

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ХАРКІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ

ЧОТИРНАДЦЯТІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

**Збірник матеріалів
наукової конференції
“Музей і сучасність:
актуальні проблеми музейної діяльності”**

18 квітня 2008 р.

**ХАРКІВ
2008**

Чотирнадцяті Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції “Музей і сучасність: актуальні проблеми музейної діяльності”. – Харків, 2008. – 136 с.

До збірника увійшли тези доповідей і повідомлень з проблем музейної справи, збереження та популяризації історико-культурної спадщини співробітників музею, вчених вузів, краєзнавців м. Харкова, які брали участь у науковій конференції “Музей і сучасність: актуальні проблеми музейної діяльності”, що проходила у рамках XIV Сумцовських читань у Харківському історичному музеї.

Видання розраховане на музейних фахівців, істориків, працівників культури, краєзнавців, студентів вищих і середніх навчальних закладів.

Друкується за рішенням науково-методичної ради Харківського історичного музею, протокол № 2 від 24 березня 2008 р.

Редакційна колегія: **О.М. Сошнікова**, заступник директора з наукової роботи Харківського історичного музею (ХІМ);
О.Д. Івах, учений секретар ХІМ;
А.В. Панченко, зав. науково-методичного відділу ХІМ;
В.В. Буличова, зав. відділу науково-фондової роботи ХІМ;
І.П. Шевцов, лаборант 3-го науково-експозиційного відділу ХІМ.

Рецензенти: **С.М. Куделко**, заслужений працівник культури України, кандидат історичних наук, професор (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна);
С.І. Посохов, доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна).

© Харківський історичний музей, 2008
61003, м. Харків, вул. Університетська, 5

© Шевцов І.П., оригінал-макет, технічна редакція, www.shevtsov.org 2008

Чотирнадцяті Сумцовські читання

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

О.М. Сошнікова,
*заступник директора з наукової роботи
Харківського історичного музею*

ПРОЕКТ ОБЛАСНОЇ ПРОГРАМИ ВІДРОДЖЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ, ЯК ОДНОГО ІЗ НАЙВАЖЛИВІШИХ ЕЛЕМЕНТІВ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Харківський історичний музей – один з найбільших і найстаріших музеїв України, провідний науково-дослідний і методичний центр краєзнавства і музеєзнавства на Слобожанщині. Його збірка нараховує більше 250 тис. пам'яток матеріальної і духовної культури, які є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України. Окремі колекції Харківського історичного музею були започатковані ще у зібраннях художньо-промислового музею, створеного у 1886 р. Сам історичний музей веде свій родовід від Музею Слобідської України ім. Г.С.Сковороди, який було засновано у січні 1920 року. Музей повністю укомплектований науковими і технічними працівниками.

З 1943 року Харківський історичний музей займав приміщення колишнього архієрейського будинку та магазину Жирардівської мануфактури (вул. Університетська 8 та 10), а в 1990 р., з метою розширення площ музею, йому був переданий будинок колишнього Ломбарду (вул. Університетська 5). У подальшому, ситуація склалась не на користь музею: розпорядженням представника президента в Харківській області № 197 від 15.03.1993р. та № 871 від 05.11.1993р. приміщення музею були передані у власність Свято-Покровського монастиря, а музей переведений у приміщення колишнього Ломбарду, що привело до значного скорочення експозиційних площ. (майже в 1,5 рази).

За останні 10 років, в приміщенні колишнього Ломбарду, за виділені з бюджету кошти, проведено санітарний ремонт експозиційного залу на 1 поверсі, де силами співробітників музею, не використавши жодної копійки бюджетних коштів, на обладнанні 60-х років ХХ ст. відтворено початок експозиції “Харківщина з давніх часів до ХVІІІ сторіччя”. Експозиція діє і сьогодні, хоча обладнання та вітрини не відповідають рівню ХХІ століття, вона користується великою популярністю у відвідувачів. Крім цього, за ці роки було зроблено ремонт виставкових залів і збудовано на 4 та 5 поверхах фондосховище.

Харківський історичний музей

Однак, розмістити речові фонди музею в фондосховищі співробітники не мали змоги (згідно з існуючими інструкціями та положеннями) тому, що воно було не повністю обладнане, згідно з проектом, системами газового пожежегасіння та автоматичного контролю за температурно-вологісним режимом в приміщеннях, а також відсутністю стелажів та іншого спеціального обладнання, внаслідок чого, більше 10 років фонди музею зберігалися у запакованому вигляді. Лише в 2007 р. з бюджету було виділено 100 тис. грн. на обладнання фондосховища, завдяки вдало проведеному тендеру, були замовлені та встановлені збірні стелажі у фондосховищах інвентарних груп “Документи”; “Афіші, програми”; “Дерево”; “Метал”; “Кераміка, скло”; “Фотодокументи”; рухома стелажна конструкція у фондосховищі групи “Документи”. Потім силами співробітників музею, студентів ХДАК та ХДАДМ, а також солдатів строкової служби колишнього Харківського інституту танкових військ ім. Верховної Ради, музейні предмети, які тимчасово перебували у приміщенні актового залу і великого експозиційного залу на 3 поверсі, були перенесені на 5 поверх у фондосховище. Це дало можливість відремонтувати актовий зал і розпочати ремонт експозиційного залу на 3 поверсі.

Музейна історія, тобто історія в колекціях, каталогах, експозиціях – це особливий жанр, який вимагає від наукових музейних співробітників уміння орієнтуватися у сучасній, швидкоплинній культурній ситуації. Не дивлячись на ті складні умови, в яких сьогодні знаходиться Харківський історичний музей, наукові співробітники вивчають фондові зібрання, роблять виставки, виступають з доповідями на Всеукраїнських Міжнародних та регіональних конференціях; щорічно музей проводить Сумцовські читання, де розглядаються актуальні питання з історії Слобожанщини, стан музейної справи в регіоні та перспективи їх подальшого розвитку, проблеми науково-дослідної, експозиційної, виставкової, науково-освітньої діяльності музеїв та питання пам’яткоохоронної роботи в області. Співробітники музею проводять археологічні, історичні та етнографічні експедиції з метою вивчення та комплектування фондів музею новими музейними предметами, які висвітлюють маловідомі сторінки нашого краю; музейним закладам міста та області, постійно надаються консультації з усіх питань музейної роботи, проводиться аналіз музейної мережі регіону. На базі експозицій та виставок музею проводяться екскурсії, лекції, тематичні заходи, присвячені пам’ятним та ювілейним датам в історії країни, її видатним діячам (щорічно Харківський історичний музей приймає понад 250 тис. відвідувачів).

Але, на жаль, без достатньої фінансової підтримки музей так і не зміг повністю відновити повнопрофільну експозицію, яка б

Чотирнадцять Сумцовських читань

відтворювала історію Харківщини з найдавніших часів до сьогодення. Таке становище значною мірою негативно впливає на роль Харківщини як лідера України в галузі культури. На сьогодні з усією гостротою постало питання створення повно профільної експозиції та повного функціонування цього музейного закладу, як соціокультурного інституту, одного з найважливіших елементів культури Харківського регіону в умовах сучасної цивілізації.

Усе це зумовлює необхідність прийняття цільової обласної Програми відродження Харківського історичного музею – історичної перлини Слобожанщини, виконання якої розраховано на період з 2008 до 2012 року. Проект Обласної Програми відродження Харківського історичного музею на 2008-2012 роки, був розроблений директором музею Цигульовим В.А., заступником директора з наукової роботи Сошніковою О.М., головним художником музею Тітінюком Ю.О. за дорученням та за підтримки управління культури і туризму Харківської облдержадміністрації. Програма відповідає Державній музейній політиці, враховує “Основи законодавства України про культуру”, закони України: “ Про музеї та музейну справу”, “Про охорону культурної спадщини”, “Про охорону археологічної спадщини”, постанови Верховної Ради України “Про рекомендації парламентських слухань “Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації” від 21.06.2005р. № 2680-IV, інші нормативно-правові акти України у сфері культури та музейної справи.

Програма має на меті зосередження зусиль органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на виконання пріоритетних напрямів роботи по відродженню повнопрофільної діяльності Харківського історичного музею в умовах сучасної цивілізації, як багатофункціонального інституту соціальної пам'яті з функціями документування, вивчення, збереження та популяризації історичних цінностей Харківського регіону – одного з найбагатших в Україні за кількістю пам'яток та об'єктів державного і світового значення. Фінансування заходів, передбачених Програмою, має здійснюватись поетапно, з урахуванням реальних можливостей обласного бюджету, із залученням коштів інших джерел, не заборонених законодавством. Загальний обсяг фінансування становить 19 370 000 грн., що складають :

1. Розробка науково-проектної документації (500 000 грн.)
2. Виготовлення обладнання та дизайну експозиції з розрахунку 5 тис. грн. за 1 м² (7 000 000 грн.)
3. Створення художньо-графічної частини експозиції з розрахунку 2 тис. грн. за 1 м² (3 500 м²)
4. Комп'ютеризація залів експозиції (700 000 грн.)

Харківський історичний музей

5. Установка охоронної сигналізації (200 000 грн.)
6. Обладнання приміщення фондосховища (1 000 000 грн.)
7. Коефіцієнт на передбачені затрати (10%) 1 670 00 грн.

Основними завданнями та очікуваними результатами виконання Програми, є :

- створення належних умов Харківському історичному музею для забезпечення конкурентоспроможності його історико-культурної продукції та сприянню міжнародного співробітництва у галузі музейної справи.
- активізація наукових досліджень, як засобу не тільки історичного пізнання, але й формування світогляду українського народу.
- надання фінансової підтримки Харківському історичному музею для відновлення повнопрофільної експозиції, яка б відтворювала історію Харківщини з найдавніших часів до сьогодення, що буде позитивно впливати на роль Харківщини, як лідера України в галузі культури.
- підтримка активніших позицій Харківського історичного музею в національній освітній системі, інтегруючи на практиці найбільш передові музейно-педагогічні технології.
- забезпечення фінансування витрат на охорону Державного музейного фонду України в Харківській області.
- поповнення та збереження фондів Харківського історичного музею – ретранслятора пам'яток і традицій, який формує соціокультурну свідомість населення і стоїть на загальнодержавній позиції.
- здійснення капітального ремонту, реконструкції, модернізації, експозиційного та технічного переоснащення, а також фондового обладнання Харківського історичного музею – одного з провідних центрів культури в умовах сучасної цивілізації.

В.М. Бекетова,

*к. іст. наук, заступник директора з наукової роботи
Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького*

ПЕРСОНАЛІСТИКА В НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ РОБОТІ МУЗЕЮ

Серед матеріалів зібрання Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького вирізняється цікава і цінна колекція музейних предметів, присвячена видатним діячам місцевого краю, його історії та

Чотирнадцяті Сумцовські читання

культури. Комплекси матеріалів багатьох мешканців Катеринославської губернії та Дніпропетровської області, які працювали на благо свого краю в різних галузях життя суспільства, становлять золотий фонд музею. Тому не випадково, що одним з провідних напрямків в науково-дослідній роботі Дніпропетровського історичного музею є дослідження в галузі меморіальної персоналістики. Адже відомо, що книги зберігають бібліотеки, документи і фотоматеріали – архіви, а всі разом залишки життя окремої особи накопичуються саме в музеях.

У 250-тисячному музейному зібранні налічуються тисячі персональних меморіальних комплексних фондів видатних діячів, еліти краю, учасників різноманітних подій минулого, непересічних осіб, які творили історію і самі увійшли до так званої біоісторії регіону та України в цілому. Зазначені фонди (або їх можна назвати особові справи) складаються з пам'яток усіх груп фондового зберігання: архівні матеріали та книги, фотографії, видові поштові листівки, живописні та графічні портрети, нагороди, пам'ятні знаки та медалі, особисті речі (одяг, письмове приладдя, знаряддя праці, меблі, різні аксесуари, сувеніри тощо), предмети творчості, зразки або елементи наукових розробок і винаходів і таке інше. Ці матеріали дозволяють не лише простежити життєвий та творчий шлях людини, її генеалогію, внесок у розвиток регіону, а й посмертну долю творчої спадщини особи, славу чи забуття, які вона зазнала.

Оскільки персонологічні матеріали зберігаються в різних сховищах, тобто розподілені у фондах музею за видовими ознаками, разом вони зосереджуються і певним чином поєднуються тільки під час їх експозиційного показу - як меморіальний комплекс музейних предметів у стаціонарній експозиції; окрема виставка, присвячена певній особі чи особам (почесні громадяни Катеринослава – Дніпропетровська, працівники ракетно-космічної галузі, народні майстри петриківського розпису тощо); меморіальний будинок-музей, зокрема - академіка Д.І.Яворницького, всесвітньо відомої теософки О.П.Блаватської та її родини.

І, дійсно, експозиції історичного, літературного та меморіальних музеїв, що на правах відділів входять до музейного комплексу “Дніпропетровський історичний музей імені Д.І.Яворницького”, здебільшого побудовані саме на меморіальних персонологічних матеріалах, являючи собою своєрідний літопис місцевої еліти з часів середньовіччя до сьогодення. Комплекси матеріалів окремих героїв місцевої історії нерівноцінні і за чисельністю матеріалів, і за змістом. Якщо про одних людей вдалося знайти лише одну пожовклу фотокартку та довідку про посмертну реабілітацію, то про інших - й іконографічний матеріал, й документальні джерела, й особисті речі. Це залежить від

Харківський історичний музей

низки відомих причин об'єктивного та суб'єктивного характеру. Одні персональні матеріали дозволяють відтворити весь життєвий шлях того чи іншого діяча, а інші відображають лише окремі етапи біографії особи, зокрема пов'язані з її діяльністю саме в нашому регіоні.

Важливим напрямком науково-дослідної, науково-фондової роботи є каталогізація, систематизація та класифікація персональних матеріалів, які зберігаються в музеї. Продовжується робота щодо каталогізації матеріалів фундаторів музею – Д.І. Яворницького та О.М. Поля.

Актуальною проблемою для музейних співробітників є виявлення в фондах і систематизація матеріалів, які стосуються діяльності місцевих губернаторів, міських діячів, почесних громадян міста, дворянської еліти, купецтва краю, Архівні документи упорядковуються у каталог “Особові фонди місцевої еліти в зібранні ДІМ”.

Потребують упорядкування, наукового вивчення і узагальнення музейні матеріали репресованих у 1920-1950-х рр. громадян Дніпропетровської області. Базою для цієї роботи можуть бути матеріали існуючої в музеї з 1990 р. виставки “Це не повинно повторитися” (про сталінські репресії), де експонуються комплекси матеріалів понад 100 осіб репресованих з різних верств населення краю (урядовці, громадські діячі, військові, селяни, фінансисти, науковці, робітники, театральні діячі, письменники та інші).

Аналіз і систематизація фондового зібрання є підґрунтям для створення програми подальшого комплектування фондів музею в напрямку персоналістики та створення численних виставок.

Персонологічні дослідження охоплюють й історію музейної галузі області. Біографії й біобібліографії працівників музеїв є невід'ємною складовою музейної історії Дніпропетровщини. Створено вже 16 біобібліографічних розвідок про співробітників, директорів музеїв області, які зробили вагомий внесок в розвиток галузі. Ця робота триває.

Таким чином, навіть короткий огляд персонологічних матеріалів та діяльності музею у галузі біоісторії свідчить про широкі можливості музейного зібрання та його обліково-довідкової документації у реконструкції біографій місцевих діячів, відродженні забутих імен, створенні відповідних енциклопедичних видань, виставок тощо.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Н.С. Мартемьянова,

*к. іст. наук, доцент кафедри історії України і музеєзнавства
Харківської державної академії культури*

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЇВ У ХІХ – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

Освітня діяльність вітчизняних музеїв має досить тривалі історичні традиції. Важливу роль у її становленні зіграло створення на початку ХІХ ст. при найбільших університетах цілого ряду музеїв. Приміром, у 1807 р. при Харківському університеті були відкриті Археологічний, Зоологічний і Мінералогічний музеї, а також Музей образотворчих мистецтв. У 1834-1837 р. виникли музеї при Київському університеті (Музей старожитностей, Нумізматичний і Зоологічний музеї, Музей образотворчих мистецтв). Із самого початку університетські музеї, поряд з функцією збирання, збереження і вивчення унікальних пам'яток природи, історії і мистецтва, були покликані виконувати освітню функцію. Музейний простір поступово вводиться в освітню систему. Викладачі університетів одержали можливість демонструвати унікальні експонати музеїв на лекціях, проводити заняття на базі експозицій і фондів музеїв, що значно поглиблювало знання студентів, створювало сприятливі умови для активізації їх наукових і пізнавальних здібностей, збагачувало емоційну сферу. Унікальні колекції зразків фауни і флори, зібрання історичних і мистецтвознавчих пам'яток університетських музеїв надавали реальну можливість залучати найталановитіших студентів до наукової праці.

Новий етап у розвитку освітньої діяльності музеїв припадає на другу половину ХІХ ст. У цей час під впливом широкого руху за народну освіту та реформи почали створюватися так звані освітні музеї – педагогічні, шкільні та дитячі. Педагогічні музеї, наприклад, у другій половині ХІХ ст. були утворені в Москві, Петербурзі, Києві та ін. містах. Основним призначенням педагогічних музеїв визнавалося вивчення й узагальнення теоретичного та практичного досвіду в сфері навчання і виховання. Приміром, заснований у Петербурзі в 1864 р. Педагогічний музей військово-навчальних закладів із самого початку став своєрідним учбово-методичним освітнім центром. У якості експонатів цього музею виступали різні засоби наочного навчання (прилади, карти, моделі, картини та ін.), що були представлені єдиною постійною експозицією. У міру нагромадження експонатів їх стали розміщувати в кабінетах профільних дисциплін, де демонструвалися окремі зразки відповідних колекцій. Музей не тільки збирав, але й виробляв наочні посібники, проводив тимчасові курси для вчителів із

Харківський історичний музей

цілого ряду навчальних дисциплін, брав участь в організації педагогічних з'їздів, у роботі вітчизняних і закордонних виставок навчальних посібників.

Досить корисною, хоча й більш скромною, уявляється освітня діяльність шкільних музеїв, що у великій кількості виникали на межі ХІХ – ХХ ст. Переважно вони з'являлися в школах нижчого ступеня, які орієнтували своїх вихованців на трудовий процес. Під «шкільним музеєм» у той час розумілися своєрідні колекції наочного матеріалу, здебільше виконаного чи зібраного вчителями й учнями і призначеного для демонстрації на уроках. Перевага в таких музеях віддавалося краєзнавчій тематиці. Подібна робота не тільки розширювала знання учнів з історії, культури, побуту свого рідного краю, але і сприяла встановленню творчого співробітництва учнів і вчителя, дозволяла апробувати практичні методи навчання. Щирий інтерес до шкільних музеїв нерідко виявляли відомі вчені, діячі народної освіти, які ратували за створення на базі кращих музеїв методичних центрів.

Пошуки ефективних способів навчання, усебічного розвитку, адаптації молодого покоління до навколишнього середовища привели до виникнення на початку ХХ ст. дитячих музеїв. Перший досвід створення таких музеїв належить США. На початку ХХ ст., узагальнивши досвід американців, російський дослідник А. Зеленко розробив цікаву концепцію дитячого музею, якій, на жаль, так і не судилося втілитися в життя. Одним з його послідовників став відомий учений, мистецтвознавець і музейний діяч Ф. Шміт. У 1920 р. у Харкові на базі першої художньої виставки з його ініціативи було створено Дитячий музей. Згідно з авторським баченням, цей заклад діяв і як освітній простір, і як центр з вивчення психології дитячої творчості, і як майстерня – місце прояву творчої активності дитини.

Таким чином, ХІХ і перші десятиріччя ХХ ст. були часом теоретичних пошуків і спроб апробації музейно-педагогічних технологій, що в значній мірі обумовило народження нового типу музеїв із широкими освітніми функціями.

А.В. Панченко,

*зав. науково-методичного відділу
Харківського історичного музею*

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА В МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДАХ ХАРКІВЩИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

На початку 90-х років ХХ ст. в нашому суспільстві відбулися кардинальні зміни, що не могли не відбитися на стані музеїв і розвиткові

Чотирнадцяті Сумцовські читання

музейної справи в Україні взагалі. Разом з радянською епохою пішли у минуле туристичні поїзди, обов'язкове відвідування музеїв школярами, студентами, курсантами. А відтак, у кілька разів скоротилася музейна аудиторія. У цих умовах музеї вимушені шукати нові, прогресивні методи науково-освітньої роботи. Все більше українських музеїв у своїй роботі із шкільною аудиторією йде шляхом створення музейних програм, орієнтованих на різні вікові категорії.

Активно запроваджує нові форми роботи з аудиторією Чугуївський художньо-меморіальний музей І.Ю.Репіна. Співробітники музею починають працювати вже з дошкільнятами. Для цих дітей проводиться цикл занять "Абетка мистецтва". Метою цих занять є знайомство із жанрами мистецтва та народними промислами, що представлені в колекції музею. Кожне заняття обов'язково містить практичну роботу. Дітям пропонується самостійно розписати, зображену на папері ложку елементами хохломського розпису, чашку – візерунками Гжелі, виконати орнаментальний розпис димківської іграшки. Співробітники музею налагодили тісний зв'язок із Чугуївським центром туризму і краєзнавства. Для дітей, що займаються у гуртках центру, підготовлений цикл лекцій "І оживають речі", кожне заняття якого проводиться на основі музейних колекцій. Наприклад, лекція "Історія світла" починається у повній темряві. Далі запалюється лучина, потім глиняний каганець, свічка, керосинова лампа... На лекції "Історія утюга" відвідувачі можуть самі попросувати кожним з предметів, про які їм розповідається: від дерев'яної праски до сучасного електричного утюга.

Під час святкування дня народження І.Ю.Репіна до музейних заходів залучаються члени військово-історичного товариства, які одягають уніформу чугуївського козацтва, що дає змогу відвідувачам відчувати "дух епохи".

Дуже цікавим є досвід Барвінківського краєзнавчого музею. До дня українського козацтва на місці, де колись була заснована фортеця, співробітниками музею проводиться театралізований захід з елементами козацьких змагань. У святі беруть участь музейні співробітники, працівники районного будинку культури та школярі м. Барвінкове. Заздалегідь розробляється та роздається школам, та командам, які виявили бажання взяти участь у святі, програма змагань, щоб учасники мали можливість підготуватися. Напередодні заходу на Чумацькій горі музейники встановлюють систему подачу сигналів – так звану фігуру, як колись це робили козаки. Свято розпочинається у центрі міста біля пам'ятника засновника міста – козака Барвінка. Потім всі учасники свята переходять на Чумацьку гору, де й розпочинаються змагання. Причому організатори змагання намагаються, щоб конкурси якнайбільше

Харківський історичний музей

нагадували традиційні козацькі змагання. Одним з найцікавіших є конкурс, коли двоє учасників зображають коня та вершника. Вершник на “коні” із зав’язаними очима повинен об’їхати навкруги козацьких списів, що увіткнуті в землю, та познімати з них стрічки. Крім цього, школярі змагаються з перетягування канату, підняття ваги тощо. Завершає конкурсну програму приготування кулешу.

Іншим дуже цікавим почином Барвінківських музейників є велотуристичні маршрути по історичних місцях району, до яких залучаються всі бажаючі.

Співробітники Зміївського краєзнавчого музею разом з фольклорним ансамблем “Журавка” організують та проводять свято Івана Купала на березі р. Мож у с. Чемужівка.

У Краснопавлівському сільському краєзнавчому музеї розповідь про етнографію краю ведеться біля “бабусиної скрині”. Один за одним з’являються з чарівної скрині предмети одягу, який носили бабусі та дідусі школярів, предмети, що їх оточували у житті.

Шукає свої шляхи у цьому напрямку Харківський історичний музей. Заслуговує на увагу цикл зустрічей під рубрикою “День родини”. На цей захід запрошуються різні за своїм статусом родини. Для кожної зустрічі розробляється свій окремий сценарій. Наприклад, до Дня дитини в музеї демонструвалася виставка дитячої творчості. Після її закінчення учасники виставки з батьками, бабусями та дідусями були запрошені на зустріч, присвячену темі “Символи українського народу”.

На зустріч, присвячену початку навчального року були запрошені представники династії вчителів. У травні 2007 р. до Дня матері було вперше проведено свято “Ми з бабусяю – друзі”, на який зібралися бабусі та дідусі учнів школи №86. Під час цих заходів проводилися інтелектуальні ігри: “Кращій оратор”, “Оживи вітрину”, “Знайди експонат” “Вдягни героя”. Учасники зустрічей брали участь у постановці міні-сценок за темою “Байки-харківські” Г.С.Сковороди тощо.

Дуже цікавим напрямком в роботі музею є співпраця з гуртком юних археологів при Міському будинку дитячої творчості. Вже кілька поколінь гуртківців (починаючи з 1999р.) виїжджає на археологічні розкопки під науковим керівництвом співробітників відділу археології Харківського історичного музею. Протягом року діти проходять теоретичну підготовку, а літом виїжджають на розкопки. Наприклад, під час експедицій 2005-2007рр. проводилися розкопки стоянки пізнього палеоліту, розташованої поблизу с. Кам’янка Ізюмського р-ну. Під час роботи гуртківці не тільки знайомляться із давньою історією Харківщини, але й набувають навичок польових археологічних досліджень.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Заслуговує на увагу також проведення на базі музею семінарів-практикумів для керівників міських гуртків художнього мистецтва та народної творчості. Під час семінару завідувач відділу етнографії Харківського історичного музею розповідає про один з видів традиційної народної культури або декоративно-ужиткового мистецтва. Після цього учасники семінару на практиці опановують мистецтво виготовлення вишиванок, писанок, саморобних ляльок.

Підводячи підсумок, можна сказати, що саме в останні роки музеї Харківщини перейшли на зовсім інший рівень спілкування з відвідувачем, поступово поєднуючи освітній процес з виховним та роблячи його більш цікавим і змістовним.

Н.М. Малиновська,
мол. наук. співробітник
Харківського історичного музею

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ЛІКАРІВ-ХІРУРГІВ У ЕКСПОЗИЦІЯХ МУЗЕЇВ ХАРКОВА (ДО 90-Ї РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О.О. ШАЛІМОВА)

20 січня 2008 р. виповнилося 90 років з дня народження Шалімова Олександра Олексійовича, радянського хірурга, академіка Національної Академії наук, Академії медичних наук України, головного хірурга МОЗ України, заслуженого діяча науки і техніки України, професора, доктора медичних наук. Він народився 20 січня 1918 р. в с. Введенка задонського району Липецької області (Росія) у сім'ї селян. У 1941 р. закінчив лікувальний факультет Кубанського медичного інституту. В квітні 1957 р. приїхав до Харкова, де працював доцентом факультетської хірургічної клініки Харківського медичного інституту (1957 - 1959), завідувачим кафедрою грудної хірургії та анестезіології Українського інституту удосконалення лікарів (1959 - 1965), директором Харківського НДІ загальної та невідкладної хірургії (1965 - 1972).

З 1970 р. жив і працював у Києві. У 1972 р. О.О. Шалімов створив Київський НДІ клінічної та експериментальної хірургії.

О.О. Шалімов автор понад 30 монографій, має 104 винаходи, 4 патенти.

Практична і науково-педагогічна діяльність О.О.Шалімова високо оцінена на державному рівні в Україні, колишньому СРСР, Росії, Америці та інших країнах.

Олександр Олексійович Шалімов – кавалер орденів “За заслуги” І–ІІІ ступенів, нагороджений двома орденами Леніна, орденом Жовтневої

Харківський історичний музей

революції, двома орденами Трудового Червоного Прапора, медалями, удостоєний званням Героя Соціалістичної праці і Героя України. Він є Почесний громадянин м. Києва і Харкова. Протягом 22 років його обирали депутатом Верховної Ради УРСР, він очолював Постійну комісію з питань охорони здоров'я. Професор Шалімов – почесний голова правління асоціації хірургів України, член правління Асоціації хірургів ім. М.І.Пирогова, член Міжнародної асоціації хірургів. Міжнародною Палатою Американського біографічного інституту визнаний як “Людина року 1997”, нагороджений Почесним дипломом міжнародного Біографічного Центру Кембріджського університету за досягнення в медицині ХХ століття. В 1998 р. за даними ЮНЕСКО академіка О.О.Шалімова признано Людиною планети.

Помер Олександр Олексійович Шалімов 26 лютого 2006 р. в Києві.

Завдяки О.О.Шалімову харківська хірургія вийшла на світовий рівень: саме у нашому місті було створено апарат штучного кровообігу, розроблені методики по всіх основних розділах хірургії – серця, легенів, стравоходу, судин, підшлункової залози. Величезну роль він відіграв у розвитку найбільш масової – невідкладної медицини: ним були написані перші методичні рекомендації по лікуванню гострого панкреатиту та апендициту. О.О.Шалімова заслужено вважають засновником сучасної української хірургії.

Діяльність О.О.Шалімова представлена в експозиціях двох харківських музеїв: Народного музею Харківського Національного медичного університету та музею трудової слави державного підприємства “Харківський приладобудівний завод ім. Т.Г.Шевченка”. У експозиції першого з названих музеїв у розділі, під назвою “Відродження рідного інституту 1945–1960 рр.” експонується автореферат дисертації О.О.Шалімова на здобуття вченого ступеня доктора медичних наук “Хирургическое лечение рака головки поджелудочной железы и фатерова сосочка (клинико-экспериментальное исследование)”, (Харків, 1958). У розділі, що має назву “Вчимося, працюємо, навчаємо – 1960 – 1980” представлено портретне фото видатного хірурга. У наступному розділі “Завжди разом з країною – 1980 – 1994” виставлене сюжетне фото, на якому увічнено один з моментів конференції з торакальної хірургії, де академіка О.О.Шалімова знято разом з професорами М.І. Оболенцевим та В.І.Кононенком. У одному з останніх розділів “Харківський державний медичний інститут” експонується фото “Академік О.О. Шалімов у президії ХІХ з’їзду хірургів України”. Працюючи над експозицією, її автори намагалися в першу чергу показати, що навіть залишивши Харків, О.О.Шалімов підтримував постійний зв’язок з його медичною

Чотирнадцяті Сумцовські читання

спільнотою. В експозиції другого музею представлений апарат штучного кровообігу, створений О.О.Шалімовим спільно з працівниками заводу.

У січні 2008 р. медична спільнота Слобожанщини організувала “круглий стіл”, під час якого вчені, підсумувавши заслуги О.О. Шалімова перед медичною наукою і вітчизняною громадськістю, висунули академіка на звання “Великий українець”.

Зважаючи на високий професіоналізм і неординарність особистості вченого, можливості висвітлення його життя і діяльності музейними засобами далеко не вичерпані.

Харківський історичний музей

МУЗЕЄЗНАВСТВО, ІСТОРИЧНІ ТА КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

С.І. Лиман,

*к. іст. наук., доцент кафедри
історії України та музеєзнавства*

Харківської державної академії культури

МУЗЕЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ У 1850-ТІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1880-Х РОКІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МЕДІЄВІСТИКИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ МІСТА СЕВАСТОПОЛЯ)

Вивчення медієвістики в Україні в 1804 – першій половині 1880-х рр. передбачає аналіз археологічних розкопок Херсонесу і музейної діяльності структур, що керували цими розкопками. Головне джерело по даній темі – “Дело о производстве Археологических раскопок в местностях, где находится древний Херсонес” [ДАМС, ф. 19, оп. 1, спр. 10]. Ця справа на 354 аркушах містить десятки документів, дев'ять з яких становлять інтерес для нашої теми.

З 1852 р. право на проведення розкопок у Херсонесі належало Таврійській єпархії. У 1876-1888 рр. керівництво цілком переходить до Одеського Товариства Історії і Стародавностей (ОТІС), що і раніше виявляло до розкопок певний інтерес. Архівні документи дозволяють робити висновок, що значення ОТІС у пам'яткоохоронницькій діяльності в регіоні і до 1876 р. було значним.

Будівництво в 1858 р. храму Св. Володимира в Херсонесі супроводжувалося імператорським рішенням, про яке настоятелю Херсонеського монастиря ігумену Євгену повідомили в листі з Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства. У листі озвучувалася воля Олександра II запросити ОТІС, щоб з його Музею була передана для прикраси новому храму “мармурова дошка, відшукана в 1845 році... із зображенням по обидва боки серед чотирикутних карнизів Візантійського хреста” [л. 2]. У свою чергу в листі Товариства, підписаному секретарем М.Н. Мурзакевичем, говорилося про передачу її в Херсонес [л. 3].

Велике значення ОТІС в музейній діяльності регіону відображує лист 1861 р. Таврійської духовної консисторії настоятелю Херсонеського монастиря ігумену Євгену. У листі повторювався імператорський указ щодо обов'язкової передачі знахідок в ОТІС, яке

Чотирнадцяті Сумцовські читання

“не залишить ужити заходів до розміщення нововідкритих предметів у своєму музеї” [Л. 8 зв.]. ОТІС у 1865 р. звернулося і до єпископа Таврійського і Сімферопольського Олексія з проханням до нього, настоятеля Херсонеського монастиря і духівництва Судака, всі археологічні знахідки «доставляти на розгляд товариства..., що має метою збирати і зберігати... у своєму музеї всі місцеві історичні пам'ятки» [л. 9. – 9 зв.].

Багато експонатів Херсонеського музею в 1872 р. було відправлено до Москви на Політехнічну виставку. Зберігся перелік цих експонатів, прийнятих Н.П. Кондаковим від архімандрита Євгена. У переліку експонатів – 145 одиниць, у тому числі “хрестів металевих і інших 20, надписів і надгробних пам'ятників – 16, плит від іконостасу й амвону 17” тощо [л. 18].

Прагнення до створення в Херсонесі нового постійного музею відбите в листі 1879 р. з Канцелярії єпископа Таврійського Херсонеському ігумену Парфенію. Йдеться про гроші (88 руб.), що були передані «для приєднання їх до Фонду на створення у Херсонеському монастирі Християнського музею» [л. 79]. Труднощі збору коштів для відкриття Музею відбиває “Відомість добровільних пожертвувань” за 1879 р. Впливові люди краю явно не поспішали фінансувати це починання. У відомості - 11 чоловік, що зібрали в сумі 131 рублів. Так, контр-адмірал М.П. Швейковський дав усього 3 рублі, стільки ж – статський радник М.Е. Картаці, 5 рублів – генерал-майор М.К. Вейс [л. 127]. Ще гіршими постають з документів труднощі в музеї ОТІС в Одесі. У листі М.Н. Мурзакевича до настоятеля Херсонеського монастиря говориться, що в ніч з 13 на 14 лютого грабіжники викрали з Музею ОТІС понад 5000 монет, у тому числі колекцію генуезько-татарських монет та монет кримських ханів. [л. 89]. Проте нові археологічні знахідки дозволяли поповнювати колекції ОТІС. Наскільки швидко це відбувалося, свідчить лист від Настоятеля Херсонеського монастиря в ОТІС, що датований 1885 р. У переліку знахідок сезону – 275 монет, значна частина яких середньовічні, а також хрести, ключ і зображення святих [л. 277].

Цей перелік – один з останніх звітів про розкопки, що керувалися ОТІС. Як відомо, у 1888 р. розкопки в Херсонесі були офіційно передані з ведення ОТІС під керівництво Імператорської Археологічної комісії, про що в матеріалах ДАМС також є відповідне розпорядження [л. 286-289].

Харківський історичний музей

М.О. Малиновський,

к. іст. наук., доцент кафедри

історії України та музеєзнавства

Харківської державної академії культури

І.Я. ФРАНКО І ХАРКІВ: ПРОБЛЕМИ МУЗЕЄФІКАЦІЇ

Про І. Я. Франка – талановитого літератора, видатного вченого, активного громадського діяча переважна більшість наших співвітчизників має загальне уявлення на основі шкільної програми. В той же час зростає інтерес широкого загалу до цієї величної особистості, про що свідчить недавній франківський ювілей – 150-річчя з дня народження. Виконуючи указ Президента України щодо спорудження пам'ятників Великому Каменяреві в Києві та Харкові, в нашому місті обговорюється питання щодо можливого місця спорудження пам'ятника (зокрема пропонується район Бурсацького узвозу), перейменування на його честь вулиці чи майдану та інші заходи.

І.Я. Франко не відвідував Харкова, але на протязі усієї своєї діяльності був тісно пов'язаний з нашим містом. Великий поет високо цінував роль Харкова в справі національного відродження, розвитку української культури: "... перші міцні пробіски відродження української літератури з'являються на лівому березі Дніпра – в Полтаві і Харкові." Він досліджував розвиток театральної справи у Харкові, роль харківських журналів та альманахів, що започаткували українську пресу; альманах І.Є. Бецького "Молодик" був у його бібліотеці.

І.Я. Франко глибоко вивчав творчість філософа і поета Г.С.Сковороди, вважаючи його найвизначнішим діячем української культури XVIII ст. Відзначаючи Харків як центр українського романтизму, він цікавився творчістю Л. Боровиковського, А. Метлинського, а також діячів науки і літератури, що починали свій творчий шлях у нашому місті – І.І. Срезневського, М.І. Костомарова та ін. В літературознавчих дослідженнях І.Я. Франка бачимо інтерес до поезії і перекладів (зокрема з польської мови) П.П. Гулак-Артемовського, неоднозначну оцінку творчості Г.Ф. Квітки-Основ'яненка.

Тісні творчі контакти єднали І.Я. Франка з його сучасниками – харківськими літераторами. Великий Каменяр сприяв публікації їх творів у галицьких виданнях, а його вірші увійшли до виданого у Харкові літературно-художнього альманаху "Складка". І.Я.Франко перший підтримав і пропагував творчість поета-революціонера, уродженця Харківської губернії П.А. Грабовського, який з свого 38-річного життя 20 років провів у тюрмах і засланні. Були особисто знайомі і тривалий час листувалися з І.Я. Франком Б.Д. Грінченко, Г.М.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Хоткевич, Х.Д. і Х.О. Алчевські. Таке спілкування сприяло зміцненню єдності українців Наддніпрянщини і Західної України. І.Я. Франко відкрив Б.Д. Грінченка як поета. Вони часто дискутували між собою, але при цьому були єдині в прагненні розвою української культури, в боротьбі за витворення, чистоту та єдність української літературної мови.

Г.М. Хоткевич, перебуваючи на еміграції в Галичині, неодноразово спілкувався з І.Я. Франком, демонстрував і свою кобзарську майстерність. Пізніше з ініціативи Г. Хоткевича в Харкові – столиці Радянської України – широко відзначалося 10-річчя смерті Великого Каменяра, а сам Г. Хоткевич підготував концерт, написав музику до низки франківських поезій.

Х.О. Алчевська називала І.Я. Франка своїм вчителем, перекладала його твори російською мовою для ширшої популяризації їх, а в роки першої світової війни намагалася матеріально підтримати великого поета, котрий опинився в надзвичайно скрутному становищі.

Тісні творчі зв'язки єднали поета з харківськими вченими, особливо тими, котрих він вважав “українцями родом і симпатіями” – О.О. Потебнею, М.Ф. Сумцовим, Д.І. Багалієм. Видання Харківського історико-філологічного товариства широко використовувались в його науковій діяльності. І. Франко високо цінував праці О.О. Потебні з славістики та етнографії, діяльність його учня М.Ф. Сумцова, з яким тривалий час листувався і співпрацював, а також цікавився дослідженнями Д.І. Багалія. За поданням М.Ф. Сумцова Вчена рада Харківського університету у 1906 р. в зв'язку з 50-річчям поета обрала його почесним доктором російської словесності, а ректор Д.І. Багалій підписав ювіляріві лист-повідомлення. Донька Великого Каменяра Анна Франко-Ключко згадувала реакцію батька на цю акцію: “Він це сприйняв як належний трибут від харків'ян, які поважали його більше, як львів'яни – його ближчі земляки.”

Варто не забувати і родинні зв'язки І.Я.Франка з Харківщиною. Його дружина Ольга Хоружинська – донька поміщика Сумського повіту, закінчила Харківський інститут шляхетних дівчат, і в подальшому не втрачала зв'язків з Харковом. Їх наймолодший син Петро в 1930-х рр. жив з родиною в Харкові і працював професором політехнічного інституту, загинув в роки Великої Вітчизняної війни в сталінських таборах.

Таким чином, існує і велика потреба і значні можливості для пропаганди життя і творчості І.Я.Франка музейними засобами. У Харкові зберігається певна частина листів поета і інші документи, а також значна кількість матеріалів, що стосуються життя і діяльності

Харківський історичний музей

відомих харківських вчених і літераторів, котрі співпрацювали і спілкувалися з Великим Каменярем.

В.В. Ключко,
*аспірантка кафедри
історії України та музеєзнавства
Харківської державної академії культури*

Л.П. ВЕЛИКА – ТЕОРЕТИК ТА ПРАКТИК МУЗЕЙНОГО МИСТЕЦТВА

За останні десятиліття усталений та консервативний музейний світ зазнав значних змін. Музей став частиною соціокультурного, економічного і політичного життя суспільства. Одним з перших на шлях музейних перетворень став Харківський історичний музей, який першим в Україні апробував мистецький підхід до створення музейного образу. На цей період змін в діяльності музею припадає творча праця в ньому Людмили Петрівни Великої.

Л. П. Велика, закінчивши історичний факультет Харківського державного університету ім. Каразіна, близько двадцяти років займалася експозиційною та комунікаційною роботою у ХІМ. Її плідна робота та наснага, творча фантазія, естетичний смак привнесли до виставок та експозицій барви вишуканості та краси. Л.П. Велика завжди активно експериментувала у виставковій і масовій діяльності, намагаючись критично переосмислити попередні здобутки в сфері музейного будівництва з метою створення загальної теоретичної системи музейного експозиційного будівництва та його соціокультурного впливу.

Як музейний практик, Л.П. Велика мала великий організаційний хист. Вона була ініціатором талановитих презентацій виставок та експозицій, різноманітних свят та культурно – масових заходів, що привертати до музею інтерес з боку громадськості. Регулярно на музейному подвір'ї проходили гучні свята до Міжнародного дня музеїв, Дня міста, що збирали широку аудиторію.

Кожен із складових елементів експозиційної мови Л.П.Великої виконував певні функції. Провідну роль у створенні музейних образів вона завжди надавала оригінальним культурно-історичним пам'яткам, утворюючи з них цілі системи їх символічних значень, залишаючи при цьому головною художньо-образну сюжетно – драматургічну організацію експозиції. Деякі виставкові проекти і культурні імпрези, куратором яких була Л.П.Велика, було розроблено як театральні прем'єри. Найяскравішою з них стала виставка "Про доблесті, про

Чотирнадцяті Сумцовські читання

подвиги, про славу", яка супроводжувалась театральними сценками з читанням віршів та була тепло прийнята відвідувачами.

Важливу роль при побудові музейних експозицій Л.П. Велика відводила образу та сюжету. Як автор цілого циклу наукових концепцій композицій, вона створює музейні образи, майстерно поєднуючи різноманітні художні засоби, запозичені з архітектури, традиційних та сучасних мистецтв, які виявляють у експозиційному середовищі якісно нові властивості, дозволяють якомога повніше розкрити тему і цілісність твору. Такими були композиції "Віра, Надія, Любов", "Вбрання слобожанок", "Орнаментальні мотиви", "Натхнення" тощо, які ввійшли до експозиції "До джерел – з любов'ю", зробили її атрактивною. Не менш оригінальною та цікавою була композиція "Скіф'янка", яка стала домінантою виставки "Таємничі скарби", а експозиційне вирішення до виставки "Апостол правди" стало її справжньою прикрасою.

Таким чином, дослідивши новітні прийоми та методи експозиційної та комунікаційної діяльності в музейній сфері, Л.П.Велика намагалася докорінно переглянути концепцію музею, акцентувати увагу на рівні його соціального впливу та максимальної інтегрованості у суспільне буття. Її зусилля були спрямовані на пошуки адекватного музейного образу, який би максимально відповідав сучасності. Вся її експозиційна та комунікаційна діяльність будувалася на цих принципах.

Як теоретик музейництва, Л.П.Велика розробила концептуальні засади музейного експозиційного мистецтва. Вона визначила музейну експозицію як цілісне просторово-речове середовище, наділене певними культурними смислами, художньо-образну модель дійсності, образ і креативне поле культури. Л.П.Велика створила цілу школу українського музеєтворення.

Л.П.Велика – автор численних наукових публікацій з проблем історії і розвитку системи музейної комунікації, монографії "Музейне експозиційне мистецтво", а її кандидатська дисертація "Роль образної побудови експозиції у системі музейної комунікації" має величезне значення для всієї української школи музеєтворення. Теоретичні та методичні розробки, програми Л.П.Великої заклали міцні основи для подальших доробок у цій сфері і потребують гідної оцінки і уваги.

Працюючи викладачем музеєзнавчих дисциплін на музейному відділенні Харківської державної академії культури, Л.П.Велика з майстерністю та самовідданістю передавала студентам свій величезний досвід в сфері теоретичного та практичного музейного будівництва, комунікаційної та експозиційної діяльності.

Таким чином, теоретичні напрацювання Л.П.Великої в музейній царині, її наукові дослідження доцільно використати для розробки

Харківський історичний музей

концепцій розвитку самобутньої української школи музеєтворення, складання цільових науково-дослідницьких програм, визначення актуальної проблематики науково-теоретичних конференцій, уточнення понятійно-термінологічного апарату музеології, модернізації системи музейної освіти.

А.М. Прохоров,

зав. 1-го науково-експозиційного відділу ХІМ

ДО СТВОРЕННЯ ВИСТАВКИ “ПЕРЛИНА СЛОБОЖАНЩИНИ: ПОРЦЕЛЯНА ТА ФАЯНС КУЗНЕЦОВИХ У КОЛЕКЦІЇ ХІМ”

Однією з тем, які користуються великою популярністю у сучасних вітчизняних відвідувачів є історія підприємницької діяльності. Такі виставки надають можливість репрезентувати цілий шар матеріальної культури минулого, окремі колекції музею. За фінансової допомоги корпорації “Бісквіт – Шоколад” співробітниками ХІМ створено вже дві подібні виставки – «Історія солодкого життя» - присвячена мистецтву етикеток кондитерського виробництва фірми Ж. Бормана у 2006 р. та у 2008 р. – “Перлина Слобожанщини: порцеляна та фаянс Кузнецових”. Обидві створені, головним чином, на основі окремих колекцій (етикеток та посуду). Суттєво розширює культурно-освітні можливості подібних виставок використання додаткових експозиційних матеріалів: фонових письмових і фото-документів, образотворчих та речових предметів, історико-побутових інтер’єрів. Як відомо, «дивитися і бачити – це різні речі», а розширення предметного і, в такий спосіб, тематичного ряду експозиції, разом із екскурсійним обслуговуванням, розрахованим на широку аудиторію, надає можливості для підвищення якості вищої роботи музею.

Пошук та підбір вказаних матеріалів, як правило, пов’язаний з копіткою науково-дослідною та науково-фондовою роботою. Так, створення повноцінної виставки з історії Будянського фаянсового заводу, що виник як нова фабрика лідерів керамічної справи у Російській імперії – Кузнецових – було неможливе без такої роботи, результатом якої стало виявлення та експозиційне використання предметів різних колекцій музею. Значну допомогу у створенні виставки надали: будянський краєзнавець – Т.М. Безрукова, Державний архів Харківської області та ЦНБ Університету ім. В.Н. Каразіна.

Слід зазначити, що тема історії Ново-Харківської фабрики Кузнецових висвітлена у науковій літературі недостатньо. Останні російські видання, присвячені династії керамістів Кузнецових та їх

Чотирнадцяті Сумцовські читання

справі (напр., “Галкина Е., Мусина Р. Кузнецовы. Династия и семейное дело. –М., 2005. -401 с.” та “Горшкова Е.Л. Матвей Сидорович Кузнецов – почетный гражданин Москвы. -М., 2006. -208 с.”), висвітлюють розвиток фабрики на території України дуже побіжно, здебільшого, за матеріалами єдиного дореволюційного видання – “И.В. Дорошенко. Описание фарфоровой и фаянсовой фабрики Товарищества М.С. Кузнецова, находящейся в с. Будах, Харьковской губернии. -Х., 1895.” та незначними новітніми краєзнавчими матеріалами. Вказані російські видання мають велику джерельну базу, численні ілюстрації та узагальнений фактичний матеріал, що було повною мірою використано у процесі створення виставки. Однак, на наш погляд, ці видання страждають на певний тенденційний підхід до аналізу діяльності Кузнецових. Взнаки, вірогідно, дається вплив нової російської державної ідеології, яка “зобов’язує” до створення викривлено-позитивних образів російських підприємців минулого: у обох виданнях авторки явно перебільшують роль соціальної, релігійної, благодійної та патріотичної складової їх діяльності.

У Державному архіві Харківської області зберігається фонд документів “Ново-Харківської порцеляно-фаянсової фабрики “Товариства Кузнецових” у с. Буди” – № 634, оп.2. Він постраждав під час Великої Вітчизняної війни (була втрачена перша частина фонду), але значними видаються і збережені матеріали. Через демонстрацію відвідувачам їх фотокопій вдається суттєво розширити уявлення про економічні умови роботи фабрики, її інфраструктуру тощо.

Так, наприклад, у справі № 2 з листа управляючого фабрикою Ф.Я. Шепельова довідуємося про 1888 р. початку її роботи, а не 1887, який вважається сьогодні за офіційну дату відкриття. Справа № 73 містить листи, що надходили до фабричної контори протягом 1910 р. переважною більшістю від губернських, сусідніх і, навіть, закордонних постачальників сировини, обладнання та обгорточних матеріалів. Устав фабричної лікарняної каси містить справа № 94, а справа № 46 демонструє значну диференціацію заробітних плат та винагород працівників фабрики (напр., зарплата управляючого у десять разів вища за середньозаводську), звідки стають зрозумілими і мотиви соціального невдоволення робітників. Особливо цікаву інформацію надають справи, які містять преїскуранти (№ 96, 104, 145). Вони віддзеркалюють значний асортимент фабричних виробів, яким “Т-во Кузнецових” перемагало конкурентів та заповнювало всеросійський ринок керамічної продукції.

Виставка доповнена деякими цікавими газетними матеріалами, що знайдені у “Харківських губернських відомостях”. Це повідомлення про загальні статки фабрики та соціально корисні витрати, про гарний стан

Харківський історичний музей

фабричної школи, некролог на засновника “Товариства” – М.С. Кузнєцова та ін.

Проведена пошукова робота у фондах ХІМ (ускладнена умовами необлаштованості фондосховища) дає можливість говорити, поки що, лише про приблизну наявність музейних предметів, які висвітлюють зазначену тему. Найбільша група – це керамічні вироби фабрик “Товариства”.

У фондах ХІМ виявлено близько 130 предметів, вироблених на фабриках т-ва Кузнєцових. З них близько 50 предметів є виробами Будянської фабрики. Більшість з них – фаянсові вироби. Найбільша кількість предметів з фарфору належить виробництву у м. Рига. Серед виявлених виробів, на жаль, немає жодного сервізу з повним складом предметів, немає предметів культового, електротехнічного, сантехнічного призначення, матеріалів будівництва. Отже, колекція обмежується предметами посуду і дає можливість скласти лише певну уяву про стилістику та різноманітність видів “кузнєцовської продукції”.

Побачити працівників фабрики дають змогу п’ять фотографій: 1) робітники та службовці Будянської порц.-фаянсової фабрики, 1903 р. (інв. № ОФ-6371); 2) робітники під час праці, кін. 19 – поч. 20 ст. (інв. № ОФ-6373); 3) церковний хор учнів та робітників Будянської фабрики, 1905-1906 рр. (інв. № ОФ-16712); 4) перша футбольна команда фаянсової фабрики Товариства Кузнєцова у Будах, 1908 р. (інв. № ОФ-6307); 5) Кадровий робітник Будянського фаянсового заводу з приятелем, 1912 р. (інв. № ОФ-11478).

Серед поштових листівок початку 20 ст. виявлено: 1) Белгородські парові, механічні, крейдові та вапняні заводи Товариства Бр. М. та Д. Цап - один з постачальників сировини для заводу. (інв. № 6163); 2) декілька видів м. Слов’янськ і серед них вид з місцевим магазином “Т-ва Кузнєцових” (інв. № 6142, інв. № 6128, інв. № О-2028, інв. № 760); 3) Вид Павловської площі з “Grand-Hotel”, де розташовувалося торгове представництво фірми з магазином (інв. № О-1619, інв. № О-1814); 4) Вид залізничної ст. Люботин, де існував перший завод “Товариства” (інв. № 1505).

Також, в колекції документів виявлено: 1-2) дві розрахункові книжки працівників фабрики: робітнича 1903 р. та споживацька 1919 р. (інв. № Д-11817, інв. № Д-12071); 3) Свідоцтво та похвальний лист Будянського фабричного училища (інв. № Д-11975, інв. № Д-12070); 4) лист до управляючого про штраф (інв. № Д-11816).

Безумовно, необхідним є продовження широкої науково-дослідної та фондової роботи за темою виставки. Вона перетворює її на експозиційне дослідження, ексклюзивні результати якого

Чотирнадцять Сумцовських читань

демонструються відвідувачам за допомогою рідкісних експонатів і надаються у вигляді культурно-освітнього матеріалу.

А.В. Малышев,
*к. ист. н., доцент кафедры политологии и истории
Национального аэрокосмического университета
им. Н.Е. Жуковского*

УЧАСТИЕ ЗЕМСКИХ АЛЕКСАНДРОВСКИХ РЕМЕСЛЕННЫХ УЧИЛИЩ В РАБОТЕ ПО ВЫПОЛНЕНИЮ ВОЕННЫХ ЗАКАЗОВ В 1914 – 1917 ГГ.

Главную роль в мобилизации мелкой промышленности Харьковской губернии в годы первой мировой войны сыграли чрезвычайные органы, созданные местными земствами. Среди них размахом своей деятельности выделяется Харьковский губернский Комитет Всероссийского земского союза (далее – ХГКВЗС), образованный летом 1914 г. На первом этапе войны его основной задачей являлась организация помощи раненым воинам. Работу по мобилизации кустарной промышленности Харьковской губернии ХГКВЗС начал в июне 1915 г. Первым шагом на этом пути стало определение численности, отраслевого состава и производственных мощностей мелких производителей Харьковской губернии, выявление тех из них, кого можно было привлечь для работы на оборону. К осени 1915 г. эта работа была выполнена. Ее результаты свидетельствовали, что работать в уездах Харьковской губернии с массой разрозненных, неорганизованных, в большинстве своем не объединенных в артели кустарей будет для ХГКВЗС проблематично. Выяснилось, что в ведении земств Харьковской губернии реально имеется одна производственная структура (по подготовке кустарей), где можно быстро организовать выполнение военных заказов. Речь идет об Александровских ремесленных училищах. Во всех них имелась необходимая техническая база, производственные помещения, инженерно-технический персонал (мастера и преподаватели), квалифицированные рабочие кадры (ученики и выпускники) и отработанный механизм взаимодействия с земствами. Александровские ремесленные училища стали играть роль центров кустарного производства военной продукции в Харьковской губернии в 1914 – 1917 гг. Именно им Отдел по заготовке воинского снаряжения ХГКВЗС выдавал наиболее крупные заказы, достигавшие 200000 руб. каждому училищу.

Степень готовности училищ к выполнению оборонных заказов характеризовалась следующими показателями: в среднем в

Харківський історичний музей

Александровских ремесленных училищах работой на оборону в 1915 – 1917 гг. было занято от 50 до 60 человек (1/3 – ученики, 2/3 – рабочие). В мастерских имелось в наличии 2 – 4 токарных, 3 – 5 сверлильных, 1 – 2 фрезерных и 1 – 2 строгальных станка. В отдельных училищах были пресса. Работа производилась в 1 смену (10 часов). Для привода станков использовались паровые двигатели. За состоянием оборудования, ходом выполнения заказов, обеспеченностью сырьем и топливом следила администрация училищ и представители ХГКВЗС. Так, Белопольское Александровское ремесленное училище Сумского уезда ежемесячно изготавливало по 25 повозок, 12 двуколок и 100 топоров. Ахтырское Александровское ремесленное училище получило от Отдела по заготовке воинского снаряжения ХГКВЗС заказ на изготовление 150 парных повозок, 50 двуколок и 500 штук колес. За своих выпускников и наиболее квалифицированных рабочих все училища ходатайствовали через ХГКВЗС перед мобилизационным отделом Главного Штаба о предоставлении им отсрочки от призыва на военную службу. Так, например, Купянское Александровское ремесленное училище добилось отсрочки для 56 своих выпускников. Следует заметить, что военные не всегда удовлетворяли вышеупомянутые ходатайства и часто по собственному усмотрению выбирали из представленных училищами списков тех, кто подлежал призыву. ХГКВЗС заключал со всеми Александровскими ремесленными училищами контракты на выполнение военных заказов, которые имели стандартную форму. Она содержала большинство ключевых положений, позволявших осуществить задание. Контракт предусматривал санкции за невыполнение условий и определял форс-мажорные обстоятельства. Следует заметить, что в число недобросовестных исполнителей в разное время попадали многие Александровские ремесленные училища: Штеповское, Старобельское, Ново-Псковское, Богодуховское, Ахтырское, Лебединское. Расчеты с ними за выполненные заказы Отдел по заготовке воинского снаряжения ХГКВЗС производил через земские кассы мелкого кредита (уездные или губернскую). Причинами невысокой производительности труда в Александровских ремесленных училищах при выполнении оборонных заказов являлись: нерегулярность поступления чертежей, периодический призыв рабочих мастерских в армию, использование малоэффективного труда военнопленных, задержки поставок сырья, недостаток топлива, низкие расценки на готовые изделия.

БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Повстанський рух, очолений Організацією українських націоналістів, що увійшов в історію під назвою “бандерівського”, мав народний характер. Він ставив благородну мету – державотворення українського народу, що віками визрівала в його душі та свідомості. Шляхом мобілізації, а також завдяки антинімецьким, антирадянським, антипольським та, насамперед, самостійницьким гаслам оунівському керівництву вдалося залучити УПА і підпілля ОУН (загалом за час їх існування) понад 400000 чоловік.

Діяльність ОУН і УПА є одним з найбільш суперечливих явищ історії України ХХ століття. Слід враховувати складні політичні умови формування цього руху і те, що він протистояв більш могутнім іноземним силам, а також те, що повстанські маси були неоднорідними. Серед ідейних борців нерідко траплялися люди, яких більше цікавили власні корисливі інтереси. Негативом було те, що вище керівництво не було обізнане з реальною обстановкою в Україні, втратило зв'язок з її населенням, дедалі більше покладалося на силові методи у відносинах з рядовими повстанцями. Тому недоцільно ототожнювати широкі маси учасників руху ОУН-УПА з її керівництвом. У тоталітарну епоху 30-50-х рр. цей рух не міг не бути екстремістським за методами досягнення мети. Підготовка нацистською верхівкою рейху походу на Схід була використана ОУН як шанс за допомогою Німеччини втілити в життя ідею української самостійності.

Союз з нацистами відповідав практиці, що склалася в другій половині 30-х рр. З Гітлером намагалися порозумітися уряди багатьох країн Європи. СРСР навіть уклав з нацистами пакет таємних договорів, що з точки зору міжнародного права вважаються злочинними. Тому не можна вважати зрадою порозуміння оунівського керівництва з верхівкою рейху, адже ОУН не присягала радянській владі.

Після незграбної спроби відновити 30 червня 1941 р. під егідою Німеччини незалежність України, стало ясно, що у Гітлера суто імперіалістичні наміри. Це поглибило розкол між фракціями в ОУН-поміркованою на чолі з А. Мельником і радикальною під проводом С. Бандери та посилює суперечки з нацистами.

Існуючи легально, мельниківці відкрито співробітничали окупаційними властями, формували місцеві органи влади, намагаючись бути посередниками між нацистами та населенням. Це пояснювалося

Харківський історичний музей

прагненням впливати на німців у напрямі надання Україні певної обмеженої форми самостійності.

Бандерівська фракція, зазнавши репресій, перейшла на нелегальне становище та утворювала підпільні національно-державні структури на місцевому рівні по всій Україні. Вважалося, що Радянський Союз війну програє, виборювати незалежність доведеться у Німеччини. Саме під антинімецькими гаслами створювалася Українська повстанська армія. Однак обстановка на фронті швидко мінялася на користь Червоної Армії. Загроза “нової більшовицької окупації” змусила змінювати пріоритети боротьби. У жовтні 1942 р. формування повстанської армії під егідою ОУН (б) було завершено. Першим командуючим став Д. Клячковський (Клим Савур).

Перші контакти представників керівництва ОУН-УПА з німецькими спецслужбами були у січні 1944 р. і мали тактичний, локальний, тимчасовий характер. Укладалися угоди з метою використання ресурсів і можливостей німців в обмін на розвіддані про тили Червоної Армії та ін.

УПА, виконуючи вказівки центрального проводу ОУН (б) і постанови III надзвичайного збору ОУН (серпень 1943 р.), зосередилася на протидії Червоній Армії та радянським партизанам, спираючись на підтримку населення, яке постраждало від більшовицького режиму у 1939-41 рр. На цьому зборі була вироблена платформа УПА, яка включала гасла самостійної України, громадянських прав національних меншостей, боротьби проти нацизму і гітлеризму, а також проти інтернаціоналістичних програм, бо вони є інструментом політики імперіалістів.

Спроби німців знищити УПА виявилися безуспішними. УПА захищала українське населення від польських збройних формувань, водночас витісняла поляків з Волині та інших українських земель.

При відступі нацистів УПА зменшувала чисельний склад загонів для підвищення маневреності і переходу до партизанських методів боротьби проти більшовиків. ОУН-УПА контролювали тією чи іншою мірою територію 150 тис. кв. км, на якій проживали 15 млн. чол. Майже на всій території фактично існувало двовладдя (підпілля і ради). Всі, хто представляв радянську владу, для підпільників були ворогами. Так, у 1944-1945 рр. оунівцями вчинено 14,5 тис. диверсій і терактів, в яких загинуло приблизно 30 тис. чол., зокрема майже 4 тис. представників органів влади. Курс ОУН-УПА на масовий опір населення радянській владі дала підстави потужній каральній системі застосувати свої можливості. Дії проти підпілля безпідставно застосовувалися і проти значної частини населення регіону. Скоріше за все, бандерівський

Чотирнадцяті Сумцовські читання

провід зробив ставку третю світову війну і на перемогу в ній англо-американського блоку.

Головна ідея ОУН, її прибічників та всіх патріотів України, втілилася у життя лише 24 серпня 1991 року.

Д.В. Богданов,
ст. наук. співробітник ХІМ

МОТИВАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ

Екскурсія – одна з форм міжособистісного, неформалізованого спілкування. Тут виникають можливості випробувати власні уявлення у порівнянні з уявленнями інших. Спілкування у ході екскурсії набуває характеру цінностної орієнтації, причетності до подій минулого та сьогодення. Емоційне переживання викликається насамперед самою особистістю того, хто проводить екскурсію. Зацікавленість, переконаність, емоційність екскурсовода викликає інтерес аудиторії до того, що хвилює і його. Інтелектуальне співпереживання обумовлене включенням обох сторін в єдину активну діяльність. Аудиторія, слідкуючи за розвитком думки екскурсовода, здійснює той же процес мислення. Психологічний контакт з аудиторією усвідомлюється екскурсоводом як позитивний. В умовах такого контакту виразно проявляються особистісні якості та риси наукового співробітника. Факт встановлення психологічного контакту, можливість поділитися знаннями приносить йому інтелектуальне та емоційне задоволення і підвищує рівень мотивації не лише до екскурсійної, але, частково, і до інших видів наукової діяльності музею.

Необхідно враховувати і мотиви приходу відвідувачів на екскурсію, виявити домінуючий мотив та, виходячи з нього, зробити корегування у змісті і формі подачі екскурсії. Основними є три групи мотивів: інтелектуально-пізнавальні, емоційно-естетичні та морально-дисциплінарні. Перші дві групи мотивів позитивно стимулюють та заохочують до роботи екскурсовода і не вимагають долати комунікаційні бар'єри.

Для рівня мотивації до екскурсійної роботи має значення зручність для проведення екскурсії побудови виставки чи експозиції. Недоречність представлених експонатів або способу їх представлення з позицій етичності та естетичності (наприклад кістяків людей та тварин в історичній експозиції) може негативно впливати на емоційний стан екскурсовода та екскурсантів, оскільки будь-яка реакція визначається сприйняттям, а екскурсія являє собою типовий випадок циклу, “сприйняття – реакція”.

Харківський історичний музей

Для ефективної роботи музейного закладу треба сприяти підвищенню рівня мотивації до всіх видів діяльності, в тому числі і до науково-просвітницької. Правильного розуміння завдань екскурсійної роботи недостатньо для плідного заняття цією діяльністю. Необхідна наявність у екскурсовода мотивації, волі до роботи. Під волею до екскурсійної роботи слід розуміти апріорний або набутий інтерес до цього роду освітньої та просвітницької діяльності. Відсутність належної мотивації до проведення екскурсій не може підняти роботу вище рівня посередності. У ряді випадків воля до екскурсійної роботи може перебувати у працівника спочатку у скритому стані та проявитися не одразу, а лише поступово, в процесі екскурсійної роботи. Смак та інтерес до проведення екскурсій не є величинами постійними: вони можуть підлягати вдосконаленню. Для його досягнення слід рекомендувати особисто брати участь в яскравих, взірцевих екскурсіях, паралельно працювати над розробкою двох самостійних екскурсій, або втілювати одну тему на різному матеріалі, проводити вже розроблену екскурсію з різко відмінними за своїми суб'єктивними якостями екскурсійними групами, урізноманітнювати тематику екскурсій. Дотримання цих умов стимулюватиме наукового співробітника та підвищить інтерес до роботи і рівень мотивації до неї.

Екскурсія є результатом діяльності всіх відділів музею, тому рівень мотивації до екскурсійної роботи у наукових співробітників частково відображає якість роботи музею у справі розповсюдження знань. Рівень якості екскурсійного обслуговування впливає на відвідуваність музею, тому цей вид роботи не повинен розглядатися науковими співробітниками як неважливий, другорядний. Суспільство краще розуміє, відчуває необхідність збереження історичної пам'яті, культурного середовища, та підвищення рівня культури завдяки спілкуванню з цікавими людьми, якими є наукові працівники музеїв.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

С.М. Куделко,

*к. іст. наук, професор кафедри
історіографії, джерелознавства та археології
Харківського національного університету ім. В.Н. Карабіна*

Р.І. Філіпенко,

*к. іст. наук, доцент кафедри
українознавства та латинської мови
Національної фармацевтичної академії України*

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ Є.К. РЕДІНА В РОСІЙСЬКИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ З'ЇЗДАХ

У розвитку російської історичної науки велика роль належить археологічним товариствам. Московське Археологічне товариство організовувало Археологічні з'їзди в Москві, Новгороді, Києві, Одесі, Ярославлі, Харкові, Катеринославі та в інших містах і фактично визначало напрямки вивчення старовини в даних регіонах.

Є.К. Редін (1863-1908), видатний вітчизняний історик мистецтва, брав участь у роботі VIII Археологічного з'їзду, який пройшов у Москві у січні 1890 р. 22 січня він виступив із доповіддю «Светская живопись лестниц Киево-Софийского собора». У статті «Церковные древности» Є.К. Редін зробив описання деяких експонатів, що були представлені на виставці з'їзду. За описання виставки організатори з'їзду висловили Є.К. Редіну вдячність.

2 грудня 1893 р. Є.К. Редіна обирають членом-кореспондентом Московського Археологічного товариства. Дійсним членом Московського Археологічного товариства Є.К. Редін був обраним 12 лютого 1902 р.

У 1896 р. в Ризі відбувся X Археологічний з'їзд. Харківський історик увійшов до складу Попереднього комітету з підготовки з'їзду. Університет делегував сюди професорів Д.І. Багалія (1857-1932), В.П. Бузескула (1858-1931) та приват-доцента Є.К. Редіна. 10 серпня Є.К. Редін виступив з доповіддю «Мозаики равеннских церквей», в якій зупинився на історіографії досліджуваного питання. Про роботу з'їзду вчений склав детальний звіт.

Не зрозуміло, чому Є.К. Редін не взяв участі в роботі XI Археологічного з'їзду, який відбувався в серпні 1899 р. у Києві. Історик був членом Московського Підготовчого комітету, брав участь у його засіданнях і запропонував для обговорення на з'їзді ряд питань. Він був направлений на XI Археологічний з'їзд і зареєстрований як депутат від Харківського університету.

XII Археологічний з'їзд пройшов у серпні 1902 р. у Харкові. Проведенню XII Археологічного з'їзду тільки за останні десять років

Харківський історичний музей

було присвячено декілька конференцій і написано з цього приводу чимало праць. Про Є.К. Редіна, який був обраний секретарем і підскарбієм Харківського Підготовчого комітету з підготовки з'їзду, також написано не мало (Напр. Филиппенко Р.И. Е.К. Редин – секретарь Харьковского предварительного комитета по подготовке XII Археологического съезда // Древности, 2004: Харьк. ист.-археол. ежегодник. – Х., 2004. – С. 13-17 та ін.). Його величезну роль у підготовці з'їзду відзначала голова Московського археологічного товариства П.С. Уварова (1840-1924). М.Ф. Сумцов (1854-1922) говорив, що лишається тільки дивуватись, як вистачило сил у Є.К. Редіна підняти на своїх плечах такий кропіткий, тяжкий і відповідальний труд.

Є.К. Редін брав участь у діяльності Харківської комісії з влаштування наступного XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі. Очолив Харківський Попередній комітет М.Ф. Сумцов, Є.К. Редін був обраний секретарем.

XIII Археологічний з'їзд відбувся в серпні 1905 р. На з'їзді Є.К. Редін був головою секції «Памятники искусств и художеств, нумизматики и сфрагистики». Під час з'їзду вчений виступив декілька разів, у тому числі і з рефератом «Редакция лицевых рукописей сочинения Козьмы Индикоплова». Після завершення з'їзду історик склав звіт про його роботу та опублікував огляд трудів з'їзду.

Вчений увійшов до складу Московського Попереднього комітету, який розпочав підготовку до проведення XIV Археологічного з'їзду в Чернігові. Тут він також представляв Харківський університет, Харківське історико-філологічне товариство та Московське Археологічне товариство.

Але у квітні 1908 р. Єгор Кузьмич помер. Під час проведення XIV Археологічного з'їзду, за пропозицією голови Московського Попереднього комітету, пам'ять Є.К. Редіна, В.Б. Антоновича (1834-1908) та інших учених, які не дожили до з'їзду, делегати ушанували вставанням.

На засіданні 2 серпня 1908 р. виступив Д.В. Айналов, присвятивши свою промову «Памяти Егора Кузьмича Редина». Він характеризував Є.К. Редіна як одного з найбільш видатних представників «буслаєвсько-кондаковської» школи, який успішно застосовував історико-порівняльний метод для вивчення пам'яток мистецтв. Доповідач зупинився на найбільш відомих роботах Є.К. Редіна, у тому числі і на монографії про мініатюри рукопису Козьми Індікоплова, яка на той час готувалась до друку. На цьому ж засіданні «Воспоминаниями о Е.К. Редине» поділився священник І.М. Корольков (1845-?).

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Проведення археологічних з'їздів у Києві (1874, 1899), Одесі (1884), Харкові (1902), Катеринославі (1905) та Чернігові (1908) викликало великий інтерес до вивчення пам'ятників «южно-русской старины». Археологічні з'їзди сприяли розвитку досліджень у сфері місцевої історії та культури. Публікації про художні пам'ятки, статті та розвідки з питань української культури вміщувалися у звітах археологічних з'їздів. Велика кількість зібраних фактів дала змогу мистецтвознавцям поставити питання про національну своєрідність давнього українського мистецтва.

Ю.А. Конюшенко,
ст. науковий співробітник ХІМ

УЧАСТЬ НІЖИНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПРИ ІНСТИТУТІ КН.БЕЗБОРОДЬКА У XII АРХЕОЛОГІЧНОМУ З'ЇЗДІ

Археологічний з'їзд, що проводився у 1902 році у Харкові, став визначною подією того часу. Його проведенню передувала грандіозна за розмахом підготовча й дослідницька робота не тільки з археології, а й з етнографії. Керівництво з підготовки до з'їзду було покладене на спеціально створений у 1900 році Харківський Попередній комітет, що працював за підтримки тотожного Московського Попереднього комітету імператорського Московського археологічного товариства. Комітет мав розробити і розповсюдити програми зі збору старожитностей, підготувати інструкції з'їзду, визначити район проведення досліджень та багато іншого.

На перших засіданнях Харківського комітету були висловлені побажання щодо створення підготовчих комісій в центрах території, яка підлягатиме спеціальному дослідженню XII Археологічного з'їзду, а саме: у Курську, Воронежі, Полтаві, Катеринославі, Катеринодарі та Чернігові.

У березні 1900 року, членом комітету О.П. Кадлубовським, було запропоновано звернутися до Історико-філологічного товариства (далі ІФТ) при Ніжинському інституті князя Безбородько с проханням сприяти у підготовці до XII з'їзду. До Ніжина було надіслане відношення Московського археологічного товариства за підписом голови товариства – графині Уварової, з проханням створити при Ніжинському ІФТ відділ, який став би осередком досліджень у Чернігівській губернії, та керував збором відомостей і предметів давнини для харківського археологічного з'їзду.

Харківський історичний музей

Вже у травні 1900 року, під головуванням А.В. Добіаша, у Ніжині, при ІФТ інституту кн. Безбородько, була створена спеціальна комісія, куди увійшли 8 членів товариства. Головою новоствореної археологічної комісії був обраний М.М. Бережков, секретарем М.Н. Сперанський. Комісія проводила керівництво археологічними дослідженнями і збором етнографічних відомостей та експонатів у Чернігівській губернії.

На основі програм Харківського попереднього комітету, що були надіслані в усі осередки досліджень для подальшого поширення, Ніжинське історико-філологічне товариство підготувало і розповсюдило власні «Програми для збирання відомостей про Чернігівську губернію», накладом три тисячі примірників.

Робота Ніжинської комісії знайшла співчуття і підтримку у суспільстві та місцевої адміністрації. Завдяки допомозі Чернігівського губернатора, комісія отримувала відомості про пам'ятники давнини і експонати з найвіддаленіших куточків губернії.

Комісії вдалося залучити до своєї роботи місцеве духовенство, вчителів, окремих любителів давнини, земських статистів. Було зібрано необхідний матеріал для археологічної карти губернії, окремі народні музичні інструменти. Після ознайомлення з приватними колекціями Чернігівської губернії, колекції церковної давнини Фальковського були придбані музеєм Київської Духовної академії, а колекція отця Яновського із селища Вишенек була надана на виставку з'їзду. Комісія також почала вивчати і розробляти архіви Ніжинського грецького монастиря та собору і Ніжинської Старої Думи.

Результатом добре організованої просвітницької роботи комісії стало також отримання відношення Конотопської повітової земської управи, в якому вказувалося на серйозне значення збереження пам'ятників давнини та намір створення для цієї мети місцевого музею.

XII Археологічний з'їзд у Харкові працював з 15 по 27 серпня. На засіданнях з'їзду обговорювалися результати досліджень, заслуховувалися доповіді, реферати. Ніжинською комісією були надані “Збірники Малоросійських пісень” записані Ходаровським та Даниловим у Козелецькому та Ніжинському повітах, етнографічний Альбом, складений членом комісії – викладачем глухівської гімназії О.Н. Малинкою, 12 цікавих археологічних експонатів з колекції ІФТ та 1045 експонатів Ф.П. Яновського; книжки, рукописи, брошури, літографії та етнографічні предмети, що були представлені на виставках з'їзду.

Археологічна комісія, що була створена при Історико-філологічному товаристві у Ніжині, працювала трохи більше двох років. За цей час вона провела серйозну роботу у Чернігівській губернії зі збору предметів, повідомлень, рукописів. Всі вони були передані до

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Харкова і представлені на Археологічному з'їзді. Ніжинська комісія надала гідну допомогу Харківському комітету у підготовці до XII Археологічного з'їзду, а протоколи і доповіді Ніжинської археологічної комісії були надруковані у “Збірнику історико-філологічного товариства при інституті кн. Безбородько” та у “Працях Харківського Попереднього комітету”. У 1905 р. результати роботи Археологічного з'їзду були надруковані у “Трудах XII Археологического съезда”.

Комісія і надалі продовжувала працювати. Зокрема проводити дослідницьку роботу зі збору більш детальної інформації з історії Чернігівської єпархії.

А.О. Сошніков,

*к. філософ. наук, доцент кафедри
філософії і політології*

Харківського національного університету внутрішніх справ

ВІРА У ПЕРЕМАГАЮЧИЙ РОЗУМ (ШТРИХ ДО БІОГРАФІЇ В.Н. КАРАЗІНА)

Василь Назарович Каразін (1773-1842 рр.) – особистість суперечлива (а отже надзвичайно цікава), чиє життя проросло з родючого ґрунту Слобожанщини і є гідним осмислення своїми співвітчизниками. Музейні працівники мають прилучитися до цього дослідницького процесу, пам'ятаючи, що саме з осіб на кшталт В.Н.Каразіна і фундується та національна еліта, котра дійсно “творить історію”. Факти з біографії “українського Ломоносова” можуть бути відображені як у виставковій роботі, так і у стаціонарній експозиції.

В.Каразін виховувався як український поміщик: у родинному маєтку Кручіки все було влаштовано як і у сотень інших старшинно-поміщицьких родин: діти навчилися української мови, бо нею говорили всі няньки і сама мати Варвара (дочка сотника Харківського полку Якова Ковалівського), слухали народні пісні і казки. Освіту В.Каразін здобув у харківському приватному пансіоні та далі – Петербурзькому Гірничому інституті. У батьківських Кручіках частенько бував Г.Сковорода: знаменитий філософ поважав господаря маєтку Назара Олександровича, а той - взаємно свого оригінального гостя. Є переказ, що Г.Сковорода навіть склав надпис на могилу Назара Каразіна: “Не радовался неправде, истине был друг, прост нравом, искусен в деле, лукавства и лести презиратель”. Проповіді Г.Сковороди про гуманізм і високі ідеали заклали в душі В.Каразіна постійне прагнення до досконалості, прищепили любов до філософії, підготували до сприймання європейської освіти.

Харківський історичний музей

В.Каразін зауважував, що з самого дитинства мав "пристрасть до наук і роду філософського життя". Перу В.Каразіна належать наукові праці з кліматології, метеорології, гірничої справи, цікаві винаходи (парове опалення, сушильні апарати, печі для сухої перегонки дерева, технології видобування селітри, конструкції сільськогосподарчих машин). Найвидатнішою подією у діяльності В.Каразіна у галузі освіти було створення Харківського університету. У своїх проектах В.Каразін говорить, що університет може приймати в свої стіни мешканців усіх південних губерній, тобто України, і має стати центром розробки української культури і науки.

Слід зазначити, що В.Н. Каразін був особисто знайомий з О.Радіщевим, але Робесп'єр не міг стати героєм для вихованця Г. Сковороди. В. Каразін революціонером не став, радше йшов у ногу з західноєвропейським ліберальним консерватизмом. Якщо В.Каразіну здавалось, що революційна практика Франції себе не виправдала, то теза Кондорсе про неминучість перемоги Розуму сприймалась без застережень, як шлях до здійснення політичних планів. В. Каразін склав ряд політичних проектів щодо впровадження соціально-економічних реформ для зміни суспільного устрою Російської імперії. Тут провідною у суспільно-політичних поглядах В.Каразіна була ідея про те, що просвітництво - загальна мета людства. 1820 р. В.Н.Каразін разом з Н.І. Тургеневим, О.І.Тургеневим, П.О. Вяземським, М.С. Воронцовим, О.С. Меншиковим підписав прохання на ім'я Олександра І, пропонуючи створити товариство під керівництвом В.П.Кочубея, для "изыскания способов к улучшению состояния крестьян и к постепенному освобождению от рабства". В.Каразін протестував проти продажу кріпаків та безземельної волі селян, виступав за обмеження кріпацтва (а у перспективі відміну). По суті В.Н. Каразін розвивав просвітницьку у своїй соціально-філософській основі концепцію рішення селянського питання в дусі вимоги дотримуватися "надзвичайної обережності і поступовості". Тому проекти В.Каразіна про звільнення селян з кріпацтва, як і раціоналізаторські аграрні пропозиції, були заходами ліберала-поміщика, що капіталізувався.

В.Каразін - прибічник монархії, але такої, де влада володаря обмежена рамками "твердих законів", слугуючих перепорою самовладдю. Уповаючи на монарха і одночасно виступаючи прибічником тактики мобілізації суспільної думки ліберально налаштованих дворян, В.Каразін запропонував утвердження палати дворянських представників (державної думи). У листах до Олександра І В.Н. Каразін виклав свої міркування, які сучасники називали проектом конституції. До кінця життя В.Каразін активно, як лише могла робити одна людина, без підтримки і допомоги, використовуючи найменші

Чотирнадцяті Сумцовські читання

нагоди, пропагує свій проект звільнення селян і дворянського представництва, і ніяк не може втямити, за що Олександр у 1820 р. наказав посадити його до фортеці, а із передпокою Миколи I він був виведений жандармами Бенкендорфа.

Доля В.Н.Карабіна, як політичного діяча, набула трагічного характеру: звинувачений як підбурювач (автор прокламації) повстання у Семенівському полку, В.Каразін був кинутий до Шлісельбургської фортеці і після 6-річного ув'язнення засланий у свій маєток Кручик під нагляд і з заборонаю виїзду. У епітафії Василю Назаровичу, складеній сином Філадельфом, не перераховуються чесноти улюбленого тата, подано тільки лаконічний перелік створеного батьком, і ми відчуваємо масштабність діяльності Каразіна. Ось така доля “українського Ломоносова”.

О.Д. Івах,
учений секретар ХІМ

Б.Д. ГРІНЧЕНКО – ВИДАТНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНИ

У сузір'ї видатних діячів України одне з найпочесніших місць належить нашому ушанованому землякові, відомому українському письменнику, фольклористу, етнографу, філологу, педагогу і громадському діячеві Б.Д. Грінченку. Це була унікальна особистість, полум'яний патріот і невтомний трудівник на ниві української культури, який, за словами сучасників, “більше працював, ніж жив”.

Народився Борис Дмитрович Грінченко 9 грудня 1863 р. на хуторі Вільховий Яр, Харківського повіту, Харківської губернії. Родина хлопчика мала у власності кілька десятин землі та водяний млин і існувала на скромні достатки, хоча батько всіма силами прагнув запроваджувати “панське життя”. Пізніше письменник згадував, що “в сім'ї ніколи не говорили по-українському”, а виховання дітей велося в прихильності до “московських патріотичних тенденцій шовіністичного кольору.”

Тому, ймовірно, формування майбутнього українського літератора відбувалося в процесі його спілкування з простими селянами, що дало змогу для знайомства з світом народної творчості та обрядовості, а також, певною мірою, було зумовлене спадковістю, оскільки рідна бабуса Бориса по батькові доводилася двоюрідною сестрою письменнику Г.Ф. Квітці-Основ'яненку.

У 11 років Борис поступив на навчання у Харківське реальне училище. (Будинок колишнього училища зберігся донині і знаходиться за адресою Московський пр., 45). Він знайомиться з творчістю

Харківський історичний музей

Т.Г. Шевченка, вірші якого справили на нього велике враження і сприяли утвердженню його як особистості. У реальному училищі Б.Грінченко продовжує займатися літературною творчістю, але закінчити цей навчальний заклад йому не вдається, оскільки 29 грудня 1879 за зв'язки з групою революційних народників, він був виключений з училища і відправлений до в'язниці і перебував там упродовж півтора місяців. Харківська тюрма здавна славилася тим, що в ній важче було сидіти, ніж по інших тюрмах. Жорстокий тюремний режим і тяжкий моральний стан мали для Б.Грінченка фатальні наслідки: спричинили невиліковну хворобу – сухоти. У роботі А.І.Погрібного “Борис Грінченко. Нарис життя і творчості” так описується сторінка подальшого життя юнака: “Відбувши рік на поруках у батька на хуторі, Борис Грінченко влаштувався потому дрібним канцеляристом у Харківській казенній палаті.”

Збереглися спогади про неймовірну скруту, в яку потрапив Б.Грінченко, перейшовши “на свій хліб” та фактично порвавши у цей час з батьками, які не розуміли синових поривань. Десяти карбованців плати, призначеної після двох місяців дармової праці, і справді, тільки й вистачало, що на хліб з чаєм та, зрідка, на “одну якусь страву” в їдальні. З цієї ж платні в якомусь провулку в кінці не то Кінної, не то Старомосковської вулиць юнак наймав халупину – з викривленими стінами, одним віконцем і таку малу, що в ній можна було тільки сидіти або лежати, а ходити ніде”.

Але ці труднощі не зломали юнака. Б.Грінченко екстерном складає іспити на звання народного учителя і в листопаді 1881 р. їде працювати в школу в с.Введенське Зміївського повіту. У листі до свого приятеля І.Зозулі Грінченко так описує цей освітній заклад: “Школа – се маленька хатинка, в ній 2 поламаних парти, вибите скло, зрита долівка і страшенний холод. Книжок нема ні одної”.

У 1883 р. у м. Змієві сільський учитель Б.Грінченко знайомиться з Марією Миколаївною Гладиліною, яка приїхала сюди на педагогічні курси. Під впливом Грінченка, що уже тоді мав авторитет серед товаришів-учителів, Марія Гладиліна, яка походила з російської родини, вивчає українську мову і у своїй роботі переходить на український ґрунт. У 1884 р. Б.Грінченко та М.Гладиліна побралися і все подальше життя подружжя об'єднували спільні інтереси в освіті, культурі, в любові до літератури та рідного слова.

Найдовшою педагогічна діяльність Б.Грінченка була у с.Олексіївці, Слов'яносербського повіту, де він працював у приватній школі Х.Д.Алчевської з осені 1887 по вересень 1893 р. Відомо, що Христина Данилівна брала його під свій захист у зв'язку з заведеною на нього у 1888 р. жандармською справою, де письменнику було

Чотирнадцяті Сумцовські читання

інкриміновано зв'язки з В.Самійленком. Та на жаль, між двома визначними педагогами стався розрив. Б. Грінченко не лише наполягав на послідовному дотримуванні принципу навчання рідною мовою, а й не приховував свого ставлення до тяжкого становища селян в економії Алчевських. У одному з листів до своєї попечительки він писав: “Вы гуманные и хорошие люди, Вы хотите народу просвещения. Но как же этот народ будет просвещаться, работая в день 15-16 часов?... Я хотел бы сказать всем, выражающим симпатию к народу и его просвещению: заботьтесь о просвещении, но еще более заботьтесь о том, чтоб народ мог просвещаться. Спрашивайте о том, что читать народу, но ещё более спрашивайте, что ему есть, во что одеться и обуться, потому что правду говорю Вам: не может человек с неудовлетворенными физическими потребностями развивать потребности духовные, и потому заботиться о народном просвещении без заботы о народном благосостоянии – это значит строить здание на песке”.

Б.Грінченку належать педагогічні розвідки: “Яка тепер народна школа на Україні” (1896), “Народні вчителі і вкраїнська школа” (1906), “На беспросветном пути. Об украинской школе” (1906) та ін. 1902 р. Борис Дмитрович переїхав до Києва. Редакція журналу “Киевская старина” доручила йому впорядковувати словник, відомий тепер під назвою “Словарь української мови”, за який Грінченку була присуджена Російською Академією наук друга премія М.І.Костомарова (1906). З 1905 р. письменник редагував щоденну газету “Громадська думка”, з 1906 – журнал “Нова громада”. У 1906 – 1909 рр. був також головою Київського товариства “Просвіта”.

У творах Б.Грінченка висвітлюються соціальні і побутові явища, підноситься проблема взаємин інтелігенції з народом, пропагуються ліберально-просвітницькі ідеї. (“Сонячний промінь”, 1890; “На розпутьті”, 1891; “Серед темної ночі”, 1900; “Під тихими вербами”, 1901). Як поет Грінченко виступав у багатьох жанрах. Перша поетична збірка “Пісні Василя Чайченка” вийшла у Харкові в 1884 р. Кращими в його поезіях є байки та ліричні вірші. Збірки поезій “Під хмарним небом” (1893), “Пісні та думи” (1895) та ін.

Грінченко упорядкував у трьох книгах “Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях” (1895, 1897, 1899). Цінним вкладом у фольклористику є праця Грінченка “Литература украинского фольклора. 1777-1900. Опыт библиографического указателя” (1901).

Б.Д.Грінченко багато перекладав та переспівував російських і зарубіжних поетів: О.Пушкіна, О.Кольцова, Й.-В.Гете, Г.Гейне та ін.

Після поразки революції 1905-1907 рр. посилювалися переслідування Грінченка властями. Письменник зазнає арешту. Дуже важкою була і

Харківський історичний музей

родинна трагедія: смерть єдиної дочки Насті та її маленького сина. Під заборону потрапило і товариство “Просвіта”, діяльності якого літератор віддав безмір енергії. Всі ці жорстокі удари фактично паралізували енергію письменника та призвели до загострення хвороби.

Змучений туберкульозом, на позичені в батька гроші, Б.Д.Грінченко 1909 р. виїхав на лікування до Італії в м. Оспедалетті, де і помер 6 травня 1910 р.

Похорон письменника на Байковому кладовищі в Києві перетворився на могутню демонстрацію демократичних сил. На його смерть відгукнулася не лише вітчизняна преса, а й з'явилися статті у багатьох зарубіжних країнах. У труну письменника було покладено терновий вінок.

Кращі твори Б.Д. Грінченка належать до скарбниці національної культурно-історичної спадщини, а його діяльність повинна знайти висвітлення у науково-експозиційній та науково-освітній роботі музею. ХІМ доцільно також виступити ініціатором увічнення пам'яті видатного земляка у нашому місті.

О.Ш. Палтаджян,

наук. співробітник науково-освітнього відділу ХІМ

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – ВИДАТНИЙ ПОЛКОВОДЕЦЬ

Хмельницький активно боровся проти польсько-шляхетського гніту. Хмельницький був організатором збройних сил повсталого народу. Ще до 1648 р. він був відомий як видатний знавець військової справи і зібрав навколо себе найкращих її знавців. У квітні 1648 р. Хмельницький вийшов із Запорозжя з 4-5-тисячним військом, а під Корсунем полки, якими він командував налічували вже понад 15 тисяч чоловік. Під Зборовом у серпні 1649 р., за свідченням Хмельницького, чисельність війська досягла вже 360 тис. чоловік. Запорізьке військо проходило окреме навчання, муштру. Під Замостям у 1648 р. Хмельницький послав заклик до офіцерів німецької частини, щоб вони перейшли на службу до українського війська; так само під Збаражем у 1649 р. гетьман передав універсал до “чужоземців”, які служили у польському війську, “переконуючи їх, щоб перейшли до нього”. В 1650 р. Хмельницький наказав, щоб до війни готувалися “не тільки реєстрові козаки, а й охотні”. Хмельницький дбав також про організацію постачання. Запорозьке військо поділялося на полки, сотні і десятки, або курені. Полкову старшину складали: полковник, осавул, інколи бувало два полкові осавули, обозний, суддя, писар, хорунжий. Полковників

Чотирнадцяті Сумцовські читання

призначав гетьман. Іноді гетьман знімав полковників через їх нездатність. Сотників призначав полковник даного полку. Коли виникала воєнна небезпека, полки одержували гетьманські універсали з наказом готуватися до війни. Окремими універсалами гетьман призначав час виступу полків у похід.

Перед походами війська зосереджувалися в одному призначеному місці. В липні в 1648 р. полки збиралися на традиційному місці – Масловому ставі, недалеко від Корсуня. В наступні роки головний табір організовувався найчастіше під Білою Церквою, зокрема перед зборівським походом у травні 1649 р., перед берестецьким у березні 1651 р., разом з російським військом у липні 1654 р., перед ахматівською компанією в січні 1655 р. Командування головним військом Хмельницький завжди зосереджував у своїх руках і сам особисто вів похід, вислав військо у бій і керував бойовими операціями. Командування окремими самостійними з'єднаннями він доручав видатним полковникам з титулом наказного гетьмана. Хмельницький, за давнім запорозьким звичаєм, не починав війни зимою, а виступав тільки у теплу пору року. Причинами цього було те, що взимку не вистачало паші для коней і важко було будувати шанці та інші земляні укріплення, але згодом Хмельницький почав організовувати і зимові походи: бій під Охматовом у січні 1655 р. відбувся в умовах лютої зими. Він не любив ризикувати, зустрічати ворога, маючи недостатню військову силу, на ворога він старався вдарити тоді, коли той цього не чекав. Під Пилявцями і під Зборовом вдалося йому до останньої хвилини приховати свої сили і захопити ворога несподіваним наступом. Хмельницький завжди перший починав битву. При великих скупченнях військ головний бій розгортався на широкому просторі, який простягався між ворожими арміями. Війська виходили до бою з укріплених таборів. Першою виїжджала легка кіннота, яка намагалася викликати ворожі полки на бій. Такий вступний бій називався “грець”, а його учасники “грецівниками”. Далі вступала в бій регулярна кіннота, яка йшла на ворога, вишикувавшись у “лави”, тобто колони, з шаблями, рідко з пістолетами. Піхота йшла у наступ під захистом шанців, які сама собі копала. Кіннота і піхота часто здійснювали комбіновану атаку: кіннота наступала на фронт ворога, піхота обстрілювала його з флангів. Така взаємодія була у битвах під Зборовом, Берестечком, Городком та ін. При облозі фортець велике значення мала артилерія. Наприклад Збараж обстрілювало 30 гармат. Коли війська ворога наступали переважаючими силами, доводилося застосовувати оборонну тактику. Так було в 1651 та в 1653-1655 р.р., коли польські магнати організували сильний наступ на Україну, намагаючись своїми збройними силами окупувати Правобережжя. В оборонній війні базами опору служили

Харківський історичний музей

укріплені міста-замки. Укріплення склалися з внутрішнього замка та з зовнішніх фортифікацій довкола містечка.

Найбільш характерною рисою військової майстерності Хмельницького була його стратегія наступу, удару. Саме в цьому його воєнні операції докорінно відрізняються від давнього, традиційного способу ведення війни запорізьким військом. Хмельницький надавав перевагу тактиці наступу на ворога. Він не чекав приходу польсько-шляхетських військ, а йшов їм на зустріч і брав ініціативу в свої руки. Діяльність Хмельницького як організатора війська і полководця була надзвичайно широка і багатогранна.

С.С. Мандригіна,

наук. співробітник науково-освітнього відділу ХІМ

ЛЕГЕНДАРНИЙ КОШОВИЙ ОТАМАН ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ ІВАН СІРКО

Іван Дмитрович Сірко, якого німці звали Цірком, а росіяни Серком і Серіком, був могутньою особистістю серед усіх низових козаків і за всіх часів історичного існування Запорозжя. Родом він був із козацької слободи Мерефи Слобідської України, нинішньої Харківської Губернії (за 24 версти від Харкова).

Про народження Сірка легенда свідчить, що він з'явився на світ із зубами, і тільки-но повитуха піднесла його до столу, він одразу ж ухопив звідти пиріг з начинкою і з'їв його. Це нібито було знаменням того, що йому судилося увесь свій вік гризти ворогів.

Україна Лівобережна, Правобережна, Слобожанщина в 60-70 рр. 17 ст. не знала людини, яка б могла зрівнятися популярністю з Іваном Сірком. Загальне визнання і безмежну вдячність сучасників набула тоді очолена Іваном Сірком безперервна героїчна боротьба козацтва проти турецько-татарських агресорів, що загрожували геноцидом українському народу. Сірко вважав найголовнішою метою кожного походу врятування бранців з полону, визволення невільників. Великий талант полководця, особиста хоробрість, мужність і відвага поєднувалися в ньому з безмежною відданістю народній справі.

Треба наголосити і на людських рисах характеру Івана Дмитровича: розважливий і мудрий, демократичний, він був до аскетизму скромний у побуті і глибоко віруючий. На Січі жив у курені, їв з козаками з одного казана, носив, як і всі, простий одяг. Історики вважали, що за своїми спартанськими звичками нагадував кошовий київського князя Святослава. Ще за життя Івана Сірка про нього ходили легенди, про його подвиги звучали думи й пісні. Польський король

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Ян III Собеський писав про нього: “Сірко- воїн славний і в ратній справі великий мастак”. Татари називали Сірка урус-шайтаном, тобто руським дияволом, а татарські матері лякали його іменем своїх дітей. Турецький султан, якому Сірко постійно дошкуляв то набігами на Крим і в ногайські степи, то походами у Чорному морі, наказав, подейкують, молитися в мечетях про загибель козацького отамана.

Будучи в душі й на ділі справжнім християнином, Сірко завжди боронив православну віру.

Перебуваючи усе своє життя на війні, Сірко водночас відзначався великодушністю і безкорисливістю, і тому ніколи не переслідував слабого ворога, а у позавоєнний час ніколи не брав здобичі.

І за вдачею, і за своїми діями Сірко являв собою тип справжнього запорожця. Він був хоробрий, пристрасний, не завжди вірний своїм союзникам. ”Нужда закон міняє,”- часто говорив Сірко і діяв згідно з цією приказкою.

Цілком зрозуміло, що на переходи Сірка від російського царя до польського короля і навпаки не можна дивитися як на зраду одному і відданість іншому. Запорозькі козаки хоч і визнавали за собою протекцію російського царя з часів Богдана Хмельницького, однак все ще, за старою традицією, вважали себе людьми вільними і не від кого не залежними - людьми, які залишили за собою право вирішувати питання миру і війни із сусідніми державами.

Тому запорожці й любили Сірка: вісім разів поспіль вони обирали його своїм кошовим отаманом, і хоч дуже часто позбавляли його звання, але потім знову зверталися до нього.

Наскільки відомо із документальних даних, Сірко виступив на історичну арену спершу у званні полковника українських козаків, а потім у званні полковника і кошового запорозьких козаків, і відтоді протягом 26 років, з 1654 по 1680 рр. був ключовою історичною постаттю на Запоріжжі і Україні в цілому.

Воюючи то з татарами і з турками, то з поляками й волохами, то з росіянами й українцями, Сірко брав участь у 55 битвах і майже скрізь, окрім трьох - чотирьох випадків, виходив переможцем.

У 1645-1646рр. козацький полк І.Сірка разом із французьким військом під командуванням принца Конде брав участь в облозі захопленої іспанцями фортеці Дюнкерк на березі Ла-Маншу.

1 серпня 1680р. Івана Сірка не стало. Запорожці переправили водою з села Грушівки на Січ тіло свого улюбленого ватажка. Наступного дня могилу викопали в полі за Січчю і з військовими почестями поховали його “усім Військом низовим Запорізьким”.

Смерть Івана Сірка викликала “великий жаль” не тільки на Запоріжжі, а й по всій Україні. Його і’мя обросло легендами. Говорили,

Харківський історичний музей

що запорожці п'ять років не ховали Івана Сірка, а возили його за собою в походи і це їм забезпечувало перемогу. Розповідали, що нібито у мертвого Івана Сірка козаки відрізали праву руку - у критичну хвилину вони виставляли її перед собою, що й вирішувало результат бою на користь запорожців.

І сьогодні, через майже чотири століття, особа Івана Сірка є прикладом мужності, глибокої віри, розважливої мудрості, простоти і аскетизму у побуті і великої любові до своєї Батьківщини.

О.А. Желтобородова,
ст. науковий співробітник ХІМ

ПОЛКОВИЙ УСТРІЙ НА ХАРКІВЩИНІ В КІН. XVII – ПОЧ. XVIII СТ.

Процес заселення Слобожанщини і процес формування Слобідських полків йшли паралельно. По мірі заселення Слобідської України на основі традиційної для козацтва сотенної структури до початку 60-х рр. XVII ст. були створені Сумський, Охтирський, Харківський, Ізюмський, Острозький полки. В основі організації полків лежав воєнно-адміністративний принцип. На чолі полкового уряду стояли виборні полковники, яких обирала полкова старшина на необмежений строк. Полковник відав устроєм полку – воєнними, адміністративними і судовими справами. Він мав право роздавати землі у спадщину, також брати землі задля власних потреб. Юридичними документами полковника були універсали з підписом і печаттю. Полковничими клейнодами були пірнач (шестопер) – шестигранна булава, оздоблена золотом або сріблом з дорогоцінним камінням, полкова хорогва з іконою Божої Матері або святого (у Харкові – Озеріанська Божа Матір); полкова печать, полкова музика.

Існує ряд історичних документів, що свідчать про широкі права слобідських полковників, щодо виділення земельних наділів для переселенців. Так, наприклад, харківський полковник К.Донець у своєму універсалі 1686 р. писав: “Ознаймуємо сім листом нашим, іж по указу великих государей... маємо то в своїй власті роздавати усякіє вольніє грунти і пасічні в'їзди усякім людям для розмноженія.”

У 1712 р. старшина Харківського полку подала цареві Петру I залишити її при старих привілеях щодо виборів на ратуші з загальної згоди. Цар погодився. Полкова старшина вибирала сотенний уряд, універсал на нього видавав полковник. Останній мусив весь час мати підтвердження своїх указів, тому часто їздив до Москви для отримання жалуваних грамот.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Посада полковника спочатку була виборною, але згодом, особливо в Петровську епоху, стає спадковою. У Харківському полку були свої полковницькі династії: Кондратьєви, Донці-Захаржевські, Куликовські, Квітки, Тевяшови. Деякі з них проявили себе, як досвідчені державні діячі, особливо це стосується оборони та заселення краю. Наприклад, Г. Донець (1668 – 1691 рр.) приймав активну участь у боротьбі з татарськими набігами, побудував багато міст і сіл, що були заселені біженцями з Правобережної України. Заснував Ізюмський полк, збудував Куряжський монастир. Московський уряд довіряв йому і нагородив чином стольника та багатьма землями.

Серед козаків полковник був “маленьким гетьманом”, всевладним і нерідко свавільним. Полковники намагались підпорядкувати своєму управлінню всі верстви населення на території полку. Вони забирали у козаків маєтності й майно, утискували російських служилих людей, скуповували собі землі за мізерну ціну, змушували старшин робити собі земельні подарунки. З приводу всіляких полковницьких зловживань збереглося чимало скарг від козаків, старшин, воєвод. Цікавим є і той факт, що не один раз козаки, котрі перебували під владою свавільного полковника, прохали, щоб їх перевели під юрисдикцію воєводи, як, наприклад, у 1688 р. козак Харківського полку Скуморох. Діяльність полковників і полкової старшини викликає недовіру та недовольство з боку козаків та населення. Це стало причиною скасування московським урядом виборності. На посади полковників почали ставити іноземців. Наприклад, прохання 1705 р. козаків Харківського полку поставити полковником Ф. Шидловського Петро І задовольнив. Але згодом, в 1710 р., Харківське полковництво було пожалувано Куликовському. Оскільки на нього відразу почалися скарги, навряд чи цю людину вибирали на Раді.

Таким чином, полковничий устрій на Слобожанщині з початку заснування міст і заселення краю мав риси автономного уряду: посада полковника, який зосереджував майже всю повноту влади, була виборною. Але поступово полковники починають, користуючись своїми повноваженнями, виражати здебільшого власні інтереси. Це викликало протест з боку нижчої ієрархії полкової влади та населення. Даною ситуацією скористався московський уряд, ліквідовуючи поетапно атрибути автономного устрою.

Харківський історичний музей

С.М. Дейнеко,

мол. наук. співробітник відділу технічних засобів ХІМ

СТРУКТУРА ХАРКІВСЬКОЇ МИТНИЦІ

Митниці в Російській імперії були закладами з колегіальним управлінням. Цей принцип управління був закладений в Митному уставі.

На чолі митниці знаходився управляючий митницею, який призначався міністром фінансів по клопотанню директора Департаменту митних зборів. Аналогічно призначалися і члени митниці, а також всі інші штатні співробітники: секретар, бухгалтер, митний обкладач, пакгаузний наглядач та його помічник. А з 1881 р. експерт-механік та експерт-хімік. Обов'язки керівника митниці накладали велику відповідальність на людину, яка займала цей посаду. Нагляд за діями підлеглих, контроль за здійсненням всіх митних процедур. Керівнику митниці належала вся адміністративна влада. Він також відповідав за внутрішній порядок в митниці, тобто розподіляв заняття між службовцями, призначав чергування по митниці. Здійснював контроль за дотриманням службовцями Митного уставу.

Управляючий відповідав за всі дії довіреної йому митниці.

Члени митниці разом з керівником складали митне Присутствіє – колегіальний орган для прийняття рішень з низки питань, які зазначені вище. Згідно зі штатами на Харківській митниці було три члена митного Присутствія. Один з них займав посаду скарбника. Двоє інших несли чергування по митниці, згідно з розкладом, що був затверджений управляючим. Чітко та ясно про обов'язки цих співробітників сказано в Митному уставі: “Члены и прочие чиновники таможен и застав действуют во всем по инструкциям и предписаниям, от начальства данным, и по Таможенному уставу”.

Секретар завідував всією канцелярською роботою митного закладу, вів спеціальний журнал, або як його називали, “шнурову” книгу, для того, щоб фіксувати рішення митного Присутствія або незгоду якого-небудь з членів Присутствія з думкою більшості. Також в обов'язки секретаря входило зберігання печаток та ключів від пакгаузів.

В обов'язки бухгалтера входило ведення нумерації оголошень по завезенню та відвезенню товарів. Кожен день по закінченню роботи Присутствія митниці бухгалтерія повинна:

а. ретельно перевіряти кількість витрачених аркушів гербового паперу та своєчасної подачі оголошень;

б. слідкувати, щоб в разі неподання оголошення того самого дня, коли був взятий купцем аркуш для оголошень, він був повернений в митницю.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

На митного обкладача, як і на бухгалтера, накладалися обов'язки по забезпеченню фінансової роботи митниці.

Митний обкладач, після запису оголошень в пакгаузну книгу, повинен був дуже ретельно роздивитися оголошення, всі статті окремо та слідкувати за повною ідентичністю оголошень купця та відміток пакгаузного чиновника. Перевіряти, чи немає в оголошенні недозволених законом виправлень, що не були оговорені власником товару і вели б до збитків. Після того митний обкладач проставляв у необхідній графі оголошення статті тарифу, згідно з яким необхідно нараховувати мито.

Митний обкладач повинен був всі розпорядження Департаменту митних зборів, які змінювали мито, своєчасно відмічати в наявних у нього тарифах. Несвоєчасне виконання розпоряджень Департаменту митних зборів могло б принести збитки державній скарбниці.

За організацію митного догляду вантажів відповідав пакгаузний наглядач. Пакгаузний наглядач повинен був ретельно піклуватися про правильне ведення пакгаузних книг, спостерігаючи, щоб записи про митний догляд вантажів робилися вірно та чітко. Прийом товару в склад пакгаузний наглядач проводив згідно з монтажними документами, роблячи відмітки про те, в якому стані він прийняв вантаж. Видача вантажу зі складу дозволявся тільки при наявності митного ярлика. Також в обов'язки пакгаузного наглядача входили щоденні призначення службових обов'язків доглядачам по митниці. Він також повинен був спостерігати за поведінкою та несінням служби доглядачів. Також пакгаузний наглядач слідкував за тим, щоб замки та печатки на складах та пакгаузах були в робочому стані, та доповідати про порушення управляючому, якщо вони мали місце.

Пакгаувному наглядачу підкорявся штат вільнонайманих доглядачів. Митні доглядачі приймалися на роботу по найму, та мали свої обов'язки:

- при прийомі вантажу на склад доглядачі повинні були вести рахунок та робити позначки на товарах, які поступили;
- спостерігати, щоб товар не вкрали та вантажники поводитися з ним обережно;
- спостерігати за вірним зважуванням вантажів;
- виймати та сортувати товари, перевіряти чи не має тара подвійного дна або інших схованок.

До числа вільнонайманих співробітників також відносились канцелярські службовці або просто писарі.

Якщо для виконання службових обов'язків не вистачало співробітників митниці, то керівництво мало право звернутися по допомогу до цивільної або військової влади. Але ні військова, ні

Харківський історичний музей

цивільна влада не мали права втручатися в роботу митного закладу. Якщо такий випадок траплявся, то керівник митниці повинен був доповісти про нього в Департамент митних зборів.

Зважаючи на викладене, можемо зробити висновок, що митниця мала чітку, струнку організаційну структуру, яка допомагала митникам якісно виконувати свою роботу.

Ж.М. Перцева,

директор музею історії

Харківського національного медичного університету

ПРОФЕСОР В.Ф. ГРУБЕ ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК МЕДИЦИНИ ХАРКІВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛ. ХІХ СТ.

Якщо заходити на територію Харківської обласної клінічної лікарні з боку проспекту Правди, погляд мимохіть зупиняється на старовинній будівлі, що зустрічає нас. Це колишня акушерсько-гінекологічна клініка Харківського університету – початок клінічного містечка, що виріс вздовж Лазаретної вулиці у 1896 р. І мало хто знає, що появою перших чотирьох університетських клінік місто зобов'язане заслуженому професорові Імператорського Харківського університету директору факультетської хірургічної клініки В.Ф.Грубе, 110-річчя з дня смерті якого виповнюється в квітні цього року.

Мимоволі згадуються слова великого М.І.Пирогова, які він сказав в інший час і з іншого приводу, але які точно передають наші почуття: «Почему мы так мало знаем о нашем прошедшем,...так скоро его забываем...». Адже скільки серед харків'ян, особливо у медичному світі, людей, які гідні пам'яті і подяки нащадків! Наша розповідь про одного з них – дивовижну людину, прекрасного викладача, широко відомого у свій час хірурга – Вільгельма Федоровича Грубе. З ім'ям цієї людини пов'язана історія медицини Харківщини другої половини ХІХ століття, історія самого міста, яке Вільгельм Федорович самовіддано любив і до розвитку якого приклав багато сил та сумління. За свідомством сучасника, місто і професор були настільки невід'ємно пов'язані один з одним, що «представити себе Харьков без Грубе и Грубе вне Харькова было бы невозможно».

Народився майбутній професор 30 травня 1827 р. у бідній родині у с.Нейгуш Курляндської губернії (нині Латвія). Ким були його батьки, ми не знаємо, але вони знайшли можливість навчати його спочатку вдома, а потім віддали до Ризької гімназії, закінчивши яку в 1844 р., він вступив казеннокоштным студентом на богословський факультет Дерптського

Чотирнадцяті Сумцовські читання

університету. Але навчання на цьому факультеті не задовольнило Вільгельма Федоровича, і через два роки він перейшов до медичного, де навчався з великим бажанням. Бувши студентом-медиком, захопився хірургією і настільки старанно вивчав хірургічну клініку з офтальмологією під керівництвом професорів спочатку Каруса, а потім Адельмана, що його допустили до роботи у ній у якості виконуючого обов'язки ординатора. Закінчивши університет у 1850 р. з відзнакою і вченим ступенем доктора медицини після захисту ним дисертації про доброякісні пухлини носа, у 1851 р. він захистив ще одну дисертацію про сідничу грижу, за що його було удостоєно другого вченого ступеню – доктора медицини та хірургії.

Оскільки В.Ф.Грубе був казеннокоштным вихованцем, після закінчення університету він вступив до морської служби і 2 роки плавав флотським лікарем на фрегаті «Камчатка». Навколосвітня подорож, яку Вільгельм Федорович здійснив під час флотської служби, допомогла йому придбати багато нових знань та практичних навичок, тому що він використовував перебування у заморських портових містах, особливо в університетських центрах для ознайомлення з веденням лікувальної справи у клініках та шпиталях.

Повернувшись з плавання, він отримав призначення штатним ординатором–хірургом великого військового шпиталю у Кронштадті і виявив себе настільки знаним і досвідченим оператором, що у 1855 р. вже очолив його велике хірургічне відділення на 1000 ліжок. До обов'язків В.Ф.Грубе входило проведення теоретичних та практичних занять на трупах з військовими лікарями, і саме на цих заняттях виявилися його блискучі педагогічні здібності і величезне бажання передавати свій досвід початківцям-медикам.

Згодом йому трапилася нагода перейти на викладацьку роботу. У 1859 р. у Харківському університеті відкрилася вакансія на завідування кафедрою оперативної хірургії та хірургічної клініки, і В.Ф.Грубе надіслав на конкурс свої документи. З п'яти претендентів, серед яких був і широко відомий хірург Ю.К.Шиманський, його кандидатура була одноголосно обрана радою медичного факультету. Вирішальну роль зіграв той факт, що В.Ф.Грубе на той час самостійно виконав біля 10 тисяч операцій.

Молодий 32-річний енергійний професор швидко завоював собі величезний авторитет як у середовищі викладачів, так і серед студентів. За короткий час він досяг повної перебудови своєї клініки, докорінної реорганізації всього педагогічного процесу. Його лекції завжди притягали до себе переповнену аудиторію; операції супроводжувалися демонстрацією і клінічним розбором хворих, будувалися на глибокому аналізі клінічних явищ і узагальненні одержаних даних; вони вчили

Харківський історичний музей

студентську молодь самостійному мисленню, чуйному та бережному відношенню до хворого.

Майже сорок років з успіхом виконував В.Ф.Грубе відповідальні обов'язки директора факультетської хірургічної клініки, що принесло йому заслужену славу не тільки у Харкові, але й далеко за його межами. Як педагог він залишив цілу школу учнів-хірургів, серед яких виділявся М.П.Трінклер. У кінці ХІХ століття усіма чотирма хірургічними кафедрами, які тоді існували у Харківському університеті, керували учні В.Ф.Грубе.

Як лікар він рано виявив себе глибоко ерудованим вдумливим клініцистом, тонким діагностом та блискучим хірургом широкого діапазону. Вільгельм Федорович був новатором у хірургії, усі найновіші операції та відкриття, якщо вони тільки слугували до удосконалення науки і могли полегшати долю хворих, приймалися ним раніше за усіх у Росії. Саме він у Харкові разом зі своїми учнями запровадив у роботу хірургів антисептику, а потім пропагував асептику. У клініці В.Ф.Грубе вже у 1890 р. було встановлено стерилізаційний апарат і створено спеціальну лабораторію для вивчення і удосконалення асептичного методу. Ще в 1871 р. Вільгельм Федорович здійснив першу операцію під наркозом закисом азоту. У ті роки він опублікував ряд робіт, присвячених використанню хлороформу та морфію для обезболювання. Одним з перших у Росії він почав проводити операції з приводу оваріотомії, защемлених гриж, водянок головного мозку, операції на печінці та підшлунковій залозі, резекції суглобів при туберкульозному ураженні та інші.

А.Г.Подрез так писав про надзвичайну довіру, яку В.Ф.Грубе викликав у своїх пацієнтів: «...почти не приходилось встречать примеров, чтобы его пациенты отказывались от операции, если профессор Грубе находил нужным производство таковой; с другой стороны, вера в его искусство была так велика, что никакая операция не казалась невозможною в его руках, и многие больные принимали его отказ от операции с недоверием, не допуская, что существуют пределы и для его искусной руки».

В.Ф.Грубе володів величезною ерудицією і не тільки в області хірургії. Одночасно він був і чудовим лікарем внутрішніх хвороб, і визначним офтальмологом, і досвідченим акушером. Ці широкі й всебічні знання створили йому незаперечний авторитет у медичному середовищі. Протягом усієї другої половини ХІХ ст. він був постійним і незамінним консультантом усього півдня Росії. Необхідно відмітити, що в травні 1881 р. М.В.Скліфосовський запросив його на консиліум до тяжко хворого М.І.Пирогова. Відомо також, що Пирогов «виражал

Чотирнадцяті Сумцовські читання

желание, чтобы в случае, если будет нужна операция, ее делал бы Грубе».

Місто Харків і Харківський університет, де проходило все його життя і яким він присвятив усі свої сили й здібності, багато чим зобов'язані Вільгельму Федоровичу. Він першим поставив питання про необхідність створення в університеті кафедри шпитальної хірургії, яку пізніше очолив його учень – І.К.Зарубін. Він став ініціатором створення Харківського медичного товариства, яке ось уже більше 145 років продовжує свою корисну діяльність. Він прийняв саму діяльну участь в організації харківського відділення Червоного Хреста. І найбільш важлива справа, яка здійснилася лише завдяки особистому впливу проф. Грубе, - це побудова нових клінік для Харківського університету. Наказ про негайне їх будівництво був даний імператором Олександром II після відвідування ним старої хірургічної клініки, де у Грубе лікувалися потерпілі після аварії царського потягу у Борках поблизу Харкова.

Говорячи про проф. Грубе, не можна не відмітити його прекрасних душевних якостей. Більшість учнів говорили про його живий характер, його тонкий гумор і веселість, про те, що він був незамінним співрозмовником у товаристві і буквально підкоряв багатьох. М.М.Кузнецов писав, що «острые и беспощадные по своей правдивости замечания и отзывы не раз создавали В.Ф.Грубе недругов. Но врожденный такт, незлобие, находчивость и обворожительная приветливость, свойственная профессору, снова привлекали к нему сердца и умы людей, задетых его острым словом».

В.Ф.Грубе був людиною справи і слугував прикладом невпинної та бурхливої діяльності. Здавалося, що так буде завжди. Але у 1893 р. при виконанні септичної операції професор заразився і захворів на тяжкий сепсис. Від смерті його врятували учні, які вірно і самовіддано піклувалися про нього. Але відновити здоров'я й сили повністю він вже не зміг. Однак до останніх днів свого життя продовжував бувати у клініці, оперував, спілкувався зі студентами. Заняття улюбленою справою наче вливало в нього нові сили. Перед смертю ним був написаний заповіт, за яким вся його величезна медична бібліотека переходила у власність факультетської хірургічної клініки.

Помер В.Ф.Грубе 28 квітня 1898 р. Труну з його тілом до цвинтаря проводжав величезна процесія харків'ян, що прощалися з людиною, яка присвятила все своє життя розвитку медицини у Харкові.

ТВОРЧА СПАДЩИНА О.М. БЕКЕТОВА У ХАРКОВІ

З яскравої плеяди видатних митців Харківщини ім'я Олексія Миколайовича Бекетова назавжди вписане в літопис вітчизняної архітектури як приклад беззавітного служіння чистому мистецтву.

Реалізація творчої думки, знань О.М. Бекетова співпадає з бурхливим зростом державного та приватного будівництва: банки, вузи, прибуткові будинки. Всі проекти О.М. Бекетов виконував з використанням переважно класичних композицій.

Першим проектом, виконаним архітектором О.М. Бекетовим (у 28 років) у Харкові став будинок Комерційного училища. Проект цього будинку був визнаний кращим на конкурсі. О.М. Бекетов зумів подолати недовіру Купецького товариства (замовника) до себе як до починаючого архітектора і будівельника. Як керівник будівництва, О.М. Бекетов обрав собі лише одного помічника-студента третього курсу Технологічного інституту. У 1891 році будівництво було завершено по вулиці Німецькій (зараз Пушкінська, 77-це будинок Національної юридичної академії).

Наступним проектом стала бібліотека на півтора мільйона томів з галереєю відомих людей та нумізматичним музеєм. За 10 місяців О.М. Бекетов з успіхом закінчив цей проект, і в 1894 році наукова рада Академії мистецтв присудила йому звання академіка архітектури із зарахуванням його до числа дійсних членів Академії. За цим проектом у Харкові було побудована у 1899 р. громадська публічна бібліотека (зараз – наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка по провулку Короленка, 18).

У 1895 р. О.М. Бекетову було запропоновано виконати проект Земельного банку. Результатом ретельного вивчення принципів побудови банків став пишний як з технічної, так і з художньої точки зору проект. Будівництвом керував сам О.М. Бекетов. Зараз – це Автотранспортний технікум на майдані Конституції, 28.

Наступним великим проектом стала будівля Судових установ у 1902 р. (нині Касаційний суд на майдані Руднева, 36). Труднощі проектування були пов'язані з рівнем річки Харків, який був на одному рівні з будівельним майданчиком. Тому проводився осушувальний дренаж цокольного поверху. О.М. Бекетов відстоював свої архітектурні ідеї перед головним архітектором юстиції Петербурга. За малюнками та шаблонами О.М. Бекетова виконувалися і всі меблі в приміщенні.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Для виконання великої кількості замовлень О.М. Бекетов створив і очолив приватне проектне бюро. За його проектами були побудовані приватні садиби на замовлення заможних харків'ян, які і досі збереглися. Це будинки, що розташовані за адресами: вул. Дарвіна № 13, 21, 23, 37, вул. Раднаркомівська № 10 і № 13, вул. Скрипника, 7, вул. Ольмінського, 11, вул. Карла Маркса, 17, вул. Революції, 8.

У цей же час був збудований будинок Кредитного товариства з магазином (вул. Рози Люксембург, 20). О.М. Бекетов був не сторонній до благодійності: у 1896 році він безкоштовно склав проект будівлі жіночої недільної школи Х.Д. Алчевської (вул. Раднаркомівська, 9).

О.М. Бекетов не уникнув впливу модерна, запроектував кілька будівель в цьому стилі (здебільшого, це примхи замовників). Це Московський торгівельний банк, побудований у 1889 р. (майдан Конституції, 26), Волзько-Камський банк, 1907 р. (нині театр ляльок ім. Афанасьєва на майдані Конституції, 24), Азовсько-Донський банк, 1914 р. (майдан Конституції, 18). А також будинок анатомічного театру для вищих жіночих медичних курсів, 1910 р., розташований на вул. Громадянській, 9.

У 1906 р. О.М. Бекетов разом зі скульптором Адріолетті запроектував композицію пам'ятника В.Н. Каразину, який і зараз стоїть біля фасаду Національного університету.

Одна з найкращих будівель О.М. Бекетові – НДІ мікробіології, вакцин та сироваток ім. І.М. Мечнікова, у минулому-Харківське медичне товариство з бактеріологічним інститутом (вул. Пушкінська, 14). У створенні проекту О.М. Бекетову допомагали медичні спеціалісти, бо споруда мала вміщати багато, правильно розташованих лабораторій, актовий зал, наукову бібліотеку, редакцію журналу, зал правління, анатомічний театр та ін. приміщення.

Серед дореволюційних проектів О.М. Бекетова виділяються також будинки соціального призначення та учбові заклади. Це, зокрема, притулки для дворян-сиріт та літніх дворян, 1915 р., вул. Пушкінська, 84 та вул. Чайковського, 4). Зараз це – факультет криміналістики Юридичної академії та НДІ ґрунтоведення та агрохімії. Також – відділення Олександрівської лікарні, 1913 р., тепер лікарня (вул. Малиновського, 4), Вищі жіночі курси, 1915 р. (вул. Мироносицька, 92), Комерційний інститут, 1916 р. (вул. Артема, 44) – нині корпуси Технічного університету сільського господарства.

Серед післяреволюційних проектів виділяються Електротехнічний корпус ХПІ, 1929 р. (вул. Фрунзе, 21). Проект готувався 7 років у 3-х варіантах (стиль класичний був замінений на конструктивізм) і був одним з найкращих у СРСР за зручністю планування та внутрішньому технічному обладнанню. У 20-30-ті роки О.М. Бекетов склав проект

Харківський історичний музей

житлового комплексу по вул. Червоноармійській, 8/10, реконструкції Будинку товариства робітників (зараз ПК “Металіст”) та Державного банку на майдані Театральному, брав участь у конкурсах на проект Держпрому, Університету (затверджений Наркомпросом), Будинку кооперації на майдані ім. Дзержинського, Червонозаводського театру, Палацу техніки Південної залізниці (І премія), комплексу будівель Сільськогосподарського інституту у сел. Рогань (І премія). На жаль, останні проекти не були втілені у життя, хоча і отримували перші премії.

У 1939 р. О.М. Бекетов отримав звання доктора архітектури, заслуженого діяча мистецтв УРСР, дійсного члена Академії архітектури СРСР, викладав у Харківському технологічному інституті, Харківському інституті інженерів комунального господарства, Харківському художньому інституті. За проектами О.М. Бекетова побудовано більше ста монументальних громадських та житлових будинків у багатьох містах, та 40 з них – у Харкові, що стали перлинами самобутнього образу нашого міста.

В колекції ХІМ зберігаються рідкісні меморіальні речі О.М. Бекетова: трубка для паління (Р-328), мундштук (ДР-501), крісло (ДР-39), диван (ДР-38), коробка з фарбами (Р-327), підставка для паперу (ДР-637). Відомий фотограф О.М. Іваницький зробив кілька знімків видатного архітектора і його оточення: портрет О.М. Бекетова (інв. № 5126), кабінет О.М. Бекетова у будинку по вул. Раднаркомівській, 10 (НВФ-9300), фото няньок, гувернанток-француженок, які виховували дітей О.М. Бекетова (НВФ-9310, ОФ-29054, 29055). Рідкісним і цінним є для нас каталог робіт О.М. Бекетова (КБ-5323) 1939 р. харківського видання, бо там представлені будинки архітектора у первісному (до руйнувань під час Великої Вітчизняної війни) вигляді. Така колекція і наявність будинків архітектора у місті дає підставу для проведення комплексних, тематичних екскурсій у ХІМ, і для створення пересувних виставок.

Д.О. Неудачін,
*студент Харківського національного
університету внутрішніх справ*

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТНИКІВ ХАРКІВСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ АРХІТЕКТУРИ

Українська церковна архітектура з'являється ще у часи Київського християнства. Успадкувавши давньоруську традицію, Православні церкви на Слобожанщині, порівняно з іншими українськими християнськими храмами, у результаті специфічної культурної історії

Чотирнадцяті Сумцовські читання

регіону, відрізняються певними стильовими особливостями. Яскраві за сенсом і прості в плані, багаті за формами об'ємів та декору, чіткі кристалічні маси цих споруд своїми вишуканими силуетами справляли велике враження серед низької одноповерхової забудови. Архітектура цих храмів виражає художні ідеали народу, підйом його самосвідомості в один з найважливіших періодів історії України – визвольних змагань козацької революції.

Шедевром архітектури цього напрямку є **Покровський собор** (1689) у Харкові. Його три огранені башти-верхи з трьома заломами, кожна з яких стрімко злітає догори, вражають уяву витонченістю форм та красою силуету. Покровський собор – найдавніша споруда у Харкові, освячена у 1789 році. Чудово зберігся, без спотворення переробками, пам'ятник українського зодчества, особливістю якого є розташування куполів по головній вісі храму та особливий спосіб зведення куполів, успадкований від дерев'яної архітектури. В нижньому ярусі собору знаходилася Хрестовоздвиженська церква, що слугувала в давні часи склепом представників видатних слобідських стародавніх родів; також там знаходилася гробниця шанованого в місті єпископа Мелетія.

Успенський собор у Харкові був закладений у 1771 році, освячений у 1783 році. Будувався він за планом та фасадом московської церкви св. Климента; розширений та частково змінений у 1885 і 1887 роках. Старовинний іконостас – чудова пам'ятка декоративних творінь стилю бароко XVIII століття, виконаний з 1775 по 1783 рік.; був зроблений з липового дерева, густо визолочений та прикрашений срібними ризами стародавніх ікон, являв собою звичайну в ту епоху «золоту стіну», що були і в інших більш ранніх храмах. Наприклад – Козелецькому, Андріївському в Києві та інших, що належали до творінь Растреллі та його школи. Створення такого іконостасу приписується Растреллі, хоча документальні дані про це відсутні.

На особливу увагу заслуговує **Благовіщенський собор** у Харкові. Він належить до числа найстаріших храмів міста Харкова. Початкова історія його виникнення схована в історії заснування і релігійно-культурному житті Харкова. Про цей «перший період» його існування збереглося доволі мало достовірних даних але й ті, що збереглися, різняться випадковим характером, є уривані та дають мало «історичного матеріалу». Головними джерелами історії «старого» Благовіщенського храму за цей початковий період слугують «Куряжскія записи» (1701-1720), «Метрическія книги» (з 1721 року), «Опись церкви», складена в 1775 році та інші церковні документи. Перший храм Благовіщення Божої Матері був зведений не пізніше 1655 року. Одночасно з церквами Миколаївською, Воскресенською. Перший храм був невеликий,

Харківський історичний музей

дерев'яний, найпростіший, в тому художньо-архітектурному типі, за яким в той час, звичайно, будувалися дерев'яні церкви на Слобідській Україні: однопрестольний, з трьома главами, натомість огорожі був обнесений тином. Дзвіниця також була дерев'яна, рублена. Храм цей згорів у 1738 році. Кам'яний храм був заснований у 1789, а освячений у 1794 році. Всього він будувався п'ять років. У 1844-1846 роках храм був капітально відремонтований і у ньому встановили новий іконостас. Старий Благовіщенський храм в порівнянні з іншими храмами м. Харкова особливо відрізнявся за своїм устроєм, прикрасами, та місткістю. Ось чому, з 1846 року він деякий час називався навіть «собором». Першою, думка про зведення нового Благовіщенського храму з'явилася в невеликому колі іменитих прихожан, які і зайнялися процесом реставрації старого храму. Новий Благовіщенський храм – це монументальна споруда, культурно-історична пам'ятка релігійного мистецтва. Храм збудований у ново-візантійському стилі. Споруда мала фігуру подовженого квадрату, форму «човна» з п'ятьма куполами: один головний над центральним квадратом та чотири з боків. Зі сторони західного архітектурного фасаду відзначається своєю величчю головний портал з чудовими колонами, масивними вхідними дубовими дверима та широкими гранітними сходами. Купольне покриття, відносно художності церковної споруди – легке, пропорційне. Та ж архітектурна стрункість та завершеність художнього задуму талановитого зодчого відчувається і всередині храму, в самому плані архітектурної побудови. За архітектурним розміщенням та будовою частин, храм розподілений на три нефи: середній, більш високий та два бокових. Зі східної сторони план храму закінчується трьома закругленнями чи абсидами, відповідно широті внутрішніх нефів. Головний іконостас – повністю захоплює увагу глядача. Виповнений з білого, ніжного карарського мармуру; його тихий та витончений образ особливо відтіняється східно-візантійським орнаментом і позолотою стін, арок та плафонів. Стиль виробу, легкість і грація, пропорції загальної маси та надзвичайно вправне розміщення іконостасу під звід арки, що віддаляє вівтар від церкви – все це робить іконостас видатним художнім твором, вартим великої уваги. Місця для образів не справляють враження отворів, а навпаки, з тілом іконостасу складають якби одне ціле. Загальна гармонія, ефект враження внутрішнього виду храму переважно створюється від художнього розпису іконами і духовними картинами стін, куполу й плафонів храму та їх розташування. Всі зводи, купол та частини стін до карнизу орнаментовані за способом *sgraffito*, що складається з накладання кількох тонких слоїв кольорової штукатурки. Основні мотиви орнаментів взяті з храму Святої Софії-Премудрості Божої в Константинополі та древньогрецьких рукописів. Харків, завдячуючи

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Благовіщенському собору, збагатився новим, культурно-історичним пам'ятником, що складає найкращу прикрасу та велич міста. Тож харків'яни пишаються своїм найвідомішим витвором архітектурного мистецтва та намагаються бути гідними його слави.

М.Д. Костюченко,
зав. відділу науково-освітньої роботи ХІМ

ПОЛІТИКА КОРЕНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА ХАРКІВЩИНІ

Період коренізації залишається одним з найбільш цікавих стосовно складності перебігу етнокультурних процесів у поліетнічному українському суспільстві. Надзвичайної наукової актуальності періоду надають обставини, що сприяли різкій трансформації процесів культурного життя національних меншин, які невідомо змінили суспільство на початку ХХ ст.

За переписом 1926 р., загальна чисельність населення УСРР становила 29 711 961 чол., з них росіян налічувалося 2 291 786, євреїв – 1 375 045, поляків – 392 301, німців – 374 784, греків – 104 666, болгар – 100 508, білорусів – 28 052, чехів – 12 358, вірмен – 8 859, татар – 9 779, інших – 51388, а загалом – 5 107 331 чоловік неукраїнської людності, що становило близько 18% населення України. За питомою вагою окремих етносів в середині групи етнічних меншостей якісно переважали росіяни, євреї й поляки.

Про неослабну увагу керівництва УСРР до проблем національних меншин свідчить той факт, що лише протягом 1919-1925 рр. Президія ВУЦВК РНК УСРР, наркомати республік прийняли понад 100 постанов, спрямованих на забезпечення інтересів неукраїнського населення республік. У Харківському державному архіві їх майже 57. Особливу увагу привертають постанови ВУЦВК та Совнаркому УСРР від 22 жовтня 1924 року та положення комісії по справам національних меншин та їх місцевих органів, виписка з протоколу засідання Ізюмського окрвиконкому про утримання шкіл в німецьких колоніях від 9 липня 1924 р., протоколи засідань зборів громадян німецьких колоній від 27 вересня 1926 р. та інші.

Умови національно-культурного розвитку меншин на Україні й Харківщині були не однаковими. Більш сприятливі умови мали німці, болгарини й греки. Менш сприятливими були обставини культурного розвитку поляків. Найбільших утисків зазнавали євреї. Найбільшою проблемою національно-культурного розвитку меншин у 20-ті роки ХХ століття були ізоляція та русифікація.

Харківський історичний музей

Для розвитку національних меншин на Україні велике значення мало створення окремих адміністративно-територіальних одиниць. У 1924 р. в УСРР почали функціонувати 7 німецьких, 4 болгарських, один польський і один єврейський національний район, а також 954 сільські ради національних меншин.

На початку 20-х років у партійних комітетах було створено спеціальні підрозділи, які працювали з національними меншинами. Їхню роботу координував підвідділ національних меншин ЦК КП(б)У, який мав 4 секції: єврейську, німецьку, польську та болгарську. З 1924 р. роботу серед неукраїнського населення координувала Центральна комісія у справах національних меншин при ВУЦВК. Всього в держпараті всіх рівнів представники інших національностей становили 41%.

Першу Всеукраїнську нараду щодо роботи серед національних меншин в Україні проведено у 1927 р.

Отже, на тлі культурних проблем українського народу становище етнічних меншостей видавалося більш-менш задовільним.

Формальне запровадження коренізації стосовно етнічних меншин на Україні розпочалося в 1923 р. після прийняття ВУЦВК та РНК УСРР постанови “Про заходи забезпечення рівноправності мов та про допомогу в розвитку української мови”.

У цей час в Україні діяли 566 шкіл з німецькою мовою навчання, 342 – з єврейською, 31 – з татарською тощо. У Харкові на 1923 р. працювало 8 національних шкіл: 4 єврейські, вірменська, польська, німецька, татарська. З 1931 р. школи підтримувалися міською Радою матеріально. Це ж стосувалося й середньої спеціальної та вищої школи. Наприклад, єврейський відділ існував при Харківському інституті професійної освіти. На початку 30-х років майже при всіх технікумах з’явилися групи з національною мовою викладання.

Завдяки, у тому числі, політиці коренізації вже на 1925 рік у Харкові налічувалося близько 18 вузів, кількість яких у 1927 році зросла до 23 (з 35 по республіці).

Діяльність наукових установ у 20-х роках в УСРР організовував та здійснював державний контроль: Народний комісаріат освіти, відкритий у Харкові.

Науково-дослідні кафедри, які досліджували актуальні в цей час проблеми історії, економіки, культури, в тому числі й національних меншин, розгорнули широку діяльність при інститутах народної освіти в Харкові (кафедра дістала назву історії української культури імені академіка Д.І.Багалія), Києві та інших містах республіки.

На жаль, у 20-х рр. ХХ ст. уряд розглядав національну політику лише як знаряддя в боротьбі за побудову соціалістичного суспільства.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Політико-виховна та культурно-освітня робота як на Україні, так і на Харківщині строго підпорядковувалась керівництву та контролю більшовицької партії.

Поступово в культурне життя населення входило радіо. Харківська радіостанція першою в Україні вийшла в ефір у 1924р.

На терені розвитку української та культур національних меншин у 20-х роках розвивалися й галузі мистецтва, передусім, театральне. Усього на кінець 1927 року в Україні працювало 74 театри, серед яких і театри національних меншин. На Харківщині останніх налічувалося близько 30. У 1927 році у Харкові з'явилася Українська державна філармонія.

З великою ініціативою й енергією працювали на Харківщині в галузі культурі як українські, так і митці національних меншин, хоча процеси в останніх розгорталися уповільнено.

Отже, здійснення політики коренізації щодо етнічних меншин в Україні та на Харківщині у 1920-1930-х роках було виправданим як з політичного, так і соціально-економічного поглядів. В досліджуваній період українізація була визначальним чинником етнокультурного розвитку національних меншин. Однак із перших кроків політика коренізації, крім практичних, мала і теоретичні хиби. Сутність їх визначалася в надмірній та невиправданій уніфікації загальносоюзної політики коренізації.

Н.О. Яковлева,
*ст. науковий співробітник
2-го науково-експозиційного відділу ХІМ*

МОВОЮ СВІДКІВ (СПОГАДИ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.)

На сьогодні вже не викликає сумнівів той факт, що голодомор 1932-33 років був спланованою акцією керівництва СРСР проти непокірного українського селянства з метою приборкання останніх. Про це свідчать архівні документи, дослідження істориків, розповіді свідків. Саме їх пам'ять зберегла для прийдешніх поколінь жахи пережитих голодних років.

Наведені нижче свідчення записані як у мешканців Харківської області, так Полтавської і Сумської (дві останні у 1932-1933 рр. були у складі Харківської).

Гонтар (Приходько) Уляна Іванівна, 1897 р.н., с.В'язова Краснокутського р-ну Харківської обл.: "Голодовки були і раніше, і не одна – недорід, засуха, але те, що було з осені 1932 р. по осінь 1933 р., -

Харківський історичний музей

такого не було жодного разу. Урожай 1932 р. був невеликий, та і той забрали, вигребли, вимели під мітлу. У 1933 р. у мене було троє дітей: 6-річна Галя, 2-річна Катя та новонароджений Ваня. Першою померла Катя, другим – одномісячний Ваня, а Галя сама ходила по селу шукати харчів – рилась в снігу, в лісі, їли котів, собак, соломку з хати, бур'ян, листя, коріння. Опухли з голоду та померли мама і тато. Потім опухла сама – тоді і вирішила віддати Галю до дитбудинку, але при живих батьках дітей не приймали, чекали, поки хтось помре. Галю віддала чужій жінці на залізничній станції “Коломак”, яка відвезла дівчинку до Харкова, там підібрав її міліціонер і віддав до дитбудинку. Я від безпорадності лягла на рейки, та люди відтягли, дали водички. Пізніше мене викликали до міліції, бо в колодязі знайшли дитину і знали, що я хотіла віддати Галю до дитбудинку. Люди підтвердили, що то не моя дівчинка, а то б посадили до в'язниці за вбивство дитини, хай краще з голоду помре. Було багато випадків, що різали батьків, дітей і їли. ГОЛОД. Три роки пробула Галя у дитбудинку, нікому не сказала, як її звати та де жила (я наказувала, щоб мовчала), бо відправлять до мами, а там – смерть. Ось що таке голод – шестирічна дівчинка мовчала. А знайшла Галя сама себе: у 1937 р. до дитбудинку приїхав дядько забирати свого хлопчика, вона признала його та сказала, хто вона така і попросила побачення з мамою. Дочку я забрала, та ще довго вона просилась назад до дитбудинку, бо дома і тоді було голодно”.

Токар (Рожнова) Катерина Миколаївна, 1926 р.н., с.Синиха Куп'янського р-ну Харківської обл.: “Як згадую ті роки, то плачу – так ми набідувалися. Корову, коня, хліб у батьків забрали. Я з сестрою Марією (1924 р.н.) та братом Іваном (1928 р.н.) самі рвали та їли мишій, грицики, козельки, незабудки, рогіз, очерет. А мама, Єлизавета Макарівна, пухла від голоду, пішла полоти буряки та на ланці і впала. Люди притягли її додому. Ми розжилися десь молока, так і виходили маму. Батько, Микола Трохимович, їздив у Росію, щоб обміняти речі на харчі”.

Вєрєєв Тихон Павлович, 1924 р.н., с.Синиха Куп'янського р-ну Харківської обл.: “У 1932 р. я з батьками, дідусем і бабусею, трьома сестрами жили у хуторі Кудинове, зараз його немає, а територіально він належав до Куп'янського р-ну Харківської області. Наша сім'я не голодувала – батько був головою колгоспу, він перший здав землю та майно. Бабуся не змогла пережити цього, отруїлась і померла. Тих, хто чинив опір, відправляли на Урал, на Соловки.

Багато було попрошайок у ці роки. Прийшла до нас дівчинка 4-5 років, вже пухла. Дідусь її погодував, а в дорогу ягід дав, вона й пішла. Одного разу побіг я в садок за хутором. Бачу – лежить та дівчинка у

Чотирнадцяті Сумцовські читання

бур'яні мертва. Я злякався, плачу, прибіг додому, розказав діду, у тому садку її і поховали”.

Лях Іван Пилипович, 1930 р.н., с.Білогорілка Лохвицького р-ну Полтавської обл.: “1933 рік я знаю з розповідей своєї бабусі. У нашому селі було голодно, люди помирали на ходу. Активісти або “ударники” приходили до хатин, забирали хліб, а з осель виганяли господарів, які не бажали вступати до колгоспу. Селяни тікали у Донбас. Ті, хто раніше вступили до колгоспу, легше перенесли голод.

А от 1934 рік я відчув на собі. Від недоїдання я дуже хворів, батьки вже не звертали на мене уваги, оскільки думали, що помру. Та рідна сестра моєї бабусі наполягла на тому, щоб батьки відвезли мене до лікарні. Там мене і відходили.”

Рогальська (Пелих) Галина Никифорівна, 1929 р.н., с.Рубани Охтирського р-ну Сумської обл.: “У 1933 р. мені було лише 4 роки, але я чітко пам'ятаю, як із старшими сестрами Вірою (1922 р.н.) та Катериною (1924 р.н.) навесні ходили до лісу збирати бруньки, листя, квіти. Мама розминала бруньки у макітрі, терла качани кукурудзи, доливала води і пекла оладки – “липеники”. Восени збирали жолуді та їли, а потім дуже після них животи боліли, мабуть, це була груба їжа для шлунку. Я з трьох дітей була найпухліша. І мама була дуже пухла, особливо ноги, і зараз пам'ятаю її рани...”.

Отже, ці спогади свідчать, що голод 1932-1933 рр. мав зловмисний характер та був наслідком політики суцільної колективізації.

І.О. Роман,
ст. науковий співробітник
2-го науково-експозиційного відділу ХІМ

ТРАГІЧНА ДОЛЯ НАУКОВЦІВ УФТІ В ПЕРІОД СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ (20-30 РР. ХХ СТ.)

Наприкінці 20-х на початку 30-х років, в умовах утвердження тоталітаризму, в партійно – державній політиці намітилося посилення репресивних заходів щодо інтелігенції. Владі не потрібна була інтелігенція як носій демократичних традицій. Їй необхідні були люди, які повністю підтримували б її політику, не розмірковуючи щодо її доцільності, нові кадри “радянської інтелігенції” – люди, переважно робітничо-селянського походження, які поєднують професійну кваліфікацію із комуністичним світоглядом, віддані партії. До початку 30-х років стала очевидною неможливість “перевиховання” основної маси вчених, що сформувалися як особистості і професіонали в дореволюційні роки. А в умовах індустріалізації, колективізації,

Харківський історичний музей

жорстокого ідеологічного тиску та масових репресій, які їх супроводжували, наукова інтелігенція старшої генерації стала об'єктом постійних нападок з боку влади і тих наукових “висуванців”, які забезпечували собі кар’єру політичною демагогією, а то і доносительством. Жертвами репресій ставали не тільки тисячі ведучих спеціалістів і вчених, а й цілі наукові установи, трагічним прикладом чого стала “справа” УФТІ.

Створення у Харкові науково–дослідного центру УФТІ (Український фізико – технічний інститут) - стало визначальним фактором у розвитку фізики в Україні.

Заснований 30 жовтня 1928 р., невдовзі УФТІ стає форпостом нової фізики в СРСР. Тільки за шість років свого існування він перетворився на один із провідних фізичних інститутів Радянського Союзу.

В УФТІ у Харкові була створена перша в Радянському Союзі і четверта у світі (після Лейдена, Берліна і Торонто) кріогенна лабораторія, де й розпочалися дослідження в галузі низьких температур (у 1931-1937рр. її очолював Л.В.Шубніков). 10 жовтня 1932р. харківським науковцям (А.К. Вальтеру, Г.Д. Латишеву, О.І. Лейпунському, К.Д. Синельникову) другим у світі (після Резерфорда в Англії) вдалося здійснити розщеплення ядра літію прискореними протонами.

У 1936 р. Л.В.Шубніковим разом із І.В.Курчатовим та О.І.Лейпунським виконано ряд робіт з ядерної фізики, Б.Г.Лазаревим та Шубніковим було відкрито ядерний парамагнетизм кристалів. А у 1937 р. дослідження харківських фізиків започаткували новий напрямок – фізику кріокристалів і фізику високих тисків. Л.В. Шубніков та Л.Д. Ландау приділяли велику увагу перетворенню всієї системи викладання точних наук у вищій школі і віддавали для цього багато сил. В інституті у різний час працювало багато видатних закордонних і вітчизняних вчених: Н.Бор, П.Дірак, П.Еренфест, П.Капиця, В.Фок, Б.Подольський, Г.Гамов та ін. Близько десяти фізиків із різних країн світу, які на той час працювали в УФТІ, пізніше стали Нобелівськими лауреатами.

“Праці УФТІ – це чверть усієї радянської фізики” – казав академік С.І.Вавілов у 1937р. на першій виїзній сесії фізичної групи АН УРСР, яка відбулась в УФТІ.

І, незважаючи на всі успіхи і заслуги, репресії, які охопили країну, не поминули харківських фізиків. УФТІ був фактично розгромлений хвилею репресій 1937-1938 рр.

Внутрішні інститутські чвари та конфлікти в поєднанні із широкомасштабними акціями верховної влади не могли не привести до

Чотирнадцяті Сумцовські читання

фатального кінця. Були репресовані майже всі ведучі вчені інституту – Л.В.Шубніков, Л.В.Розенкевич, В.С.Горський, І.В.Обреїмов, А.І.Лейпунський, Л.Д.Ландау, А.Вайсберг, Ф.Хоутерманс та ін.

При цьому постраждали і ті закордонні вчені, які працювали в той час в інституті. Тобто, якщо раніше керівництво УФТІ ставило собі в заслугу співпрацю з європейськими вченими-антифашистами (М.Руеманн, Ф.Хоутерманс, А.Вайсберг, Г.Плачек, Л.Тисса та ін.), то згодом більшість із них у “досє” НКВС були перейменовані із учених на шпигунів, диверсантів та організаторів агентурної мережі в УФТІ, а їх запрошення до інституту стало одним із головних пунктів обвинувачення директорів інституту І.В.Обреїмова та А.І.Лейпунського. Міжнародні наукові зв'язки із позитивного фактора перетворилися в статтю кримінальних обвинувачень.

Довгий час “справа” УФТІ була забороненою темою. Абсолютна правда про долю науковців і ті трагічні події до цього часу невідома не тільки співробітникам УФТІ, а навіть родичам загиблих, тому що їх справи були помічені грифом “секретно”.

Таким чином, навіть на прикладі становлення і розвитку УФТІ, його досягнень і успіхів, можна зробити висновок, що розвиток вітчизняної науки, зокрема фізики, в 20-30 роках потрібно розглядати в широкому контексті суспільних та духовних трансформацій, які відбувалися в ті роки в колишньому СРСР. Саме Сталінщина – феномен авантюризму, деспотизму і тоталітаризму – вписала найбільш похмурі сторінки в розвиток вітчизняної науки і в історію УФТІ.

Та як це не парадоксально, саме в цей період були закладені підвалини багатьох напрямків сучасної фундаментальної науки, організовувалися наукові інститути, формувалися наукові кадри, багато з яких увійшли до числа світових авторитетів, створювалися наукові школи і здійснювалися видатні відкриття. І все це був науковий і громадянський подвиг тих, кому система “дозволила”, іноді, на короткий час, працювати і творити.

Харківський історичний музей

І.М. Гордєєва,

*студентка факультету культурології
Харківської державної академії культури*

ДО ПИТАННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941-1945 РР. МУЗЕЙНИМИ ЗАСОБАМИ: ПАРТИЗАНСЬКИЙ І ПІДПІЛЬНИЙ РУХ У ХАРКІВСЬКИЙ ОБЛАСТІ У 1941-1943 РР.

Нині надається велике значення переосмисленню багатьох аспектів Великої Вітчизняної війни, як загального характеру, так й окремих її моментів. Зокрема, зараз широко анонсується проблема партизанського й підпільного руху і роль ОУН-УПА в боротьбі проти фашизму в рамках зазначеного способу ведення війни. Для того, щоб сформувати об'єктивне й неупереджене відношення до цієї проблеми у суспільства і показати внесок у перемогу над фашистами саме учасників руху опору, необхідно докласти зусиль всім, хто має відношення до формування ідеології та суспільної думки в області історії нашої країни й краю. Безсумнівно, це стосується і всіх музеєзнавців й експозиціонерів, як людей, що найбільш тісно контактують з непосвяченою в тонкощі всіх аспектів історії аудиторією.

Партизанський і підпільний рух – яскрава, суперечлива й багатошарова сторінка Великої Вітчизняної війни. Героїчним справам підпільників і партизан експозиціонери музеїв історичного профілю приділяли увагу завжди – досить згадати Національний музей історії ВОВ у Києві, дім-музей “Севастопольське комуністичне підпілля 42-44рр”, Лопатинський музей партизанської слави у Волинській області, Словечанський музей партизанської слави в Житомирській області, меморіальний музей “Партизанська іскра”, музей історії партизанського руху в Рівенській області. Виключенням не став і Харківський історичний музей. Тут неодноразово створювалися виставки й експозиції, присвячені Великій Вітчизняній війні : “Сатира проти зброї”, “Велич подвигу народного 41-45рр.”, а також окрема експозиція “Харківщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років”. Всі ці експозиції прославляли й продовжують прославляти подвиги та героїзм нашого народу, наших дідусів і бабусь і тих, хто борючись, загинув смертю хоробрих.

Наприклад, виставка “Сатира проти зброї”, для якої використовувалися роботи Кукриніксів, показала, як за допомогою сатиричних плакатів і малюнків художники висміювали фашистів, тим самим, вселяючи віру й надію в перемогу над ними. Подібні роботи сприяли зміцненню й підняттю бойового й морального духу солдат і мирного населення.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Висвітлюючи тему війни в цілому, експозиціонерам удалося створити, використовуючи справжні й унікальні експонати, трагічну, сповнену поваги й подяки розповідь про подвиг харків'ян у Великій Вітчизняній війні 41-45р. в експозиції “Велич подвигу народного 41-45рр.”. В експозиції музею “Харківщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років”, застосовуючи аудіозаписи із шумом літаків, вибухів, голосів, відвідувача переносять на поля боїв, відтворюючи атмосферу, що панує під час битв. У рамках даної експозиції експозиціонери приділили увагу руху опору, учасники якого внесли вагомий вклад у перемогу над фашизмом. Говорячи про героїзм учасників опору, особливу увагу приділили такому аспекту як медичні працівники на війні, діти-партизани та жінки в рядах “народних месників”, які самовіддано боролися проти фашистів й, не боячись смерті, здійснювали подвиги.

Таким чином, створюючи експозиції присвячені війні, не тільки віддаємо данину поваги ветеранам Великої Вітчизняної війни, але й вселяємо в молоді розуми велич подвигу й значення перемоги над фашистами для нашого народу. Молодь зобов'язана знати й шанувати цю сторінку нашої історії й бути вдячною за здійснений подвиг. Також подібні виставки й експозиції сприяють підняттю патріотизму у підростаючого покоління за свій народ і країну.

В.М. Яковлєв,

ст. науковий співробітник музею

“Харківщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ І.С. КОНЄВА

В результаті безпідставних масових репресій 1937 – 1938 рр. командному складу Червоної Армії було завдано непоправних втрат. Жертвами сталінської підозрілості стали три маршали з п'яти, два командарми 1-го рангу із чотирьох, дванадцять командармів 2-го рангу із дванадцяти, шістдесят комкорів із шістдесяти семи. З урахуванням розстріляних і тих, хто опинився в ГУЛАГАх, відсторонених за політичними та іншим мотивами Червона Армія не дорахувалась на початок Великої Вітчизняної війни близько 40 тисяч командирів вищого, середнього і молодшого командного складу. Генерал А.В. Горбатов, який напередодні війни повернувся в діючу армію з Колимських таборів, з подивом зазначав: “... Командиры, которые командовали полками в 1936 – 1937 годах, теперь командуют армиями; кто командовал в то время дивизией, ныне даже командуют фронтами”.

Харківський історичний музей

І. С. Конєву дивом вдалось уникнути арешту в кінці 30-х років. У Сталіна і органів НКВС були компрометуючі матеріали і на колишнього унтер-офіцера царської армії. Так, в “Довідці №3 на командувача Північно-Кавказським воєнним округом генерал-лейтенанта Конєва Івана Степановича”, складеній начальником 3-го управління НКО СРСР 16 червня 1941р., Іван Степанович характеризувався, як активний захисник і покровитель ворогів народу. Також в цьому документі було зазначено, що Конєв представляв до орденів і нагород “учасників контрреволюційних закиотів, троцькістів і шпигунів”. Наводився ряд фактів “шкідницької” діяльності І.С. Конєва на посту командира 57-го особливого корпусу, розміщеного в 1937-1938рр. на території дружньої МНР. До того ж, в довідці зазначалось, що І. С. Конєв в автобіографіях приховує своє соціальне походження (батько куркуль, а рідний дядько – колишній урядник, який знущався над селянами і був заарештований органами НКВС в 1929 р.). Маючи на руках такі “компромати” Сталін не наважився дати їм хід, бо Друга світова війна, що вже вирувала в Європі, все ближче підступала до кордонів СРСР.

Після невдалих оборонних боїв початку Великої Вітчизняної війни Сталін шукав винуватців поразок Червоної Армії. Провина за катастрофічну ситуацію, що склалася в 1941р., покладалась на “бездарних командувачів-зрадників”. 22 липня 1941 р. Воєнна колегія Верховного суду СРСР винесла смертельний вирок командувачу Західного ОВО генералу армії Д. Г. Павлову та ряду інших представників вищого командного складу.

І.С. Конєв зустрів початок Великої Вітчизняної війни на посаді командувача 19-ї армії (травень - 13 вересня 1941 р.). З 13 вересня по 12 жовтня 1941 року він керував Західним фронтом. Зірвати розпочату німецьким командуванням наступальну операцію “Тайфун” йому не вдалось. Розлючений Сталін вимагає від нового командувача Західним фронтом Г. К. Жукова передати до суду військового трибуналу І. С. Конєва. Проте Жуков, з характерною для нього прямоотою, заявив Верховному Головнокомандувачу, що людей, які мають бойовий досвід, потрібно берегти.

В подальшому на шляху до маршальської зірки Івану Степановичу неодноразово доводилось викликати гнів грізного вождя. Після закінчення війни маршал І. С. Конєв був призначений головнокомандувачем Центральної групи військ і Верховним комісаром Австрії (1945 – 1946), Головнокомандувачем сухопутних військ і заступником міністра Збройних Сил СРСР (1946 – 1950). Навіть тоді, обіймаючи високі посади, Іван Степанович в своїх автобіографіях

Чотирнадцяті Сумцовські читання

замовчував декотрі факти свого життя, зазначаючи: “Репрессированных Советской властью родственников нет”.

І.Ю. Савеленко,
науковий співробітник музею
“Харківщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”

ЗАЙЦЕВА БАЛКА – ОДНА З ЛАНОК ВЕЛИКОГО ЛАНЦЮГА НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ НА ХАРКІВЩИНІ

Майже 70 років відділяють нас від Великої Вітчизняної війни, та з пам'яті людства не знищити страшні злочини гітлерівців. Не можна без болю читати про звірства фашистів та їх спільників, які замучили, розстріляли, задушили в газових камерах мільйони людей. Бабин яр в Києві, Дробицький яр в Харкові - це місця масового знищення людей під час окупації, відомі багатьом громадянам. Проте, масові розстріли були не тільки в великих містах, але і в селах, селищах, містечках. Одним з таких є місто Лозова.

Лозова - невелике містечко з важливим стратегічним залізничним вузлом. 23 лютого 2006 року саме тут на місці масового розстрілу було встановлено і відкрито пам'ятний знак. На чорній гранітній стелі викарбовано: “Пам'яті безвинно розстріляним жертвам фашизму. Підпільникам, полоненим воїнам Радянської армії, мирним громадянам, в'язням концтаборів загиним від рук німецько-фашистських загарбників. Не забуті голодні, люті, темні зими 1941-1943 років. Ваш героїзм та подвиг ні з чим незрівнянна ціна за життя нинішнього та майбутніх поколінь”.

В жовтні 1941 року німецькі війська окупували м. Лозова і відразу ж видали наказ, в якому вимагали від осіб єврейської національності зареєструватись в місцевій управі і носити спеціальні пов'язки на рукавах із «зіркою Давида». Згодом гітлерівці зібрали всіх євреїв і розстріляли декого в концтаборі на воєнбуді, а декого в Зайцевій балці.

Зайцева балка розташована в південній частині міста Лозова, і тягнеться вздовж 4 мікрорайону. В роки Великої Вітчизняної війни це була околиця міста, де стояли лише декілька хат.

Саме в цій балці з 1941 по 1943 роки окупанти проводили масові розстріли спочатку євреїв, а потім червоноармійців, партизанів, підпільників, мирних громадян. Нажаль, точна кількість жертв Зайцевої балки невідома, німецькі війська не вели облік своїх злочинів. Після звільнення м. Лозова у вересні 1943 р. були складенні “Акти збитків нанесених німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої

Харківський історичний музей

Вітчизняної війни під час тимчасової окупації території Лозівського району”. В Лозівському архіві є лише дві такі довідки, датовані вереснем-жовтнем 1943 року, квітнем-травнем 1944 року. В одному із документів розповідається про слюсаря депо П.О.Рюму, якого запідозрили в тому, що він є партизаном. Оскільки під час арешту він був хворий і не міг ходити, то його на ношах віднесли до Зайцевої балки і 16 вересня 1942 року в числі 22 інших радянських громадян розстріляли лежачим.

27 жовтня 1943 року слідчим Лозівської прокуратури за участю свідків було здійснено ексгумацію поховання, де знайдено 22 трупа. Всі жертви були з розбитими черепними коробками і передньою частиною обличчя. У другій могилі знайдено 8 трупів з аналогічними ушкодженнями. Всі жертви померли від пострілів в голову. Останки розстріляних були перевезені в центр міста і поховані в братській могилі.

Комісією, за допомогою добровольців, були зібрані 114 свідчень громадян про знущання фашистів над місцевим населенням.

У другому акті згадується розповідь жителя м. Лозова Г.Д. Григор'єва: “У грудні 1942 року німці викликали на роботу близько трьохсот громадян, і відвівши їх у балку, яку називають Зайцевою, всіх розстріляли”.

Згадані документи доводять факти масових розстрілів в Зайцевій балці, але не вказують точну кількість загиблих, адже під час окупації реєстрація смерті не здійснювалася. Відразу після звільнення міста були складено списки загиблих під час окупації. Проте, вони були далеко неповними. Нажаль, нам вже ніколи не буде відома точна кількість жертв Зайцевої балки.

А.В. Панченко,
завідувач науково-методичним відділом ХІМ

МЕДИКИ ХАРКІВЩИНИ У ПАРТИЗАНСЬКИХ ЗАГОНАХ ТА З'ЄДНАННЯХ

Яскравою сторінкою подвигу нашого народу у Великій Вітчизняній війні та могутнім фактором перемоги була партизанська боротьба, що розгорнулася, на тимчасово окупованих територіях. Народні месники завдавали ворогу значних втрат, перешкоджали підвезенню до фронту ворожих резервів, озброєння, боєприпасів. Безпосередня участь партизанів у збройній боротьбі потребувала організації постійної кваліфікованої медичної допомоги. На початку організації партизанського руху у загонах через нестачу медичних

Чотирнадцяті Сумцовські читання

кадрів переважала самодопомога, взаємодопомога долікарська допомога. Лише згодом загони поповнилися медичними працівниками через підпільні організації і за рахунок тих, хто потрапив в оточення або втік з полону. У процесі розширення бойової діяльності загонів і переростання їх у великі партизанські з'єднання Український штаб партизанського руху організував направлення хірургів та лікарів інших спеціальностей до великих з'єднань та загонів, і партизанська медико-санітарна служба поступово перетворилася на добре злагоджений апарат.

З жовтня 1941р. по грудень 1944р. в партизанських з'єднаннях і загонах України знаходилося 773 медичних працівника, у тому числі 210 лікарів, 245 фельдшерів, 254 медичних сестри, 64 інструктора.

Що стосується участі медичних працівників Харківської області у партизанських загонах – тема ця залишається досі не дослідженою. На сьогодні відсутні статистичні данні стосовно кількості медиків-харків'ян у партизанському русі. Інші відомості дуже обмежені та розрізнені.

Найбільш відомим на Харківщині є ім'я Е.Я. Сербінової, лікарки з села Колонтаївка Краснокутського району, що була зв'язана з Краснокутським партизанським загonom. Ельза Яківна – естонка за національністю, досконало знала німецьку мову. Їй вдалося видати себе за німкеню і завоювати довіру окупантів. А під будинком лікарні було викопане та обладнане спеціальне приміщення, де переховували та лікували поранених радянських партизан, червоноармійців і підпільників. Крім цього, поряд із селом гітлерівцями проводилися масові розстріли полонених. Е.Я.Сербінова разом із медичною сестрою М.Кононенко та невеликою групою партизан вночі прокрадалися до місця розстрілу, знаходили поранених та переправляли їх до свого "госпіталю". Пізніше солдат Шведов, що був врятований таким чином, писав Сербінової: "Любимая Эльза Яковлевна! Спасая нас от смерти, Вы сами были в смертельной опасности... С Вашим образом в сердце, за ваши муки и страдания я жестоко мщу теперь врагу". За свою мужність Е.Я.Сербінова була нагороджена орденами Леніна та Червоної Зірки і медаллю "Партизану Великої Вітчизняної війни" I ступеню.

Випускниця Харківського медичного інституту 1939р. Маєвська Надія Казимирівна була організатором медико-санітарної служби партизанського з'єднання під командуванням С.А.Ковпака. Слід відзначити, це була перша серед усіх партизанських загонів медико-санітарна служба. Лікар Маєвська увійшла до партизанського загону однією з перших, спочатку очолила медико-санітарну частину, а згодом стала начальником медико-санітарної служби з'єднання. За півтора роки з боями Надія Казимирівна пройшла біля 3-х тисяч кілометрів, і завдяки їй, з 500 поранених за цей час бійців і командирів, 76% повернулися до

Харківський історичний музей

партизанських загонів і продовжили битися з ворогом. Н.К.Маєвська нагороджена багатьма нагородами, серед яких італійська "Гарібальдійська зірка".

Разом із Маєвською у партизанському з'єднанні під командуванням С.А.Ковпака пройшла з боями від Путивля до Карпат Єлизавета Джолос, яка до війни працювала хірургічною сестрою обласної лікарні м. Харкова. Вона врятувала життя сотням партизанів. Нагороджена орденом Червоної Зірки та медаллю "Партизанові Великої Вітчизняної війни" 1-го ступеню.

Але, якщо у великих з'єднаннях у розпорядженні медико-санітарної служби були майже всі види невідкладної медичної допомоги, то невеликі партизанські загони не мали такої можливості. Дуже часто партизани з невеликих партизанських загонів, які потребували стаціонарного госпітального лікування, привозилися під виглядом місцевих мешканців у цивільні лікарні, якщо вони були в зоні дії партизанського загону і довірялися турботам медичного персоналу, що був зв'язаний з партизанським рухом. Якщо такої можливості не було, то поранених і хворих партизан тайкома доставляли на конспіративні квартири місцевих мешканців, що були заздалегідь підготовлені для їх госпіталізації та лікування. Господарями таких квартир нерідко були представники медичних професій. Однією з них була лікар Олександра Калинівна Макаренко, яка була зв'язана з партизанським загоном під командуванням І.Я.Мирошніченка. Її квартира була розташована у районі Лисої Гори (м. Харків) поряд з глибоким яром, що давало можливість непомітно доставляти туди поранених. Звісно, що переховуючи у себе поранених жінка наражалася на велику небезпеку. Будь якої миті до квартири могли вдертися гітлерівці. Часом тільки чудо та винахідливість лікаря рятували життя поранених і самої партизанки.

Але дуже часто медичні працівники приходили до партизанських загонів не для виконання своїх професіональних обов'язків, а для збройної боротьби з ворогом. Разом з іншими партизанами ходили вони на виконання бойових завдань, диверсійних операцій і у розвідку.

Наприклад, випускник Харківського медичного інституту В.Є.Брик наприкінці 1941р. під час боїв під Смоленськом потрапив у оточення. У січні 1942р. В.Є.Брик організував партизанську групу "Черкащина" і став її командиром. У жовтні 1943р. група з'єдналася із партизанським загоном "Москва". Тільки після цього В.Є.Брик повернувся до медичної діяльності, його було призначено начальником медико-санітарної служби загону. Лікар-партизан був нагороджений двома орденами Червоної Зірки та медалями.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Медична сестра Ганна Пурич виконувала обов'язки начальника штабу партизанського загону Ізюмського району під командуванням О.М.Сала. Медичний працівник Надія Яківна Яценко була членом партизансько-підпільної групи під керівництвом Н.Я.Франкова.

На жаль, це всі відомості щодо участі медиків-харків'ян та випускників харківських вузів у партизанському русі, що вдалося зібрати автору. Таким чином ця цікава тема потребує подальшого ретельного вивчення в архівних установах та фондах музеїв України.

Л.М. Орел,
мол. науковий співробітник ХІМ

ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ – ЯСКРАВІЙ ФЕНОМЕН НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Словом “революція” прийнято позначати будь-які швидкі й радикальні (засадні) зміни в будь-якій галузі людської діяльності-світогляді, науці, техніці, суспільно-політичному житті.

Зміни в суспільстві назрівають не тільки тому, що в життя вступає нове покоління. Жити в нормальному, тобто в демократичному суспільстві, бажає все більша кількість людей.

Помаранчева революція листопада-грудня 2004 року, що, безумовно, відкрила нову сторінку історії української нації, демонструвала видимі зміни в міжнародній політиці. Революція, що зламала багато стереотипів про Україну і, зокрема, про українську націю та менталітет.

Незважаючи на адміністративний тиск та націленість влади на фальсифікацію результатів виборів у 2004 році, склалися об'єктивні історичні передумови для здійснення національної демократичної революції українського народу.

По-перше, всі основні політичні сили об'єдналися у потужну коаліцію “Сила народу”, до якої після першого туру виборів приєдналися Соціалістична партія О.Мороза і Партія промисловців та підприємців А.Кінаха. Опозиція сформувала потужну команду фахівців з державного управління, економічної політики, політичних технологій. Активісти виборчої компанії В.Ющенка спромоглися створити потужні структури в більшості регіонів України.

По-друге, опозиційні сили вперше очолив харизматичний лідер Віктор Ющенко, який не просто декларував свою виборчу програму, але зміг завоювати підтримку більшості населення України своїми конкретними справами – як “автор” національної валюти, успішний

Харківський історичний музей

прем'єр-міністр та лідер найбільшого блоку політичної партії “Наша Україна”, що дав надію українцям на підвищення рівня їхнього життя.

По-третє, українських виборців консолідував навколо фігури В.А.Ющенка гранично невдалий вибір кандидатів від тодішньої української влади, яким стала особа з кримінальним минулим – В. Янукович.

По-четверте, команда В.Ющенка, за визнанням іноземних фахівців, провела одну з найбільш успішних у світовій історії виборчу компанію, в якій було майже ідеально поєднано ефективний менеджмент, системний характер роботи виборчих штабів та надзвичайно вдало підібрану символіку – помаранчевий колір (теплі і яскраві кольори Сонця), точні гасла (“Ющенко – так!”, “Вірю. Знаю. Можемо”, “Разом переможемо”), що гуртували народ. Було налагоджено агітаційно-інформаційну роботу практично в усіх населених пунктах, підготовлено десятки тисяч кваліфікованих спостерігачів та членів виборчих комісій, що дало змогу не лише переконати людей, але й проконтролювати їхній вибір та забезпечити близько 50% голосів за В.Ющенка.

Ще одна причина, чому демократичний лідер переміг олігархічного, - поява численних і потужних громадських кампаній, які вступили в боротьбу за свободу слова.

По-п'яте, важливим фактором, що вплинув на переростання виборчих процесів в мирну революцію після фальсифікації виборів, була моральна та політична підтримка демократичних процесів в Україні світовою громадськістю і демократичними державами. Ця підтримка надихала українців в їхній боротьбі за свої права.

По-шосте, найважливішою передумовою революції стало відродження українських національних традицій боротьби за загальну справу. Історики, політологи і, навіть, прості громадяни відмітили безпосередній зв'язок між подіями на Майдані і масовими виступами українців в історичні періоди, коли вирішувалася доля всього народу.

Хоча найвищим представницьким органом в сучасній Україні є Верховна Рада, проте, в умовах узурпації влади кланами, майдан Незалежності в Києві став місцем багатотисячних народних зібрань, де протягом кількох тижнів щодня збиралися українці і слухали промови В.Ющенка, Ю.Тимошенка, Ю. Луценка та інших. Майдан став фактично революційним парламентом і народною армією, яка без зброї боролася проти злочинної влади і відстоювала волю народу.

По-сьоме, фактор без якого не відбулася би революція, - це безпрецедентна фальсифікація виборів багатьма місцевими виборчими комісіями та Центвиборчкомом, здійснена на замовлення тодішньої влади. Брутальна фальсифікація другого туру виборів 21 листопада

Чотирнадцяті Сумцовські читання

стала поштовхом до публічного вияву цього обурення. Якщо говорити про ідеологію помаранчевих акцій - про цінність, на яких наголошували учасники протестного руху, - то слова “свобода”, “правда”, “єдність” і “нація” звучали найчастіше.

Існує очевидна підстава розглядати помаранчеву революцію як продовження громадських і національно-визвольних рухів попередніх періодів української історії. У ближній ретроспективі очевидно те, що єднає її, наприклад, із дисидентським та правозахисним рухом 1960-1980 років: маю на увазі поціновування особистості, свободи (прав людини) та нації. Більшою мірою помаранчеву революцію можна розглядати як продовження масових рухів початку 1990-х років. Але вона відрізняється значно більшим числом учасників та ширшою представленістю різних груп - студентів, підприємців, інтелігенції, службовців. Друга відмінність полягає в тому, що вона мала політичних лідерів, які володіли багатим конструктивним політичним та адміністративним досвідом.

Джерело помаранчевої революції хоч і містить економічний складник (бідність переважної частини народу), але основний її мотив-морально-правовий.

Якщо розглядати соціально-психологічний аспект помаранчевої революції, безперечно, вона не залишила байдужими людей не тільки в Україні, але й за її межами. Найперше питання: чому було обрано саме такі кольори в рекламних зверненнях В.Ющенка та В.Януковича? Адже відомо, що кольори також справляють певний вплив на психологічне сприйняття інформації. Так, синій-колір неба, спокою, здатен знімати біль. Найближчим супутником йому є білий. Саме такі поєднання й можна було споглядати в рекламних компаніях В.Януковича. Помаранчевий і жовті, які були застосовані в рекламних зверненнях В.Ющенка, становлять джерело світла, збуджують, уселяють надію на краще, полегшують сприйняття нових ідей. У виборчій компанії обох кандидатів використовувалася така психотехнологія, як “звернення до авторитету”, тобто показ відомої й шанованої людини (братів Кличко, Руслани).

Важливою психологічною підтримкою для населення стали щоденні візити на Майдан лідерів революції, які з'являлися перед народом, щоб звітувати про здійснену роботу, адже, сама їх поява вселяла надію і впевненість, дозволяла людям переконуватися у тім, що стоять вони не дарма.

Про важливість, оригінальність та масштабність Помаранчевої революції свідчать оцінки західної та російської преси. Зрозуміло без вагань, що Помаранчева революція листопада-грудня 2004 року, безумовно, відкрила нову сторінку історії української нації,

Харківський історичний музей

демонструвала видимі зміни в міжнародній політиці. Європа та світ зіткнулися з неочікуваним викликом нової хвилі демократизації-найпотужнішої з часів оксамитових революцій у Центрально-Східній Європі кінця-80-х років та розпаду Радянського Союзу. Очевидно, що Україна стала модним сюжетом для всього Заходу з кінця листопада 2004 року. Ані В. Ющенко особисто, ані жоден інший опозиційний лідер не могли мріяти про таку потужну й довготривалу увагу західних політичних еліт мас-медіа.

Приміром, американська газета “Chicago Tribune” відгукнулася на події в Україні, заявляючи, що США та практично всі країни Західної Європи не погоджувалися з підсумками голосування, і що відлуння протесту дійшло до української діаспори в Чикаго. Ось як про ці події відгукнулося німецьке видання “Die Welt”: “Дійсно, запізніла нація прокинулася. Все, що виникло на просторі між Доном і Дніпром, – й елементи громадянського суспільства, і європейське самоусвідомлення, – все це п'ять років тому багато хто вважав неможливим”. Такі висловлювання можна було приводити далі, але й без того домінує думка, що українське суспільство зачепило потаємний нерв Заходу, розпочавши мирну боротьбу за демократію та верховенство права на холодних вулицях і майданах України; помаранчева революція спричинила в пресі, передусім у німецькій, американській, польській, справжній “інформаційний феєрверк”. Ця тема була на перших сторінках закордонних видань.

Підсумовуючи вище викладене, можна сміливо стверджувати, що помаранчева революція лише розпочалася. Та навіть без огляду на її продовження масові протести є важливим здобутком: вони великою мірою змінили ментальність народу. У когось події грудня 2004 року змінили світосприйняття, комусь уселили надію на краще майбутнє, когось змусили пишатися своїм народом і щиро любити Україну, а комусь дали зрозуміти, що кожен із нас у змозі змінити історію, майбутнє України. Мовлячи іншими словами, “Майдан” дав населенню України досвід спільних історичних дій, він став втіленням солідарності, єдності, взаємодопомоги, боротьби заради високих ідей. Дивно, але особливістю помаранчевої революції є її миролюбність, навіть святковість.

Минув 2004 рік. Рік очікувань, надії, віри та переживань. Рік, який іще довго будуть пам'ятати сучасники, оцінювати та аналізувати експерти, який буде обговорюватися політиками та громадськими діячами, назавжди увійде в аннали української історії. Рік Виборів Президента України... Виборів саме з великої літери, тому що відбулися без передачі влади “спадкоємцеві”, без приходу до влади злочинним шляхом. Це вибір українського народу, громадянина, людини. Людини,

Чотирнадцяті Сумцовські читання

яка зробила свій вибір незалежно, самостійно, без тиску і примусу, без страху суворо відповісти за власні погляди. Рік Помаранчевої революції.

Т.Є. Левченко,
ст. науковий співробітник
3-го науково-експозиційного відділу ХІМ

СОЦІАЛЬНА ДИНАМІКА МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХАРКІВЩИНИ У КІН. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.

Традиційна міська культура як система сталих стереотипів життєдіяльності людини, що визначається інфраструктурою міста, трансформується відповідно до економічних та соціальних перетворень у організації суспільного укладу та соціально-психологічних орієнтирів населення. Соціально-культурні зміни останнього десятиріччя ХХ – початку ХХІ ст. на Харківщині демонструють домінуючі тенденції в духовному житті усього східного регіону України. Очевидним є зменшення загальної культурної активності населення, звуження кола безпосереднього спілкування, стрімка диференціація культурних потреб різних соціальних груп, зростання темпів змін культурних пріоритетів серед них.

Сьогодні, як ніколи, дається взнаки техногенна перевантаженість міста. Зanedбаність культурно-історичного ландшафту, невизначеність рекреаційних, туристичних, оздоровчих зон, відсутність системності в районуванні культурних осередків та ін. Все це посилює відчутну сьогодні соціально-психологічну втому мешканців міста.

Проявом останньої є те, що Харків, який завжди був інноваційним середовищем, поступово позбавляється особливої духовної атмосфери. Харківщина стає інтелектуальним та художньо-мистецьким донором інших регіонів України та зарубіжжя.

Лише невеликий відсоток мешканців міста Харкова можуть вважати себе “корінними харків’янами”. Більшість міського населення – переселенці (або їх нащадки в другому поколінні) – з невеликих міст і сіл регіону та сусідніх областей, зокрема тих, що сьогодні є територією Росії. Звідси – відсутність стійких стереотипів міського способу життя, байдужість до традицій Харкова, сприйняття міста не як культурного середовища, а як зручної системи життєзабезпечення.

Пожвавлення сільгоспактивності мешканців міста посилює тенденцію до консервації або, навіть, репродуктування у міських умовах психології селянина, з відповідними культурними пріоритетами, способами поведінки, комунікації.

Харківський історичний музей

Харків сьогодні – мегаполіс з досить нерозвиненою соціально-культурною інфраструктурою. Зокрема, новобудови міста – мікрорайони “спальні”, так само, як і невеликі містечка, не мають повноцінних рекреаційних зон, осередків дозвілля, спортивно-оздоровчих комплексів. Перенаселення цих районів, де акумулюється більшість активного населення міста, відірваність від центрів культури посилює тенденцію останніх років – надання переваги домівці як центру задоволення культурних потреб.

Фактично установи культурної сфери не утворюють єдиного інформаційно-комунікативного простору, що посилює тенденцію до подальшого соціально-культурного розшарування.

Харківщина є одним із регіонів – “піонерів” у створенні недержавної культурної інфраструктури, яка охоплює поки що лише окремі її ділянки, зокрема: клуби, засоби масової комунікації, частково образотворче мистецтво, естраду, театр. Але поступово ця мережа замінює собою державно-комунальну систему. Збільшення інформаційного потенціалу в суспільстві зняло функцію розповсюдження інформації з більшості закладів культури.

Через це відбулись певні зміни в структурі вільного часу населення, де зараз переважають пасивні форми дозвілля (читання, перегляд теле- та відеопрограм, слухання радіопередач та ін.) З іншого боку, виявилось, що успадкована від радянських часів інфраструктура культурної діяльності не є функціонально повною і не задовольняє потреб населення, які в останні роки дещо змінилися. Відсутня повноцінна система соціокультурної адаптації, не розвинена індустрія дозвілля тощо.

Сьогодні наявна культурна інфраструктура не має соціально-визначної мотивації. Очевидним є те, що відсутня рекреаційна інфраструктура для інвалідів та літніх людей, число яких зростає. Немає повноцінної дозвілєвої індустрії для дітей. Певні зрушення пов’язані лише із задоволенням культурних потреб молоді, але і тут відсутня системність, домінує комерційний підхід.

Піднесення економічної мобільності населення останнім часом призвело до формування своєрідного соціально-культурного про шарку, який все більше визначає культурну атмосферу в регіоні. Оскільки ринок є способом існування для цієї групи населення, притаманні їй настрої досить швидко поширюються в суспільстві.

Таким чином, концепція регіональної культурної політики має виходити не лише з ідеї відродження, а ще й з необхідності формування певних культурних традицій.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Т.Є. Левченко,

ст. науковий співробітник

3-го науково-експозиційного відділу ХІМ

СУЧАСНІ МЕЦЕНАТИ ХАРКІВЩИНИ

Висвітлення подвижницької праці українських меценатів є усвідомленням місця і ролі у сучасному житті України. Попри всі труднощі і негаразди благодійність залишилася важливим засобом збереження кращих традицій нашого великого і талановитого народу.

Продовжувачами благодійних справ українських родин Скаржицьких та Терещенка, Науменка та Алчевських, і ще багатьох інших, які сприяли збереженню пам'яток історії, підтримували діячів науки та мистецтва, допомагали бідним та дітям, є багато сучасних бізнесменів, політиків, державних діячів Харківщини. Серед них: А.Аваков, губернатор Харківської області, співзасновник двох благодійних структур: фонду ім. Маріанни Авакової та громадської організації “Міст до зірок”, ініціатор “Благодійного фонду “Ренесанс””; Ю.Сапронов, депутат Харківської міської ради, президент харківського благодійного фонду, серцевиною роботи якого стала допомога дітям з природженими вадами серця; А.Криворучко, Герой України, голова СТОВ “Агрофірма “Новий шлях” Борівського району, який побудував Свято-Миколаївський релігійно-громадський центр з недільною школою та бібліотекою; Г.Підпопригора, президент фірми “У Галини”, яка створила і підтримує товариство “Дитинство Галина”; А.Коваленко, президент корпорації “Бісквіт-шоколад”, яка постійно допомагає в організації культурних заходів Харківщини.

Одним з яскравих представників меценатів на теренах нашого регіону є Олександр Борисович Фельдман, який пройшов шлях від водія та робітника котельної до Почесного Президента одного з найбільших приватних підприємств України – “Концерну АВЕК і Ко”.

У 1997 р. був створений Міжнародний благодійний фонд “Фонд Олександра Фельдмана”, який і зараз є однією з найбільших благодійних організацій України. За час діяльності фонду благодійну допомогу отримали більш ніж 32 тис. чоловік та майже 3,5 тис. організацій. За 10 років (1997 – 2007 рр.) на благодійні проекти у Харкові витрачено майже 6 млн. доларів США. Благодійна діяльність фонду чітко структурована за напрямками, які потребують розвитку. Так, здійснюється підтримка спортивних, оздоровчих, культурних та навчальних програм у Харківському регіоні. Загальна сума благодійної допомоги за 10 років складає 30 млн. грн.

З 2005 р. Фонд займається реалізацією проекту “Память и благодарность”. Він був ініційований напередодні 60-річчя Перемоги у

Харківський історичний музей

Великій Вітчизняній війні з метою залучення уваги суспільства до місць масового поховання людей, знищених фашистами в роки Другої світової війни. З часом проект був розширений – зараз в його межах здійснюється пошук невідомих та ідентифікація безіменних поховань, благоустрій, утримання та забезпечення їх збереження, реставрація існуючих і спорудження нових меморіалів та пам'ятних знаків. В цій роботі приймають участь школярі, студенти, музейні та архівні працівники, вчені-історики.

В Харківській області за участю Фонду Олександра Фельдмана у 2005 році було закінчено зведення меморіального комплексу “Дробицький Яр”. Разом з тим постійно здійснюється підтримка по благоустрою цвинтарів у Житомирській, Одеській, Вінницькій та Чернігівській областях.

Також за два роки (2005-2007 рр.) були відремонтовані або встановлені історичні пам'ятники в багатьох регіонах України.

Ще в плани Фонду входить спорудження Українського парку у Єрусалимі (Ізраїль), на території якого буде розташований меморіал жертвам Голодомору.

Велику увагу О.Фельдман та його фонд приділяють майбутньому України – дітям. Розроблені та діють програми “Захистимо дитинство”, “Життя без наркотиків”. З 2001 року Фонд спонсує проведення щорічного регіонального дитячого футбольного “Турніру 1000 команд”. Він проходить під час зимових канікул у школах м. Харкова та Харківської області. Він є найкрупнішим (по визнанню УЄФА), регіональним дитячим футбольним змаганням у Європі. У турнірі приймають участь не тільки хлопчики, а з 2004 року і дівчата віком 10-12 р.

Усього за час змагань у “Турнірі” прийняли участь більш ніж 300 тис. дітей.

Продовжуючи традиції меценатської діяльності родини Алчевських у 2004 році Фонд “АВЕК” заснував проект “Народне визнання” для підтримки діячів мистецтв. На кошти Фонду була побудована галерея “АВЕК”, яка стала ще одним яскравим осередком культурного розвитку міста Харкова.

Фонд і концерн “АВЕК”, підприємства якого дають біля 20% надходжень у бюджет Харкова, з 2007 року почав політику активних соціальних інвестицій в місто. Вона націлена на вирішення гострих соціальних проблем Харкова – модернізація соціальних та культурних інфраструктур, допомога сім'ям робітників бюджетної сфери, вирішення питання дитячої безпритульності та злочинності, допомога медичним закладам та тяжко хворим дітям. Так, у 2007 році 150 дітей робітників бюджетних організацій відпочили на Чорному морі, а міське управління

Чотирнадцяті Сумцовські читання

МВС отримало системи відеоспостереження, які будуть розташовані на головних перехрестях міста.

Активна позиція О.Фельдмана спрямована на вирішення міжнаціональних відносин. Для цього була створена Асоціація національно-культурних об'єднань України, яку у 1999 році очолив О.Б. Фельдман. Сьогодні АНКОУ є об'єднанням більш ніж 200 всеукраїнських та регіональних організацій, які представляють найбільші етнічні групи населення. Асоціація прагне зробити все можливе для максимальної реалізації прав національних меншин. З 2002 р. у Харкові реалізується сумісний проект з Управлінням Верховного комісара ООН з питань біженців “Центр соціальної адаптації біженців”.

За активну суспільну та благодійну діяльність Олександр Фельдман відмічений високими нагородами: Золотим орденом Миколи Чудотворця “За примноження добра на землі” (1999 р.), орденами Української православної Церкви “Рождество Христово 2000” та Преподобного Нестора Летописця (2000 р.), медаллю Французької Республіки “За відданість справі захисту прав людини”, орденами “За заслуги” I-III ступенів (2002, 2003, 2007 рр.).

Отже, традиції благодійності, які мають глибокі історичні коріння, поновлюються, набувають розмаху на Харківщині за часи незалежності України.

**АРХЕОЛОГІЧНІ, ЕТНОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ ТА НАУКОВО-ФОНДОВА
РОБОТА**

В.С. Аксьонов,

к. іст. наук, завідувач відділу археології ХІМ

**НОВЕ ПОХОВАННЯ З КОНЕМ НА НЕТАЙЛІВСЬКОМУ
ГРУНТОВОМУ МОГИЛЬНИКУ САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ**

Під час дослідження у 2007 р. ранньосередньовічного Нетайлівського могильника салтівської культури було розкопано одне цікаве поховання воїна-вершника. Поховання № 466 було виявлено за прямою могильною ями, яку вдалося зафіксувати на глибині 0,9 м від сучасної поверхні. На рівні фіксації могильна яма мала розмір 4,25 x 2,58 м. Вона у плані прямокутної форми з заокругленими кутами, та орієнтована за лінією схід - захід із незначним сезонним відхиленням (азимут 94°) (Рис. 1: 1). Західна частина могильної ями була частково зруйнована розкопом сучасних грабіжників - так званих "чорних археологів". Розмір зруйнованої частини могильної ями складав 1,55 x 1,6 м.

Східна частина могильної ями містила поховання людини. Поховання людини займало 2/3 довжини усієї могильної ями. Стінки ями у східній частині могили з рівня фіксації її до глибини 1,5 м мали незначний нахил. На глибині 1,5 м уздовж бокових та східної торцевої стінок була зафіксована приступка завширшки 0,45 - 0,52 м (південна), 0,52 - 0,57 м (північна) та 0,06 - 0,07 м (східна). Нижче приступки стінки ями знов мали незначний нахил до глибини 2,0 м від рівня сучасної поверхні. З цієї глибини і до дна стінки ями поховання людини були вертикальні. Дно могильної ями фіксувалося на глибині 2,6 - 2,65 м та мало форму прямокутника розміром 2,23 x 0,48 м. У заповненні могильної ями на різній глибині зустрічалися фрагменти стінок салтівських посудин та вуглинки від спаленої деревини. На глибині 2,4 м у заповненні могили було знайдено залізний наконечник списа (Рис. 1: 8), направлений вістрям до центру поховання людини. Наконечник було ввіткнуто в заповнення могильної ями під кутом близько 75°. Ці дії мали явно ритуальний характер. На дні могили були зафіксовані рештки кістяка людини поганої збереженості (Рис. 1: 1). Так, збереглися лише тлін від черепа та малі та великі гомілкові кістки ніг. За цими залишками видно, що кістяк людини лежав у випростаному положенні на спині головою на схід, ноги були перехрещені у

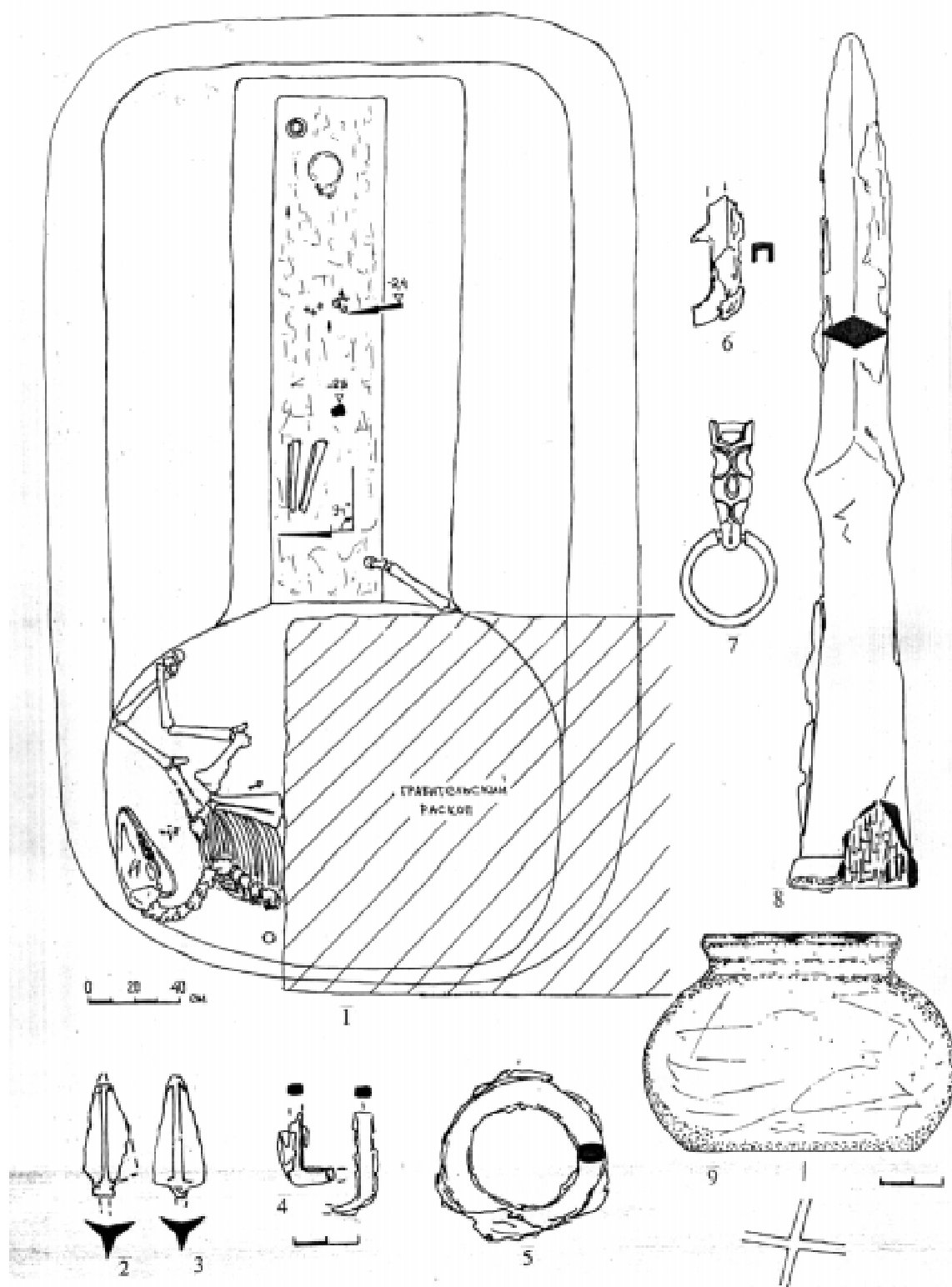
Чотирнадцяті Сумцовські читання

голеностопі (навмисно зв'язані). За залишками черепа стояла салтівська кубишка (Рис. 1: 9), на дні якої знаходилося клеймо у вигляді хреста. В районі грудної клітини та живота людини були знайдені два залізні черешкові наконечники стріл (Рис. 1: 2, 3), звернуті вістрям на схід. Під кістяком людини були зафіксовані залишки органічної підстилки темно-коричневого кольору, кілька вуглинок від спаленої деревини та фрагмент стінки салтівського кухонного горщика.

Західний край могильної ями було відведено під поховання коня (Рис. 1: 1). Розміри могильної ями коня по дну складали 1,6 x 1,98 м. Дно кінської ями знаходилося на 0,2 м вище від дна людської могили. Розкоп сучасних грабіжників повністю зруйнував південну частину кінського поховання. Стан збереження кісток коня поганий. Кінь у могилі лежав на лівому боці з підігнутими під себе передніми ногами. Голова коня була притулена до північної стінки могильної ями. Задня частина коня була зруйнована сучасними грабіжниками. Біля кістяка коня були знайдені: бронзовий чумбурний блок, фрагменти залізної збройної пряжки, залізне збройне кільце, фрагменти залізної оковки піхв шаблі (Рис. 1: 4 - 7). У викиді з грабіжницького розкопу були знайдені залізні вудила з цвяхоподібними псаліями (Колода, Свистун, 2006, с. 63, рис. 103: 3), котрі, вірогідно, пов'язані з розкопаним похованням воїна-вершника.

Знайдений у могилі речовий матеріал дозволяє датувати поховання воїна-вершника IX ст. (не пізніше останньої його чверті). Прикро, що в похованні були відсутні речі, що мають вузьке датування.

Розкопане у 2007 р. поховання доповнює групу поховань Нетайлівського могильника із залишками коня, які розташовувалися у західному краю могильної ями (похов. № 435, 438, 444 та інші). Інколи у західній частині могильної ями була зроблена ніша, де і знаходилися рештки коня. При цьому ніші містили, як у дослідженому похованні, цілі кістяки коней, так і частини коня у вигляді черепа та кісток ніг коня, або коня символізувало покладене до могили кінське спорядження (Аксенов, 1997, с. 32, рис. 1: 1, 3; Аксенов, Хоружая, 2005, рис. 2: 1, 5; Иченская, 1981, с. 90, рис. 3; Жиронкина, Цитковская, 1996, рис. 4: 1; Жиронкина, Крыганов, Цитковская, 1997, с. 165 - 167, рис. 1). Найбільш близькою аналогією дослідженому похованню є мад'ярські поховання V групи з могильників північно-східної частини Угорщини (Балинт, 1972, с. 181, рис. 1: 6). Їх зближує розташування решток коня у могилі, хоча простежується відмінність у складі цих решток. Так, в мад'ярських похованнях V групи Угорщини знаходиться розстелена шкіра коня разом з черепом та кістками ніг. В похованнях Нетайлівського могильника біля ніг людини розташовувався переважно цілий кістяк коня, хоча відомі випадки, коли разом з похованою людиною

знаходилася шкіра коня разом із черепом та кістками ніг, але у згорнутому стані. Нетайлівські поховання зі згорнутою шкірою коня в ніші біля ніг похованої людини знаходять часткові аналогії в похованнях з рештками коня (шкіра коня разом із черепом та кістками ніг) передсалтівського (VI - VII ст.) та салтівського (друга половина VIII - IX

Чотирнадцяті Сумцовські читання

ст.) часу з некрополів Середнього Поволжя (Казаков, 1998, с. 100, рис. 31; Халикова, 1971, с. 71).

Комплекси зі згорнутою шкірою коня, що були покладені у могильну яму біля ніг померлої людини, у степовій та частково лісостеповій зоні Південно-Східної Європи стають доволі масовими, починаючи з гунського часу (кінець IV ст.) (Засецкая, 1971, с. 68 - 69; Засецкая, 1994, с. 22). На сучасний момент дослідники за розташуванням у могилі згорнутої шкіри коня разом із черепом та кістками ніг доволі чітко розподіляють поховання на угорські та тюркські. Так комплекси, у яких рештки коня клалися зліва, справа від ніг людини або над ними (кістки ніг коня були звернуті ратицями до голови людини, а поверх них лежав кінський череп) пов'язуються дослідниками з угорської поховальною обрядовістю (Казаков, 1971, с. 83). Поховання з таким розміщенням решток коня у людській могилі добре представлені на могильниках Паннонії, котрі залишені мад'ярськими племенами (група II) (Балинт, 1972, с. 178, рис. 1: 2, 3). Відомі подібні поховання і на могильниках Поволжя (Халикова, 1971, рис. 6: 10; Халикова, 1976, рис. 2), котрі залишені, на думку дослідників, кочовими угорськими племенами (Казаков, 1992, с. 41). Поодинокі поховання з рештками коня, котрі лежать у могили відповідно з угорської поховальною традицією, відкриті на шляху пересування мад'ярських племен із Поволжя до Паннонії (Бокий, Плетнева, 1988, рис. 2, 7; Приймак, Супруненко, 1994, с. 81).

Обряд, коли згорнута шкіра разом із черепом та кістками ніг коня клалися біля ніг людини впоперек могильній ямі, вважається тюркським (болгарським) (Казаков, 1984, с. 105). Саме так розташовані рештки коня в похованнях болгар VIII - X ст. Поволжя (Генинг, Халиков, 1964, рис. 3, с. 23) та в болгарських похованнях салтівського часу Подоння (Братченко, Швецов, 1984, рис. 2: 1; Татаринів, Копыл, 1981, рис. 2: 4; Татаринів, Корыл, Шамрай, 1986, рис. 7: 4).

Поховання Нетайлівського могильника зі згорнутою шкірою коня (Аксенов, Тортика, 2001, рис. 3: 4; 4: 4) займають по відношенню до згаданих традицій своєрідне проміжне положення. Розміщення черепа та кісток кінцівок коня відповідають тюркській (болгарській) традиції, розташування ж їх у навмисно зробленій ніші зближає їх з деякими похованнями Танкеєвського (мад'ярського) могильника (наприклад, поховання № 202). Такий стан речей дозволяє припустити, що в похованнях Нетайлівського могильника зі згорнутою шкірою коня простежується переплетіння двох поховальних традицій - тюркської та угорської. З першою традицією пов'язується розміщення черепа та кісток кінцівок коня впоперек могили, із другою - спорудження у торцевих стінках могили ніш для розташування в них подібних

Харківський історичний музей

комплексів або кінського спорядження. Поміщення цілого коня до ніші, зробленої в ногах померлої людини (№ 435, 438, 444), як це було в похованні № 466 та у деяких інших похованнях могильника, вірогідно, слід розглядати як один із варіантів цієї змішаної традиції, де замість згорнутою кінської шкіри до могили клався цілий кінь.

Враховуючи час існування Нетайлівського некрополя (друга половина VIII - IX ст.), час появи мад'ярських племен у Паннонії (кінець IX ст.) та те, що V група поховань Паннонії знаходить собі аналогії тільки в похованнях із конем Нетайлівського могильника, все це дозволяє припустити, що принесення даної поховальної традиції до північно-східних районів сучасної Угорщини було здійснено вихідцями з басейну Сіверського Дінця (Нетайлівки). Угорські дослідники вважають, що поховання з конем V групи належать тюркському народу, котрий приєднався до мад'ярів, але він відрізнявся від них за походженням. При цьому, ті могили, де простежується дана поховальна традиція, дослідники визнають за поховання правлячого прошарку мад'ярського суспільства, але тюркського за походженням (Балинт, 1972, с. 182). Останнім часом О.В. Комар запропонував пов'язати населення, котре залишило Нетайлівський могильник, із групою населення у складі етнічних хозар (Комар, 1999, с. 168; Комар, 2005, с. 213). Припинення існування у басейні Сіверського Дінця салтівських кремацій та ямних інгумацій лісостепових могильників салтівської культури (у тому числі Нетайлівського) цей дослідник хронологічно ув'язує з повстанням кабар, а самих носіїв даних поховальних обрядів лісостепової зони Сіверського Дінця власне с кабарамі (Комар, 1999, с. 168). Схожість поховань із конем Нетайлівського могильника з похованнями V групи мад'ярських поховань кінця IX ст. робить припущення про кабарську приналежність носіїв даної поховальної традиції цілком обґрунтованим. Це тим більш вірогідно, якщо погодитися з розміщенням деякими дослідниками країни Леведії мад'яр у басейні Сіверського Дінця - на північ та північний схід від території лісостепового варіанта салтівської культури (Халикова, 1981, с. 78). Окремі ж знахідки прикрас поясу мад'ярського типу в похованнях Верхньо-Салтівського могильника (Аксенов, 2001, с. 113 - 115; Белік, 2002, с. 109 - 114; Покровский, 1905, табл. XXI: 55) свідчать про тісні контакти населення лісостепового варіанту салтівської культури, й саме Верхньо-Салтівського комплексу, до складу якого входить Нетайлівський могильник, із леведійськими мад'ярами.

Таким чином, припущення, що салтівське населення, котрому належав Нетайлівський могильник, є однієї з груп етнічних хозар, котра приєдналася до союзу племен (кабар), що повстали проти хозарського уряду, на даному етапі дослідження можна вважати робочою гіпотезою.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Подальші дослідження могильника покажуть, наскільки обґрунтованим є це припущення.

І.А. Сніжко,
*к. іст. наук, провідний науковий співробітник
відділу археології ХІМ*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ БІЛЯ С. КАМ'ЯНКИ ІЗЮМСЬКОГО РАЙОНУ У 2007 Р.

Влітку 2007 року експедиція Харківського історичного музею продовжила дослідження пізньопалеолітичної стоянки біля с. Кам'янка Ізюмського району Харківської області. В роботі експедиції взяли участь школярі – гуртківці Харківського міського Палацу дитячої та юнацької творчості. Користуючись нагодою, хочу висловити велику подяку керівнику археологічного гуртка Чижовій Ю. А.

Пам'ятка була відкрита 2004 р. і досліджувалась проягом 2005-2007 рр. співробітниками відділу археології ХІМ. Вона знаходиться в північно-східній частині мису, що являє собою горизонтально виположену терасу, підняту над рівнем р. Сіверський Донець на 8-10 м при впадінні до нього невеличкої правої притоки р. Суха Кам'янка. Культурний шар пам'ятки, що залягає на стику давньоголоценового ґрунту і причорноморського лесу, представлений розщепленим кременем, що демонструє всі стадії обробки, дрібними фрагментами перепалених трубчастих кісток невеликої тварини, дрібними шматочками жовтої вохри, вугілля. Пізньопалеолітичний кремій починає зустрічатися від поверхні, досягаючи найвищої концентрації на глибині 0,35-0,5 м. Спостерігається падіння рівня залягання знахідок, що відповідає зниженню рельєфу у північному напрямку до р. Сіверський Донець і збільшенню потужності голоценових відкладів. Культурний шар має вигляд структури, розтягнутої по вертикалі внаслідок голоценового ґрунтоутворення та діяльності риючих тварин і не має специфічного забарвлення. Крем'яні вироби мають добрий стан збереженості, не окатані, поверхня вкрита шаром контрастної молочно-білої та біло-блакитної патини. Сировиною слугував якісний темно-сірий напівпрозорий крейдяний кремій місцевого походження. На деяких артефактах присутня тонка рівна вапнякова корка.

Загальна площа, досліджена на стоянці суцільним розкопом, становить 44 м², з них в сезоні 2007 р. – 26 м². Методика розкопок передбачає ретельне розбирання культурного шару за допомогою ножів, фіксацію знахідок по квадратам за допомогою креслень, фотозйомки та нівелювання.

Харківський історичний музей

Колекція артефактів, отримана в 2007 р., налічує 1056 екз., з них 21 припадає на підйомний матеріал. Колекція крем'яних виробів розпадається на наступні групи: нуклеуси та нуклевидні куски, відщепи, платівки і мікроплатівки, знаряддя, технічні сколи, лусочки та уламки. Група нуклеусів, що налічує 5 екземплярів, представлена двоплощадковими торцевими формами із зустрічним сколюванням. Технічних сколів 64, серед них сколи підправки та формування нуклеусів, реберчасті сколи та різцеві відщепки. В якості заготовок для виготовлення знарядь використовувались відщепи та пластини. Група відщепів є найчисленнішою – 385 екз. До неї включені відщепи, отримані на різних стадіях розколювання, та їх фрагменти. На одному зафіксовано сліди використання у вигляді ретуші. Платівок майже втричі менше – 99 екз. У цій групі звернемо увагу на фрагмент двоскатної усіченої в дистальній частині платівки з ретушованою ділянкою, фрагмент трискатної платівки з виїмкою, фрагмент дрібної трискатної усіченої платівки. Мікроплатівок та їх фрагментів 21 екз., у тому числі 2 мікроплатівки з притупленим краєм без горбка. Знаряддя із вторинною обробкою представлені проколком на пластинчастому відщепі із виділеним в дистальній частині жальцем, трапецієвидним мікролітом на двоскатній платівці та скребловидним знаряддям. Лусочок і уламків відповідно 307 та 106 екз.

Внаслідок цього річних досліджень вперше на пам'ятці вдалося простежити скупчення крем'яних артефактів, які, вірогідно, відповідають робочим місцям, де відбувалось розколювання кременю. На користь цього свідчать також і випадки ремонту у скупченнях.

Результати проведених у 2007 р. досліджень підтверджують попередню інтерпретацію пам'ятки як стоянки-майстерні, що розташована поблизу виходів крем'яної сировини, та хронологічну позицію в межах фінального палеоліту.

Л.І. Бабенко,
*ст. науковий співробітник
відділу археології ХІМ*

НОВІ ЗНАХІДКИ СКІФСЬКИХ КИНДЖАЛІВ НА ХАРКІВЩИНІ

За останній час на території Харківщини було виявлено декілька кинджалів, близьких один одному за рядом морфологічних ознак, що поповнили досить репрезентативну вибірку випадкових знахідок даної категорії озброєння населення скіфської доби.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

У 1984 році до Харківського історичного музею надійшов залізний кинджал, знайдений в урочищі Боголюбове Богодухівського району Харківської області (Арх.134/1040; вст.55744).

Кинджал, що має досить добру збереженість, виготовлений повністю із заліза, черешок та лезо виковані з одного куска заліза. Рукоять жолобчата, з обох боків по краю обрамлена ледь помітними гранованими пружками та звужена від навершя до перехрестя. Навершя брусковидне, у плані ромбоподібної з закругленими кутами форми. Перехрестя метеликоподібне, з помітно асиметричними "крильцями" та нерівно обрубаним виступом у бік рукояті. Клинок двосічний, трикутної форми з широкою основою біля перехрестя. По бокам клинка паралельно його лезам проходять два жолобки, що з'єднуються в 6 см від вістря.

Параметри кинджала наступні: навершя - довжина 6,5 см, висота 0,8 см, ширина 1,1 см; рукояті - довжина 8,4 см, ширина 2-2,5 см, товщина 0,4-0,7 см; перехрестя - ширина 6,6 см, висота 2,7 см, товщина - 1,3 см; клинка - довжина 15,3 см, ширина біля перехрестя 4,1 см. Загальна довжина 26,2 см.

Обставини знахідки наступного кинджала дещо курйозні. Кинджал був знайдений безпосередньо у м. Харків (Олексіївський житломасив), загорнутий у газету, на узбіччі тротуару. Ймовірно, кинджал за невизначених обставин був загублений його колишнім власником (колекціонером, посередником чи безпосередньо автором знахідки). Таким чином, на жаль, доводиться констатувати безпаспортний статус цієї знахідки.

З попереднім кинджал зближують такі морфологічні ознаки, як жолобчата рукоять, обрамлена гранованими пружками та звужена у бік до перехрестя, форма метеликоподібного перехрестя з помітною асиметрією та трикутного з широкою основою біля перехрестя двосічного клинка, а також наявність по бокам клинка двох жолобків, з'єднаних в 3-4 см від вістря. При подібному співпаданні майже всіх ознак впадає в очі досить незвична форма навершя, репрезентованого прямим продовгуватим бруском, обидва кінці якого закручені догори у маленькі волоти. Формально подібне навершя можна атрибутувати і як антеноподібне, але термін "брускоподібне з волотами на кінцях" більш відповідає реальній формі цієї деталі кинджала.

Кинджал має наступні розміри: навершя - довжина 6 см, висота 0,4-0,6 см, діаметр волот 0,8-1,0 см; рукояті - довжина 8,4 см, ширина 2-2,4 см; перехрестя - ширина 7,6 см, висота 3,4 см, товщина - 1,2 см; клинка - довжина 14,6 см, ширина біля перехрестя 4,8 см. Загальна довжина 26,3 см.

Харківський історичний музей

Третій кинджал було виявлено при грейдирування земельної ділянки поблизу с. Шелестове Краснокутського району Харківської області. Місце знахідки цього кинджала знаходиться у безпосередній близькості від добре відомого Коломацького городища, приблизно за 8 км на захід від останнього.

Як і попередні екземпляри, кинджал має жолобчасту рукоять, з обох боків по краю обрамлену ледь помітними гранованими пружками. По всій своїй протяжності рукоять має однакову ширину. Навершя брусковидне, у плані ромбоподібної з закругленими кутами форми. Перехрестя ниркоподібне, практично бездоганно симетричної форми. Клинок двосічний, трикутної форми з широкою основою біля перехрестя. Паралельно лезам клинка проходять з кожного боку по три жолобки, що оформлюють широкий центральний та дві пари вузьких бокових пружків, місцями ледь помітних через корозію поверхні метала.

Завдяки знахідкам останніх років склалася досить репрезентативна вибірка кинджалів з набором характерних ознак, що переважно належать до категорії випадкових знахідок. Насамперед, це кинджали з Нового Валою (Максимов, Полесских, 1972), Павлівська, Чернігівки та Тамбову на Середньому Дону (Медведев, 1999), Гнилякова (Диамант, Черненко, 1972), Мени (Яковенко, Покотило, 1979), Гадяча (Кулатова, 1995), Хмелівки (Кулатова, 1990), Мар'їнського р-ну (Подобед, 1993), Люботина (Бандуровский, Буйнов, 2000), Верхнього Салтова (Бандуровский, Буйнов, 2000), Канівського повіту (Ковпаненко, 1981), а також у ряді пунктів Карпато-Дністровського регіону - Сусені, Комарні, Мечишені, Вератекі, Ібенешті (Бруяко, 2005).

Найбільш характерними ознаками цієї групи коротких кинджалів, що властиві майже всім її представникам, є довге вузьке навершя, довжина якого наближається, а іноді і перевищує ширину перехрестя, та трикутної форми, з широкою основою короткий клинок. Серед менш розповсюджених ознак варто назвати жолобчастість рукояті з двома пружками по бокам, звуження рукояті до перехрестя, наявність на клинку жолобків або нервюри. Форма перехрестя подібних кинджалів нирко-, серце- або метеликоподібна.

Хронологія подібних знахідок ускладнена випадковим характером їх знаходження, за морфологічними ознаками більшість дослідників обмежує час їх побутування VI ст. до н.е. і пов'язує їх появу з військовими сутичками, що були спровоковані рейдами скіфів у цей час в межах Лісостепу. Випадкові знахідки кинджалів та мечів дозволяють визначити маршрути бойових походів, що пролягали і по території сучасної Харківщини.

НОВА ЗНАХІДКА ШУМЛЯЧОЇ ПІДВІСКИ НА ПАМ'ЯТКАХ САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХАРКІВЩИНИ

При дослідженні Нетайлівського могильника у польовому сезоні 2007 р. на південній ділянці некрополя було розкопано поховання № 464, що містило дуже цікавий матеріал.

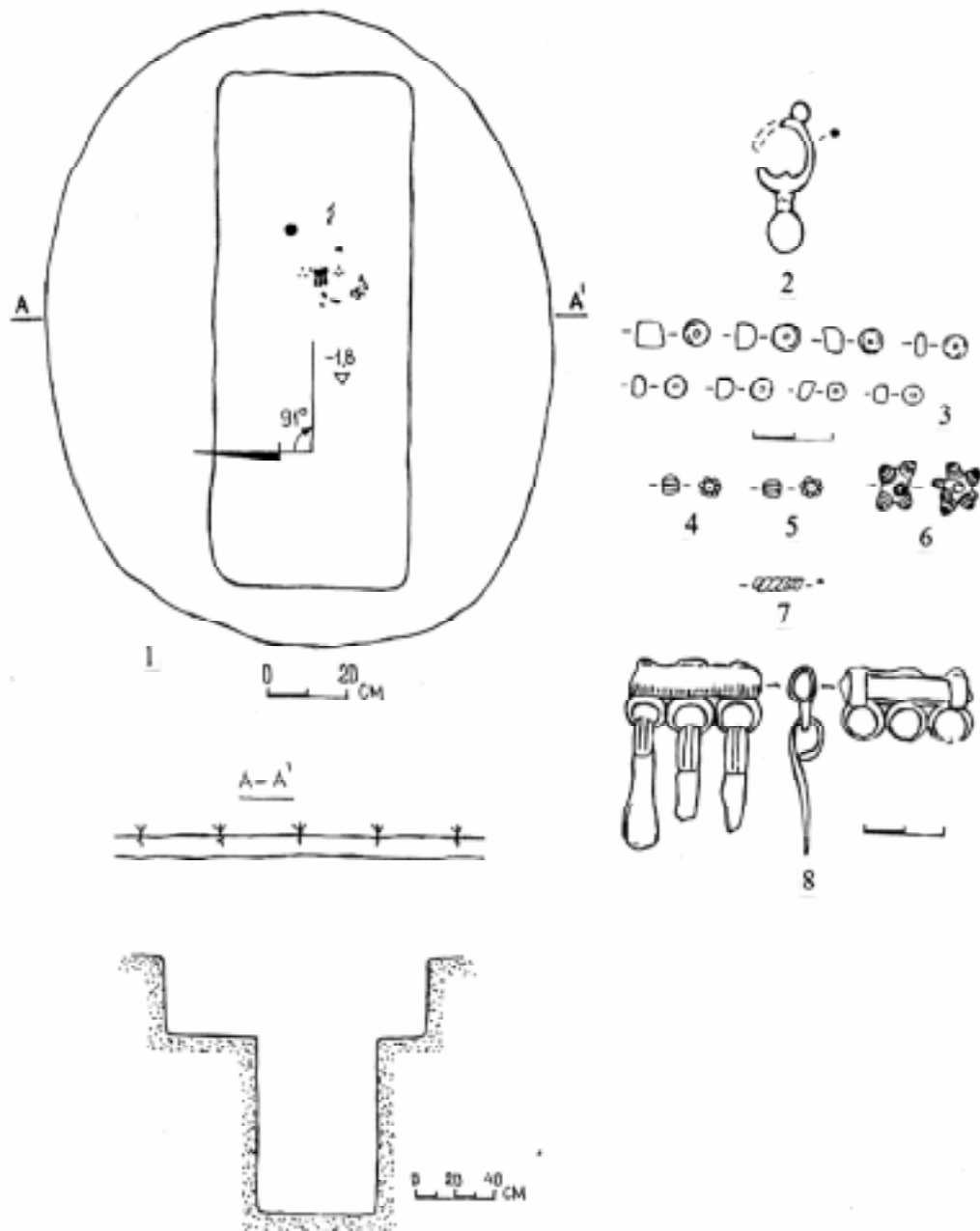
Пляма могильної ями поховання № 464 була виявлена на глибині 0,6 м від рівня сучасної поверхні. На рівні фіксації могильна пляма мала форму овалу, розміром 1,6 x 1,3 м, що був орієнтований довгою віссю за лінією схід - захід (азимут 91°). Заповнення могильної ями складалося з піщаного ґрунту темно-сірого кольору, в якому зустрічалися дрібні шматочки вугілля від спаленого дерева. На глибині 1,0 м від рівня сучасної поверхні зовнішній вигляд могильної ями суттєво змінюється: вони приймає форму прямокутника розміром 1,3 x 0,5 м. Стінки могильної ями вертикальні, внаслідок чого розміри могильної ями по дну складають 1,3 x 0,5 м. Дно ями було зафіксовано на глибині 1,9 м від рівня сучасної поверхні ґрунту. Воно мало прямокутну форму та було орієнтовано так само, як і пляма могильної ями на рівні її фіксації (азимут 91°) (Рис. 1: 1).

На дні ями був знайдений наступний поховальний інвентар: на відстані 0,36 м від східної та на відстані 0,26 м від південної стінок ями лежала бронзова лита сережка з нерухомою підвіскою (Рис. 1: 2); поряд з сережкою, на відстані 0,14 м від південної бокової стінки знаходились 30 бусин (одна "бородавчата" (Рис. 1: 6), дві - рифлені (Рис. 1: 4, 5), інші - бісер синього кольору (Рис. 1: 3); в 0,2 м на південь від скупчення бусин була знайдена срібна арабська монета, котра була перетворена у підвіску з допомогою пробитих у ній отворів; на відстані 0,46 м від східної та на відстані 0,24 м від південної стінок ями була розчищена бронзова шумляча підвіска (Рис. 1: 8), поряд з якою були знайдені три бронзові спіралеподібні пронизки (Рис. 1: 7) з залишками шкіряної нитки. Залишки людини були представлені лише кількома зубами, котрі знаходились поміж указаних речей. Інші кістки людини не збереглися завдяки складній гідрологічній ситуації, що склалася на території некрополя (Аксенов, 2006, с. 59 - 60). За зубами встановлено, що поховання належало дитині віком до 5 років.

Більшість знайдених в похованні № 464 бус складає бісер синього кольору (Рис. 1: 2). Велике скупчення бісеру характерно для поховань першої хронологічної групи Дмитрієвського катакомбного могильника, що датується другою половиною VIII - першою половиною IX ст.

Харківський історичний музей

(Плетнева, 1989, с. 158, 172). Єдина "бородавчата" бусина, що має опуклі вічка (Рис. 1: 6), представляє рідкий для салтівських пам'яток тип.

Подібні буси з опуклими вічками частіше зустрічаються в пам'ятках другої половини VII - VIII ст. Поволжя (пам'ятки новінковського типу) (Багаутдинов, Богачев, Зубов, 1998, с. 104, рис. 20: 28, 29; Сташенков, 1995, рис. 8: 4). В пам'ятках Північного Кавказу VIII - IX ст. подібні "бородавчаті" буси складають від 20% до 50% від загальної кількості бус з вічками (Валиулина, 1996, с. 139). "Бородавчаті" буси проникали в Поволжя, в Прикам'я та в Подоння з Північного Кавказу.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Бронзова лита сережка з нерухомою підвіскою (Рис. 1: 2) за своїм розміром та формою підвіски повторює сережки так званого "хозарського" типу, у яких підвіска виготовлялася з кам'яної або скляної бусини (Комар, 1999, табл. 1: 118 - 124, 128). Сережки "хозарського" типу з напускною бусиною в якості підвіски зустрічаються в пам'ятках хронологічного горизонту Вознесенки (Комар, 1999, с. 118), що датується 705 - 725 рр. (Комар, 1999, с. 132), та велика їх колекція походить з поховань новінковського типу другої половини VII - VIII ст. (Сташенков, 1995, рис. 1). Знайдена у похованні № 464 сережка більш пізня за часом, бо вона вже виконана відповідно до канонів "класичних" салтівських сережок. Тому її, вірогідно, слід датувати другою половиною VIII - першою половиною IX ст.

Знайдена в могилі срібна монета не може допомогти визначити більш точно час здійснення поховання, бо вони мають значний час запізнювання. Вона карбована в Сасанідському Ірані у VII ст., можливо, при Хосрові II Парвізі (591 - 628 рр.). Подібні монети, до того ж перероблені у підвіски, в салтівських пам'ятках доволі часто зустрічаються разом з монетами другої половини VIII - IX ст. (Аксенов, Хоружая, 2005, с. 290, рис. 3: 1, 2).

Таким чином, за інвентарем поховання № 464 слід датувати другою половиною VIII - першою половиною IX ст.

Найбільш цікавою річчю, що була знайдена у цьому похованні, є бронзова шумляча підвіска (Рис. 1: 8). Підвіска утворює собою прямокутну подовжену пластину, що зігнута по довжині у порожнисту трубочку. У нижній частині трубочки розташовано в лінію три петельки округлої форми. В кожену петельку вставлена привіска у вигляді подовженої прямокутної пластини, один край якої загнуто у петлю. Зовнішня сторона трубочки має гофрований вигляд, таким засобом імітується, що вона виготовлена шляхом накручування на основу бронзового дроту. Подібні шумлячі підвіски-трубочки, тіло яких виконано з накрученого бронзового дроту, з привісками різної форми є етнічною ознакою фінно-угорських народів Поволжя та Прикам'я (меря, мордва та інші) (Финно-угры и балты ..., 1987, табл. XXVIII: 15; XXX: 19; XXXIV: 15; XLVI: 9; L: 21). У цих народів подібні шумлячі підвіски входили до складу намиста, нагрудних, головних та поясних прикрас. Найбільш схожі з нашою підвіскою, фінно-угорські підвіски датуються VIII - IX ст.

Таким чином, знайдена у похованні № 464 шумляча підвіска доповнює каталог фінно-угорських речей, що були знайдені останнім часом на пам'ятках салтівської культури басейну Сіверського Дінця (Аксенов, 2007, с. 45 - 47, рис. 1: 1 - 10). Як частина сакралізованого комплексу особистих прикрас-оберегів жіночого костюму, подібні речі

Харківський історичний музей

навіть чи могли виступати предметом торгівлі або обміну. Тому їх присутність в поховальних пам'ятках салтівського населення Подоння слід розглядати, на думку деяких дослідників, як факт можливої присутності в складі алано-болгарського населення представниць жіночої статі з числа фінно-угорських народів Волго-Окського межиріччя та Прикам'я (Аксенов, 2007, с. 46). Якщо припустити, що подібні речі потрапили в басейн Сіверського Дінця разом з їх власницями, то факт виявлення в дитячому похованні шумлячої підвіски фінно-угорського типу легко пояснити. Дана підвіска входила до складу костюма дитини, мати якою була представницею фінно-угорського етносу (буртасів). Сама жінка опинилася серед населення салтівської культури Подоння внаслідок сімейно-шлюбних відносин (Аксенов, 2007, с. 47), що склалися між представниками різних етнічних складових населення Хозарського каганату (Тортіка, 2005, с. 90 - 106).

В.А. Сушко,

к. іст. н., етнолог, співробітник

Харківської обласної станції юних туристів

ТРАДИЦІЙНИЙ КОСТЮМ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Традиційний костюм став об'єктом дослідження етнологів у XIX ст., хоча накопичення первісних даних з цього питання відбувалося з найдавніших часів. Так, чудернацьке для авторів вбрання варварів описували дописувачі Давнього Риму; на вбрання русів звертали увагу арабські письменники X ст.; ношу народів, територією яких проїздив, живописав Марко Поло; зовнішність та декорування тіла індіанців одразу впали в око іспанських завойовників.

Важливою функцією вбрання є демонстрація соціального статусу людини, адже бажання визнання психологи вважають однією з нагальних потреб особистості.

Традиційний костюм був соціо-нормативною системою: він відігравав роль маркера в бінарній опозиції “свої–чужі”, позначав віковий статус особи і відповідне станове і соціальне становище і – в свою чергу – психо-емоційний стан.

Цілісність цієї системи забезпечувалася особливостями складових, а також – їхньою наявністю чи відсутністю.

Важливим фактором була вікова стратифікація костюму і поступове набуття її у костюмі дітей.

Визначальним варіантом вбрання майже для всіх традиційних культур є жіночий костюм як такий, що найкраще і найяскравіше оздоблений, складається з більшої кількості компонентів.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Костюм варіюється за призначенням: святковий, обрядовий, буденний, – що суттєво впливає на якість, орнаментацию, асортимент і збереженість його компонентів.

Збільшення / зменшення кількості компонентів напряду залежало від віку носія костюму і відбувалося поетапно: від невеликої кількості складових одягу (дитина) через поступове збільшення складників і увиразнювання у декоративному плані (старший підлітковий вік) до гіпертрофовано повного (весілля) та достатньо повного (повноліття молода людина та раннього середнього віку) до зменшення і спрощення кількості предметів одягу та оздоб (середній, старший та похилий вік). Ці зміни повністю відповідали світоглядним уявленням про циклічність людського життя, соціальне значення та правову дієздатність людей різного віку. Семантику одягового коду в українській традиційній культурі логічно розкрила к.і.н. М.С.Маєрчик у дисертаційному дослідженні «Українські обряди родинного циклу крізь призму моделі переходу» (Київ, 2002), користуючись теорією обрядів переходу французького вченого А. ван Геннепа.

Однак, на нашу думку, розглядаючи питання історичного генезису традиційного костюму, дослідники недостатньо звертали увагу на його змінюваність, вірно підкреслюючи лише його консервативність.

Безумовно, відсутність змін у культивованих в певних регіонах технічних культур та засобах і способах виробництва тканин та оздоблювальних матеріалів призводила до досить тривалого побутування і складання досить сталих регіональних комплексів і костюму також. Однак відкидати вплив моди, схильність люду до нового, створення власного образу, скидати з рахунку було би теж необачно.

Л.Г. Овчіннікова,

ст. наук. співробітник відділу етнографії ХІМ

ПЛЕЧОВЕ ВБРАННЯ УКРАЇНЦІВ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ (З ФОНДІВ ХІМ)

Плечовий одяг слобожан є частиною колекції Харківського історичного музею. Він демонструє не тільки багатогранність творчості народу, але й допомагає вивчати своєрідність слобожанського одягу, його композиційні побудови та техніки. Це один з найбільш характерних самобутніх елементів матеріальної культури українського народу, що в процесі історичного розвитку постійно змінювався, набував своєрідних ознак, диференціювався щодо матеріалу, форми, призначення. Впродовж сторіч народ нагромаджував і відбирав ті форми одягу, які

Харківський історичний музей

найбільш відповідали характеру його праці, потребам побуту і були найближчі його естетичним прагненням. Одяг був різноманітним за матеріалом, кроєм, призначенням і колоритом. Матеріалом для виготовлення верхнього одягу служили переважно тканини домашнього виробництва: сукно і полотно. Сукно звичайно зберігало природний колір овечої вовни: коричневий, білий, сірий і чорний. Серед типів суконного верхнього одягу виділяється плащовий одяг двох форм: мішковидна накидка без рукавів і різновидності плащовидного одягу з рукавами. Найдавнішим є прямоспинний одяг (ТК-4442). Поряд із прямоспинним одягом, в якому спинка викроювалась з одного полотнища, поширений був і крій з вусами, коли при прямій спинці в боках нижньої частини вставлялися клини-вуса, фалди (ТК-4592, ТК-2723, ТК-2604, ТК-2308). В Україні побутовув і верхній одяг з відрізною по талії спинкою, низ якої збирався у збори або складки (ТК-4399). Довжина свит була різна, деякі ледве сягали колін. В залежності від регіону змінювався і колорит. Найдавнішими були білі свити. Вони побутовували в деяких районах Слобожанщини. Темно-коричневий колір характерний для Полтавщини, Київщини, Харківщини.

Свити жіночі і чоловічі оздоблювались аплікаціями, вишивкою коло вусів, коміра, вгорі правої поли та внизу рукавів. Багато прикрашались і кольоровими шнурками, вишивкою (ТК-2723, ТК-2604, ТК-2265, ТК-2262).

Характерною рисою верхнього одягу українців є загортання правої поли на ліву сторону – двобортність, що не виключає наявності одnobортних форм. Особливістю цих різновидів є наявність капюшона (відлога, кобка), який відкладали на спину, а під час негоди насували на голову (ТК-4369, ТК-3318, ТК-1873, ТК-578). Носили такий одяг поверх свити або кожуха.

Виготовляли довгополий одяг із домотканого полотна (каптан). Спереду він був із гудзиком і петлями, довжиною до п'ят, мав різновиди по крою (ТК-1791, ТК-4388, ТК-1873, ТК-578).

Носили українці і короткий верхній одяг, різновидом якого є юпки – чоловічі та жіночі. Чоловічі шилися приталеними, з фалдами по боках, з маленьким стоячим коміром, довжина їх сягала колін, застібались вони на шкіряні або металеві гудзики та різнокольорові шкіряні петлі. Жіночі юпки шилися здебільшого відрізними в стані, з трьома та більше вусами, з клинами ззаду. Лінія талії підкреслювалась декоративними гудзиками, вишивками. Підбивались юпки ватою (ТК-1866, ТК-2275, ТК-4752).

В кінці 19-го століття традиційний верхній одяг поступово виходить з побуту. Його почали виготовляти з фабричних тканин, значно коротшим. З'явився новий тип одягу – куртка.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

У типах верхнього вбрання український народ зберіг до наших днів велике багатство цікавих кроїв, які були пов'язані з доцільністю побутового використання. В них втілювався виробничий досвід народу, нагромаджений сторіччями. Докладний розгляд та вивчення принципів побудови й оформлення народного одягу, що побутував у 19-му – початку 20-го століття, може дати художнику-модельєру широкі можливості використання народних традицій, допоможе знайти багато нових рішень при створенні сучасного одягу.

Д.В. Бадаєв,
ст. наук. співробітник ХІМ

ЗБРОЯ ДОБИ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877 – 1878 РР. У КОЛЕКЦІЇ ХІМ

Зброя доби російсько-турецької війни 1877-1878 р. у колекції ХІМ представлена зразками як холодної, так і вогнепальної зброї, а саме гвинтівок. Вони не пов'язані безпосередньо з війною на Балканах, але дозволяють створити уявлення про озброєння протиборствующих сторін, стан військової справи та зброярства 1870-х років. Гвинтівки доби війни 1877-1878 р. можна розділити на дві групи: однозарядні під унитарний набій та багатозарядні, або магазинні. Перші знаходилися на озброєнні регулярних військ, другі – здебільшого в ірегулярних формуваннях та у волонтерів.

Російська імператорська гвардія та гренадери під час війни 1877-1878 р. були озброєні гвинтівкою системи Бердана № 2 зр. 1870 г. калібром 10,67 мм з повздовжно-ковзним затвором. Такої зброї у колекції ХІМ немає, проте наявні два багнети до неї (ОС-565; 3-23 та ОС-1009; 3-26). Це був перший зразок чотиригранчастого багнета у російській армії, який побутував двадцять років. Колекція ХІМ володіє попередником «берданки», гвинтівкою системи Бердана № 1 зр. 1868 р. (ОС-84), однією з 30.000, виготовлених на російське замовлення у США. Гравірування на казні зброї сповіщає про місце її виробництва: «Кольтовский оружейный завод, г. Гартфорд, Америка». Конструкція гвинтівки належала американському винахіднику Бердану та була удосконалена російськими інженерами Горловим та Гуніусом. Ця 4,2-лінійна (10,67 мм) гвинтівка мала відкідний затвор, так само, як 15-мм гвинтівка системи чеського інженера Крнка зр. 1869 р., так звана «крынка», з якою воювала більшість російських солдатів. У ХІМ гвинтівок системи Крнка немає.

Не могло не вплинути на озброєння ворогуючих сторін сусідство з театром бойових дій такої потужної військово-промислової держави як

Харківський історичний музей

Австро-Угорщина. З музеїв Львова та Станіслава до колекції ХІМ потрапили карабін (ОС-192) та гвинтівка (ОС-234) системи Венцеля (Венця) зр. 1867 р., гвинтівки (ОС-102, ОС-201, ОС-975) та карабін (ОС-101) системи Верндля зр. 1877 р.

Турецька армія була споряджена гвинтівками системи Снайдера, близької за конструкцією та основними ТТХ до системи Крнка, та 11,43-мм гвинтівками конструкції Мартіні з гойдальним затвором. Колекція ХІМ володіє двома гвинтівками системи Пібоді-Мартіні зр. 1879 р. австрійського (клеймо «Steyr», 1881 р. ОС-105) та італійського (клеймо «Roma». ОС-115) виробництва, а також обрізом (клеймо «Steyr», 1882 р. ОС-72; 3-183) Подібний обріз міг замінити звичний довгоствольний пістолет болгарському партизану-четнику.

Те саме можна сказати про обріз гвинтівки системи Ветерлі-Віталі зр. 1871 р. виробництва 1878 р. (ОС-64; 3-178). Ця система є первенцем європейських магазинних гвинтівок. Вона мала повздовжно-ковзний затвор та магазин середнього розташування – конструкцію, що згодом зарекомендувала себе найкращою. Проте у 1870-х роках популярнішими були американські гвинтівки Генрі та карабіни Вінчестера з гойдальним затвором та підствольним трубчастим магазином, поширені серед турецької кавалерії та башибузуків, – такі, як гвинтівка системи Генрі зр. 1860 р. (ОС-203).

Холодна зброя доби війни 1877-1878 р. представлена у колекції ХІМ ятаганами, палашами та шаблею. До 2 половини 19 ст. належать два ятагани. Ятаган (ОС-212) прикрашений коралами і має напис арабською, який відносить його до 1288 р. Хіджри – до 1871 р. Ятаган (ОС-186) має пряму ножеподібну полосу фабричного виробництва. Обидва ятагани зберегли піхви. Шабля (ОС-676; 3-56) – один з двох зразків російської армійської шаблі 19 ст. у колекції ХІМ. Вона укорочена і належить до того різновиду шаблі зр. 1841 р., який, з 1868 р. вже під назвою шашки, використовувався пішою артилерією. Шабля була знайдена серед скарбу різнорідної зброї у зруйнованому будинку по вул. Фроловській. Також у колекції ХІМ є два матроські «палаші» зр. 1856 р. – з вигнутими, шабельними полосами (ОС-330, ОС-331).

Трофеєм російсько-турецької війни 1877-1878 р. вважався турецький багнет (ОС-502; 3-47), який належав ветеранові війни Михайлові Мифеоровичу Яблонському, мешканцеві Чернігівщини. Однак вивчення предмета засвідчило, що він призначений до 9,5-мм гвинтівки системи Маузера зр. 1890 р. та несе тугру султана Абдул-Гаміда – є трофеєм пізнішої, Балканської війни 1912 р.

Чотирнадцять Сумцовських читання

Л.В. Никипоренко,

зав. сектора відділу науково-фондової роботи ХІМ

КОЛЕКЦІЯ ЖУРНАЛІВ “ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ ЗАПИСКИ” У ФОНДАХ ХІМ

На початку 19 ст. серед періодичних видань Російської імперії з'являються видання змішаного напрямку – наукового, літературного та політичного одночасно.

Виданням такого напрямку є журнал “Отечественные записки”.

У 1818 і 1819 р.р. під такою назвою в Петербурзі було видано дві збірки, а з травня 1820 р. по 1830 р. видається щомісячний журнал “Отечественные записки”. У журналі розміщуються переважно матеріали та дослідження з російської історії, статті про російські стародавності, давні мандрівки, повідомлення про нові відкриття і незвичайні таланти в Росії. Видання “Отечественные записки” у 1830 р. припинилось у зв'язку з недостатньою кількістю передплатників, а у 1839 р. право видання перейшло до А.А. Краєвського. Він розподілив журнал на 8 відділів, серед яких послідовно зазначаються відділи: сучасної хроніки Росії, наук, словесності, мистецтв, домоведення, сільського господарства і промисловості, критики, сучасної бібліографічної хроніки, а також відділ суміші.

Обіцянку надати своє творче надбання дали 126 літераторів та вчених. У відділі “словесність” з'явилися твори М.Ю. Лермонтова, О.В. Кольцова, В.О. Сологуба, В.Ф. Одоевського, В.І. Даля, І.І. Панаєва.

Розділ “сучасної хроніки Росії” надавав систематичний огляд сучасного стану різних частин державного управління.

З другої половини 1839 р. велику популярність журналу принесли відділи критики і бібліографії.

З цього часу в журналі розпочинає працювати В.Г. Белінський і його московські друзі: О.І. Герцен, Т.М. Грановський, В.П. Боткін.

За шість років співпраці В.Г. Белінського та його друзів журнал став дуже значущим явищем у російському суспільному житті.

На початку 1846 р. В.Г. Белінський завершив свою працю у журналі “Отечественные записки”. Завідування критичним відділом перейшло до Валеріана Майкова, який, на жаль, в липні 1847 р. помер.

Під впливом цих втрат і політичної реакції 1848 р. “Отечественные записки” стають другорядним виданням. І таке існування журналу триває аж до другої половини 1850-тих р.р.

Пожвавлення суспільного життя другої половини 1850-тих р.р. впливає і на “Отечественные записки”.

У 1859 р. “Отечественные записки” з “журнала учено-літературного” перетворились на “журнал учено-літературный и

Харківський історичний музей

политический”. З вересня 1860 р. і до кінця 1866 р. співредактором А.А. Краєвського і головним керівником журналу був С.С. Дудишкін. Його головними співробітниками були спочатку [Н.В.] Альбертіні, [К.Н.] Бестужев – Рюмін, Громека, а потім – [Н.] Соловьев.

У 1865 – 1867 р.р. “Отечественные записки” виходили двічі на місяць.

Нова епоха в історії “Отечественных записок” починається з січня 1868 р., коли фактичними редакторами на правах паїв стали М.О. Некрасов, М.Є. Салтиков і Г.З. Єлісєєв. Вони арендували журнал у А.А. Краєвського. Після смерті М.О. Некрасова (1877 р.) до кола редакторів увійшов М.К. Михайловський. З квітня 1876 р. відповідальним редактором став М.Є. Салтиков.

З новою редакцією “Отечественные записки” повернули собі позиції провідного видання II половини 19 ст. На перше місце журнал вже висував інтереси та потреби народного життя (статті М.К. Михайловського, М.О. Некрасова, М.Є. Салтикова, Г.І. Успенського).

У відділі белетристики працювали досить тривалий час М.О. Некрасов, М.Є. Салтиков, Ф.М. Достоевський, О.М. Островський, В.В. Крестовський (псевдонім - О.М. Плещєєв), Г.І. Успенський, П.Д. Боборикін, П.І. Вейнберг, Марко Вовчок, В.М. Гаршин, О.М. Жемчужников, П.В. Засодимський, М.М. Златовратський, Василь і Микола Курочкині, І.А. Куцевський, О.І. Левітов, Д.Д. Мінаєв, Д.Л. Михайловський, Д.Л. Мордовцев, С.Я. Надсон, М.І. Наумов, А.О. Новодворський (псевдонім – А. Осипович), О.І. Пальм (псевдонім – П. Альмінський), Ф.М. Решетников, Салов, С.І. Смирнова, О.М. Енгельгардт. Всі ці письменники народницького напрямку і другорядні белетристи дуже багато вигравали від майстерної редакції М.Є. Салтикова.

Для завідування критичним відділом були запрошені [А.М.] Скабичевський і М.К. Михайловський. (М.К. Михайловський опублікував свої соціологічні праці). З кінця 1870-тих р.р. у критичному відділі працює [М.А.] Протопопов.

Внутрішній огляд вели Г.З. Єлісєєв і [Н.А.] Демерт, з 1881 р. С.М. Кривенко. Різного напрямку статті розміщували в “Отечественных записках” Я.В. Абрамов, [Н.] Зібер, Є.П. Карнович, В.В. Лесєвіч, [Є.І.] Ліхачова, С.В. Максимов, Н.Я. Ніколадзе, В.І. Покровський, В.І. Семевський, [М.Н.] Цебрикова, А.П. Шапов, С.М. Южаков.

Після публікації у 1884 р. 4-ої книги журналу на підставі тимчасових правил про друк 1882 р., “Отечественные записки” були заборонені Народою міністрів внутрішніх справ, народної освіти,

Чотирнадцяті Сумцовські читання

юстиції і обер-прокурора Найсвятішого Синоду. Всього з 1839 р. вийшло 273 томи “Отечественных записок”.

Журнал “Отечественные записки” був цікавим явищем у літературному середовищі Російської імперії протягом 10-тих – 80-тих р.р. 19 ст. Він привертав увагу своїми історичними, соціологічними та економічними публікаціями. А твори найвідоміших белетристів і письменників 19 ст.: М.Є. Салтикова, Ф.М. Достоевського, Г.І. Успенського, Марка Вовчка, В.М. Гаршина та багатьох інших – зробили цей журнал найвідомішим у російському суспільстві та за його межами.

У фондах Харківського історичного музею зберігається досить розрізнена колекція журналів “Отечественные записки”, а саме:

1. №84, частина 30, квітень 1827 р. (КБ-3818).
2. 2 книга, січень 1852 р. (КБ-3775).
3. Том LXXXI (81), 1852 р. (КБ-3776).
4. Том LXXXIII (83), 7 книга, липень 1852 р. (КБ-3777).
5. 4 книга, серпень 1852 р. (КБ-3779).
6. Том LXXXV (85), 12 книга, листопад 1852 р. (КБ-3778).
7. №2, лютий 1869 р. (КБ-3781).
8. №3, березень 1869 р. (КБ-3780).
9. №6, червень 1869 р. (КБ-3771).
10. №7, липень 1869 р. (КБ-3772).
11. №11, листопад 1869 р. (КБ-3782).

Колекція журналів “Отечественные записки”, що зберігається у фондах Харківського історичного музею, навіть і в такому неповному складі, дає уявлення про розвиток публіцистики Російської імперії 1820-тих – 1860-тих р.р. і вимагає поповнення цієї збірки для формування повноти колекції.

Г.П. Ярміш,
заступник директора
ОКЗ “Літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди”

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Г.С. СКОВОРОДИ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ МУЗЕЙНІ ЕКСПОНАТИ (Г.С. СКОВОРОДА НА ПЛАКАТАХ ТА АФІШАХ)

Григорій Сковорода – непересічна особистість в культурному житті України, яка відіграла помітний вплив на розвиток духовності нашого краю, на видатних діячів науки та мистецтва Слобожанщини.

До постаті мандрованого філософа байдужих не було ніколи: одні захоплювалися, інші паплюжили, але всі визначали неординарність

Харківський історичний музей

життя і думок Великої Людини. У наш час учення філософа надзвичайно актуальне. У минулому році проводили рейтинг по визначенню Великого українця. Серед першої 10 – Григорій Сковорода.

Минулого року ми відзначили 285-річчя від дня народження філософа та 35-річчя створення музею. А мені хотілося б через музейні експонати простежити, як шанували українського Першорозума протягом цього часу.

Мабуть, найвеличнішим пам'ятником Г.Сковороді є Харківський національний університет, відкритий 1805 року на кошти шанувальників мислителя, про це наголошує Д.Багалій. Засновник університету В.Каразін перебував під потужним впливом педагога-новатора, писав про нього: "Ми під козацьким чубом та в українській свитці мали свого Піфагора, Орігена, Лейбніца...", перебуваючи у нас в Іванівці він переписував лист Г.Сковороди до М.Ковалинського, а згодом створив перший на Слобожанщині університет. Прикро, що не всі каразінці знають про велику роль Г.Сковороди у створенні їхнього закладу. У експозиції та фондах музею – фотографії фундатора університету, вигляд ВНЗ, матеріали про В.Каразіна, передані Ларисою Дешко – пра-, пра-, пра-, правнучкою В.Я.Ковалівської-Каразіної, матері В.Каразіна, яка в другому шлюбі була дружиною Андрія Ковалівського, в поміщицькій садибі якого знаходиться наш музей.

1874 року на могилі філософа встановили плиту з білого мармуру, яка нині знаходиться біля приміщення музею. А через 20 років, до 150-річчя від дня смерті мислителя, Харківське історико-філологічне товариство на чолі з Д.І.Багалієм вшанувало пам'ять Сковороди, упорядкувавши могилу, а Д. Багалій підготував дослідження про філософа і видрукував найповнішу на той час збірку творів мудреця.

До 210-річчя від народження філософа, у 1912 році, друком вийшов 1 том творів Сковороди, редагований В.Бонч-Бруєвичем. Книги, редаговані Д.Багалієм та В.Бонч-Бруєвичем, вміщені в експозиції.

1919 року жителі села ініціювали святкування 125 річниці від дня смерті філософа. Гнат Хоткевич захоплювався настирністю пан-іванівців, які наполягли на відзначенні річниці смерті Сковороди, хоч їм зрозуміло пояснили, що це не кругла дата, але селяни хотіли знати про людину, яка сама обрала їхнє село для вічного спочинку. І свого домоглися: із Харківської "Просвіти" приїздили представники, виступали перед селянами, описали місце поховання філософа. Про це дізнаємося із спогадів Г.Хоткевича, вміщених в книжці "Григорій Савич Сковорода (Український філософ)" за 1920 рік. На жаль, цього видання у нас немає. Але П.Черемиський 1997 року виконав передрук, який подарував музеєві.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

1918 року голова Ради народних комісарів В.І.Ленін підписав Постанову про встановлення у Москві пам'ятника філософові. На жаль, його там немає і в даний час, хоч москвичі виявляють значний інтерес до творчості Г.Сковороди.

У грудні 1922 року 200-річчя мислителя відзначалося в усій Україні. З цієї нагоди наше село перейменували на Сковородинівку, було встановлено пам'ятник у Лохвиці; кращим бібліотекам і школам присвоїли ім'я народного мудреця. І Музей Слобідської України, організований незабутнім М.Сумцовим, теж носив ім'я Григорія Савича Сковороди. Досліджуючи спадок Сковороди, М.Сумцов підготував статтю на 126 листках, що складалася із 8 розділів.

У Сковородинівці 1926 встановили, а 1938 року замінили пам'ятник народному мислителю. У фондах маємо копії документів, які надала нам Харківська філія дежавного архіву, фотографії.

А потім було довге забуття. Правда, 150-річчя смерті відзначили на республіканському рівні. У Сковородинівку приїздили П.Тичина та М.Рильський, встановили обеліск біля улюбленого місця мислителя – 700-літнього дуба. У Харкові з цієї нагоди був підготовлений плакат (про це дізналися із Матеріалів XI Сумцовських читань, тож маємо надію, що його копію матимемо і ми). До Сковороди їхали студенти і школярі зі своїми наставниками, поодинокі письменники, але місцева влада була байдужою до стану чудового парку, який перетворювався на чагарник, вирубувалися липи, свідки життя Сковороди. Проте сама природа відновила старовинні алеї: від пеньків відросла молода паросль, яка і зберегла парк-"сонце", який наскрізно пронизаний філософією мислителя.

До 240-річчя від дня народження Г.Сковороди при місцевій школі, яка знаходилася в будинку А.Ковалівського, в якого провів останні роки життя філософ, у "спокійній келії", в якій закінчилося земне життя мислителя, з ініціативи А.Ніженець та А.Ковалівського, науковців ХДУ, відкрили музей на громадських засадах, а з 1972 року це державний заклад, який, відкривши, теж майже забули. Я це досліджую з афіш та плакатів, що зберігаються в фондах музею. Афіша із зображенням Г.Сковороди та музею повідомляє про відкриття закладу, інформує про найцікавіші експонати та запрошує відвідати музей. А потім тиша аж до 1986 року, коли Харківський педагогічний інститут ім. Г.Сковороди, письменники, члени товариства книги провели літературно-мистецьке свято "Григорій Сковорода і сучасність", яке проходило на Харківщині 4 дні. Організатори побували на заводах, фабриках, в освітніх закладах.

Вшануванням пам'яті мислителя переймалися, крім обласного управління культури та Золочівської адміністрації, гуманітарно-літературна асоціація Г.Сковороди (ГАЛС), міське товариство

Харківський історичний музей

"Спадщина", "Просвіта", Українська автокефальна православна церква, майстерня театрального мистецтва "Сузір'я" у Києві.

З 1990 року на відзначення Міжнародного дня музеїв було започатковане літературно-мистецьке свято "Сковородинівський ярмарок", 6 яскравих афіш-запрошень повідомляють про це.

У 1992 році відзначали 270-річчя мудреця. У Чорнухах започаткували обласне свято "Благословенні ви, сліди мандрівника Сковороди". Одна з афіш повідомляє, що в Москві цього ж року відбулася вистава "Кто даст мне крылья" Романа Вітюка – лауреата премії академії Медичі та Міжнародного конгресу театру, у Києві пройшов спектакль "Сад Божественних пісень" – Слово про Сковороду, в якому головну роль, тобто Г.Сковороду, зіграв Богдан Ступка. В харківському театрі ім. Т.Шевченка відбувся вечір "Всякому городу нрав і права", кошти від якого було перераховано на спорудження пам'ятника Г.С.Сковороді в Харкові.

2007 рік, як я вже зазначала, був особливий. У Переяславі, Харкові, Полтаві з успіхом пройшов мюзикл "Містер Сковорода", прем'єра якого в 1973 році відбулася на території нашого музею. Ми підготували виставку "Великий проект "Григорій Сковорода – 300", були ініціаторами свята "Лицар святої борні", що відбулося в театрі ім.Т.Шевченка.

Афіші із фонду розкажуть і про розвиток нашого музею. До 2004 року їх замовляли керівні установи. Ставши обласним закладом, створивши сучасну експозицію, музей значно активізував свою діяльність: нами готуються афіші, одночасно пропагуємо зображення Сковороди із музейних зібрань: на одній із афіш портрет, що поміщений у нашій експозиції, на іншій – скульптурне зображення біля дуба на фоні всієї планети, адже Сковорода – мислитель планетарного рівня.

Його харизматична особистість в наш аморалізований час притягує до себе все більше шанувальників. А ми через музейну колекцію намагаємося відтворити потужний образ "мандрованого університету".

В.О. Казус,
зав. відділу ХІМ

РАДЯНСЬКА ПРЕСА ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ НА УКРАЇНІ 1932-1933 РР. (З ФОНДІВ ХІМ)

Преса минулих років, виконавши свої оперативні функції, залишається інколи єдиним історичним джерелом. За роки радянської влади народ України, завдяки щоденній й цілеспрямованій діяльності

Чотирнадцяті Сумцовські читання

комуністичної партії, був вихований у марксистсько-ленінських традиціях і вважався ідейно загартованим. Але частина населення бачила і навіть відчувала на собі політику “воєнного комунізму”, продрозверстки, колективізації та голодомору. Для інших же членів соціалістичної спільноти створювався інформаційний простір, головною метою якого було переконати населення Радянської України у перевагах соціалістичного ладу та антидержавних тенденціях “ворогів” пролетарської диктатури.

Тема голодомору в останні роки доволі детально висвітлюється в українських періодичних виданнях та історичних працях. Але ще є більшовицька преса, в якій події 1932-1933 рр. показані через призму “злободенної” і одноманітної інформації, яка звужує проблеми.

На шпальтах як центральних, так і республіканських газет, згідно радянської ідеології показували великі успіхи в сільському господарстві СРСР, зокрема України, виконання планів п’ятирічки, подальші завдання, які стоять перед трудівниками ланів. Так, у доповіді Й.Сталіна “Підсумки першої п’ятирічки. Об’єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП\б\ 7 січня 1933 р.” у журналі “Комунарка України” було зазначено: “П’ятирічка в галузі сільського господарства є п’ятирічка колективізації”. У зв’язку з цим завдання п’ятирічки в сільському господарстві полягало в тому, щоб об’єднати розрізнені і дрібні індивідуальні селянські господарства, позбавлені змоги використати трактори та сучасні сільсько-господарські машини, у великі колективні господарства, озброєні всіма сучасними знаряддями високо розвинутого сільського господарства.

Газетні публікації свідчать про “...піднесення колгоспами прапора змагань в боротьбі за першість у хлібоздаванні” і “починання соціалістичних змагань” між колгоспами та МТС республіки. Ось як про це писав “Харківський пролетар” у своїй передовій статті: “Сьогодні відкриваються міжрайонні зльоти делегацій районів по укладенню договорів на соцзмагання у збиранні здаванні державі хліба та буряків. Головне завдання всіх обласних і районних організацій, кожного комуніста і комсомольця, кожного чесного колгоспника і одноосібника, в цьому періоді, - сумлінно, по-більшовицькому боротися за виконання першої священної заповіді - плану хлібозаготівель.” І основна теза: “Перша заповідь – виконати пляни хлібозаготівель, друга заповідь – засипати насіння”. Про виконання плану хлібозаготівель вся періодична преса пише одностайно : “Першочерговий обов’язок колгоспу – виконати свій обов’язок перед державою, а тоді вже задовольняти свої потреби. Не можна авансувати колгоспників хлібом, а потім здавати хліб державі....Минулого року \ 1932 р.\ хліб розікрали і розбазарили, план хлібозаготівлі довелось виконувати з великими труднощами”.

Харківський історичний музей

“Насамперед, треба виконати зобов’язання на здавання зерна державі з перших обмолотів. Більшовицький колгосп – це, насамперед, той колгосп, що безумовно виконує всі свої зобов’язання перед державою, свідомий того, що це його найперше завдання”.

Але основна увага преси була направлена на “колишніх людей” – решток ворожих класів. З промови Й.Сталіна на січневому Пленумі ЦК та ЦКК ВКП \б\, надрукованої в журналі “Колгоспниця України”: “..ці колишні люди розповзлися по наших заводах,.....і, головне, - по колгоспах і радгоспах... Головне в “діяльності” цих колишніх людей полягає в тому, що вони організують масове розкрадання і крадіж державного майна,...особливо розкрадання і крадіж у колгоспах і радгоспах.”

Тема шкідництва, “обдурювання держави” та боротьба з куркулями і їх полигачами домінує в тогочасній українській пресі. Чого варті самі назви статей: “ За свідоме обдурювання держави – на лаву підсудних”, “ Засуджено на 10 років”, “Шкідників покарано”, “ Дегтярев штампує куркульські розрахунки”, “Проти антидержавних тенденцій в радгоспах і колгоспах”, “Плоди політичної короткозорості”. Всі статті були опубліковані в органі обласного і міського комітетів КП \б\ У, Облвиконкому, Облпрофради та Міськради газеті “Харківський пролетар” № 152 за 10 липня 1933 р.

Таким чином уряд СРСР та України, керівництво комуністичної партії формувало інформаційний простір, який впливав на настрої та поведінку населення України.

О.М. Пантелєй,
ст. наук. співробітник ХІМ

МАТЕРІАЛИ Є.Г. ВОЛОШИНОВА У ФОНДАХ ХІМ

Живописна школа Харкова другої половини ХІХ- початку ХХ ст. визначається творчістю багатьох талановитих майстрів пензля: К.К. Первухіна, М.М. Уварова, А.І. Данилевського, П.О. Левченка, С.І. Васильківського та інших. Почесне місце серед них належить живописцю, неперевершеному майстру натюрморта – Євдокиму Гнатовичу Волошинову (1823/1824 – 1913). Вільний слухач Петербурзької академії мистецтв, вихованець професора Академії М.Н. Воробйова, у 1850 році він отримав звання позакласного художника. По закінченні Академії жив та працював у Харкові: писав натюрморти, приймав участь у художніх виставках міжнародного та місцевого значення, займався викладацькою діяльністю – навчав малюванню вихованок Маріїнської жіночої гімназії, жіночої гімназії

Чотирнадцяті Сумцовські читання

К.Л. Філіпс, жіночої гімназії Н.Я. Грегорцевич, Харківського інституту шляхетних дівчат та студентів Харківського Ветеринарного інституту.

У художній скарбниці Харківського історичного музею – невелика, але досить цікава збірка його творів. Особливої уваги серед них заслуговують 17 графічних малюнків (Ж-1125 – Ж-1142), на яких можна бачити скульптурні композиції, портрети та бюсти видатних давньогрецьких та давньоримських діячів. Нещодавно вони повернулися до фондосховища музею з реставрації і тепер, за умов бережливого експонування (захисту від прямих сонячних променів), можуть бути представлені на виставках.

Великою майстерністю та віртуозністю відрізняються живописні роботи Волошинова (Ж-334; Ж-101; Ж-333; Ж-406; Ж-98; Ж-332; Ж-97; Ж-331; Ж-330). На 9 картинах – натюрморти з зображенням різних овочів, фруктів, ягід і навіть риб. Роботи вражають кольоровими ефектами та світо-тіньовими нюансами.

У художній скарбниці музею є також портрет Євдокима Гнатовича Волошинова, виконаний олією (Ж-46).

У нашому музеї є також і три фотознімки, де також можна побачити Є.Г. Волошинова у різні часи (ОФ-1814; ОФ-1815; ОФ-1816).

Незабаром виповнюється 185 років від дня народження Є.Г. Волошинова. І було б доречно до цієї дати у Харківському історичному музеї відкрити виставку, яка б познайомила харків'ян із творчістю талановитого художника.

А.О. Погрібний,
реставратор 2 категорії Харківської філії Національного
науково-дослідного реставраційного центру України
Н.О. Бахмет,
мол. наук. співробітник Харківської філії ННДРЦ

ЦІКАВІ ЗНАХІДКИ ПРИ РЕСТАВРАЦІЇ ПОРТРЕТА П.А. БЕЛЯВСЬКОГО

Портрет П.А. Белявського надійшов на реставрацію до Харківської філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України з колекції Дніпропетровського історичного музею, за обліковими даними якого вірогідний час створення роботи – середина XIX ст.

На полотні зображений ставний літній чоловік у цивільному костюмі, гудзики на якому мають зображення герба Катеринослава, груди чоловіка прикрашає медаль на аннінській стрічці. Було очевидно, що портрет за час свого існування поновлювався: втрати живопису були

Харківський історичний музей

грубо переписані олійною фарбою, рідний підрамник був втрачений і роботу було перетягнуто на новий, менший за розміром. Тоді ж на підрамнику зробили напис: “Прокофій Андрійович Белявський, купець І гільдії, народ. 8 июня 1808 р. вмер 8 мая 1870 року”.

Прізвище купця І гільдії П.А.Белявського, благодійника і суспільного діяча, дійсно, знаходимо серед відомих людей Катеринослава. До того ж у 50-ті роки ХІХ ст. він був міським головою.

У ході розчищення записів у правому нижньому куті твору був виявлений напис, що вказував на час створення портрета і називав прізвища авторів: “П.Максименко 1873 Миткина”. Виходило, що портрет був написаний через три роки після смерті Белявського, який пішов з життя у 1870 р.

Знайомство з архівними документами дало змогу з’ясувати, що необхідність у створенні портрета після смерті Белявського виникла у зв’язку з тим, що Міська Дума прийняла рішення на знак пошани до почесного громадянина Катеринослава, колишнього міського голови П.А.Белявського виставити його портрет у приміщенні Думи і щорічно здійснювати молебінь і панахиду на його честь. Та виникла несподівана перешкода: не було портрета, зробленого за життя Белявського.

Можливо, непевність у своїх професійних здібностях змусила художника удатися до нетрадиційної техніки виконання портрета, чи наслідування ним моди на своєрідну техніку тиражування, суть якої полягала у розфарбовуванні фотографії, що поширилася у II половині ХІХ століття, але детальне дослідження твору показало наявність друкованого зображення у області обличчя, частини тулуба, тоді як костюм, волосся і руки портретованого були дописані художником самотійно. Те, що основою для зображення слугувала фотографія, наклеєна на полотно, підтвердив і хімічний аналіз фарбового шару, у якому виявлена незначна кількість срібла. Брунатний колір фотографії зумовив і колористичне рішення портрета.

Незвичайна техніка створення портрета пояснює наявність двох прізвищ у написі, відкритому при реставрації. Вірогідно, це прізвище художника П. Максименко, який виконав живописну частину роботи, і прізвище фотографа В.Л.Миткина, автора фотографії, що була зроблена у 60-ті роки ХІХ ст. і використана при створенні портрета. Слід зауважити, що Василь Леонтійович Миткин (1830-1913) у 1860-70-ті роки був єдиним фотографом у місті і саме він відкрив перший у Катеринославі фотосалон.

Таким чином, при реставрації твору з музейної колекції були здійснені не тільки необхідні заходи для його збереження: укріплення живопису, зведені місця розривів, дубльовані крайки, робота натягнута на новий підрамник, що повернуло їй первісний розмір, видалені записи, у

Чотирнадцяті Сумцовські читання

місця втрат підведений реставраційний ґрунт, потемнілий лак вирівняний і потоншений, а у ході наукового дослідження уточнена техніка виконання портрета, визначені його автори і час його створення.

Т.В. Зибіна,

зберігач фондів Харківської філії ННДРЦ України

ПІД ЦАРСЬКИМ ВЕНЗЕЛЕМ (З КОЛЕКЦІЇ ПОРЦЕЛЯНИ ХІМ)

Відправною точкою відліку для історії російської порцеляни вважається 1744р.- рік заснування першої в Росії так званої Петербургської порцелянової мануфактури, яка з 1765 року працювала під назвою «Імператорський фарфоровий завод» (ІФЗ). Організацію порцелянового виробництва в Росії стимулювали орієнтація країни на європейський шлях розвитку, започаткована царем Петром І, та особиста пристрасть до порцеляни його дочки-імператриці Єлизавети Петрівни. У перші роки існування мануфактури було налагоджене виробництво лише дрібних предметів: табакерок, медальйонів тощо, а з 1756р. технічні можливості підприємства дозволили йому значно розширити асортимент виробів. Якість фарфорової маси спочатку відрізнялась від еталону якості та вишуканого смаку в Європі – виробів Мейсенської мануфактури, але відсутність навиків виготовлення компенсувалася старанністю, технологічні недоліки – майстерністю виконавців, і у результаті з'явилися вироби дуже високого художнього рівня та рідкісної виразності. З початку заснування основним напрямком діяльності ІФЗ було обслуговування перш за все царського двору і, зокрема, – виготовлення предметів інтер'єру та великих парадних сервізів. Першим палацовим сервізом, створеним у 1756-1762 роках «по высочайшему заказу» за участю як формувальника і ліпника Д.І.Виноградова, став сервіз, що увійшов в історію під назвою: «Собственный Ея Величества столовый и десертный сервиз императрицы Елизаветы Петровны».

Художнє оформлення сервізу незвичайне. Суцільним орнаментальним оздобленням предметів цього ансамблю стало популярне у мистецтві середини ХІХ ст. ажурове плетіння, так звана «трельяжна решітка». Низький рельєф нитковидної сітки виконаний у копіткій техніці плаского ручного різьблення по сирцю. Щоб сітка була злегка опуклою, майстер обережно усував тонкий шар ще м'якої порцелянової маси і, таким чином, тло виходило більш заглиблене, а малюнок сітки злегка рельєфним. У місцях перехрещення ліній, що створюють ажурове плетіння, маленькі пурпурові квіточки-розетки.

Харківський історичний музей

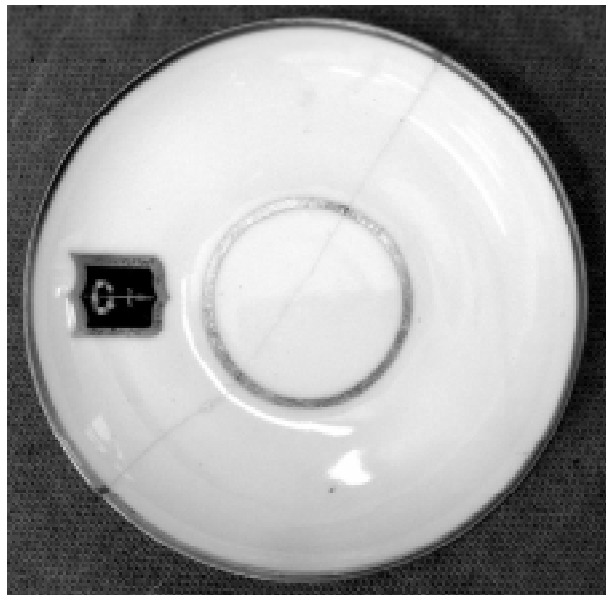
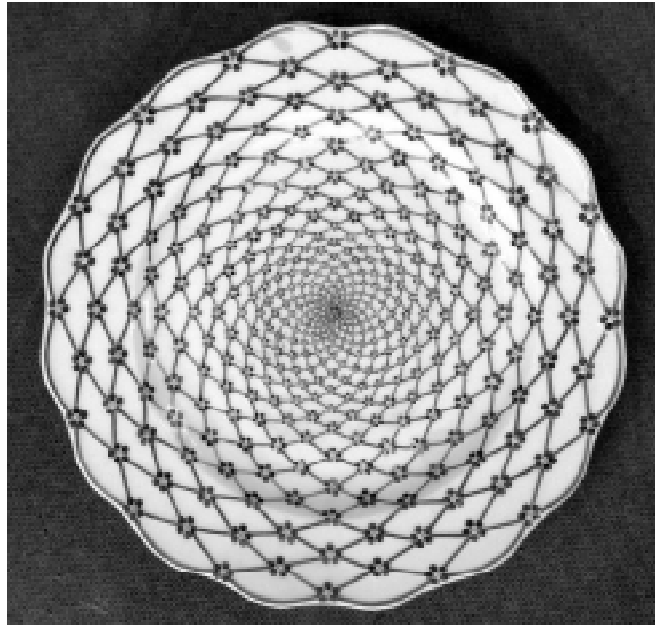
Розташування сітчастого орнаменту з тенденцією зменшення чарунок ближче до центру узгоджується з хвилястим краєм тарілок, добре підкреслює їх округлу форму і надає композиції незвичайної ритмічності.

В епоху класицизму предметами цього сервізу через зміну смаків не користувалися, проте їх дбайливо зберігали в палацових сервізних. Своє друге життя цей барочно - рокайльний ансамбль прожив

у часи правління царя Миколи I. Більш того, саме тоді була започаткована практика виготовлення реплік на втрачені предмети сервізу. У 1838 р. ІФЗ одержав перше замовлення на виготовлення «доробок». Дві тарілки (КС-925 і КС-926), репліки того часу, знаходяться у музейній колекції.

У 1820-30-і роки мода на середньовічну культуру зробила особливо популярним готичне мистецтво, підґрунтя для розквіту якого в Росії частково підготувала дружина царя Миколи I- імператриця Олександра Федорівна, закохана у середньовічне мистецтво. У зв'язку з цим у Петергофі, в парку Олександрія, був побудований палац під назвою «Котедж», що став улюбленою замиською резиденцією коронованого подружжя. У 1829 році було завершено виконання так званого «Собственного сервіза дворца Коттедж».

Декоративне рішення сервізу, як і архітектурне оздоблення палацу, виконане у стилі неоготики. Розпис сервізу дуже лаконічний: золотий декор і герб міста Олександрії за малюнком поета В.А. Жуковського, що дало цьому сервізу ще одне ім'я – «Олександрія». На білому тлі у центрі синього лицарського щита з девізом: «За Веру Царя и Отечество»

Чотирнадцяті Сумцовські читання

зображений меч, пропущений через вінок білих троянд. Сервіз складався із столової, чайної і десертної частин і нараховував 530 предметів. «Доробки» до сервізу виготовлялися до початку 20 ст. Цим пояснюється наявність різних марок на репліках сервізу «Олександрія» в колекції ХІМ: чашка (КС-249) має вензель Олександра ІІІ, а блюдо (КС-248) – Миколи ІІ.

Дослідження марки сіро-блакитного кольору з вензелем Миколи І під короною дало можливість припустити, що дві тарілки у збірці ХІМ (КС-805 і КС-806) входили до основного складу «Готичного сервізу», а не були більш пізніми «доробками». Цей сервіз на 150 кувертів створювався на вершині моди на готичне мистецтво і був подарований цареві Миколі І імператрицею Олександрою Федорівною до Різдва 1833 року. У декоруванні «Готичного сервізу» вміло використані яскраві мотиви орнаменталізації середньовічних вітражів на білому тлі.

В епоху Олександра І та Миколи І були виготовлені сервізи майже для всіх резиденцій Петербурга та його околиць, причому не тільки царських, а й членів їх імператорських родин. Стилі виконання сервізів були дуже різноманітні, серед яких досить вдало заявив про себе «російський» напрямок. У 30-х-40-х роках художник і видатний знавець старожитностей Ф.І. Солнцев вирішив здійснити незвичайну реконструкцію – спробу відтворити у порцеляні тип давньоруського столу, яким він був, доки не зазнав впливу західноєвропейських культур. Цю ідею він втілював у знаменитому «Кремлівському сервізі», створеному для Великого Кремлівського палацу у 1837-38 роках, і частково повторив у «Костянтинівському сервізі», який частіше називають сервізом «ВККМ» – Великий Князь Костянтин Миколайович,

Харківський історичний музей

виготовленому у 1848 р. з нагоди одруження другого сина царя Миколи І Костянтина. «Костянтинівський сервіз» був призначений для прийомів у Мармуровому палаці Петербурга, де після шлюбу оселилася великокняжа сім'я. Прототипами посудних форм стали характерні форми давньоруського та візантійського посуду із золота та срібла: кубків, братин, ковшів, чарок тощо. У декорі використані мотиви давньоруських емалей. Сервіз «ВККМ» був розрахований на 48 персон і включав банкетний столовий сервіз з чайними і кофейними кувертами, а також столовий і чайний сервізи на 100 персон. На жаль, сервіз «ВККМ» у музейній колекції представлений єдиним предметом: пляшковою передачею (КС-824).

Сьогодні предмети із царських сервізів, виготовлених на Імператорському фарфоровому заводі, зберігаються у різних музейних і приватних зібраннях і вважаються раритетами. Наявність у збірці ХІМ **семи** предметів із чотирьох царських сервізів, безумовно, окраса музейної колекції порцеляни, що складається з понад чотирьох тисяч музейних предметів. Дослідження продовжуються і сподіваємося на нові відкриття.

В.В. Буличова,

зав. відділу науково-фондової роботи ХІМ

НАРОДНИЙ ЧОЛОВІЧИЙ ПОЯСНИЙ ОДЯГ У КОЛЕКЦІЇ ХІМ

Чоловічий поясний одяг складається зі штанів та пояса як необхідного функціонального та естетичного доповнення. Предметом даного дослідження обрані штани, оскільки вони є домінуючим елементом цього одяжного комплексу. Протягом віків штани поступово набували особливого статусу в чоловічому вбранні. За даними археологічних розкопок, штани були відомі слов'янам ще з IV ст. до н.е., але основним одягом чоловіків стають доволі пізно, починаючи тільки з 16 ст.

Для чоловічого населення Слобожанщини були характерні штани, в основі яких лежали стародавні загальнослов'янські форми, які, у свою чергу, беруть своє коріння з предметів матеріальної культури скіфської та сарматської доби. Уже в той час існувало два типи штанів: вузькі шкіряні і широкі, ймовірно вовняні, штани, які мають вигляд шароварів.

Збірка чоловічих народних штанів у колекції ХІМ представлена тільки 12-ма музейними предметами, серед яких 6 пар є складовою частиною українського народного костюму, стільки ж – російського костюма, і тільки 1 пара у колекції характеризує чоловіче вбрання

Чотирнадцяті Сумцовські читання

міщанського типу. Предмети збірки охоплюють хронологічний період з к.19 до поч.20 ст. ст. Географічно у колекції музею представлені штани, які побутували в українських та російських селах Харківської губернії.

Протягом 16-17 ст. ст. складаються певні риси етнічної специфіки, властиві культурі та побуту українського та російського населення Слобожанщини. На їх фоні кристалізуються національні відмінності, але попри всі відмінності, в одязі українців і росіян взагалі, і в поясному чоловічому вбранні зокрема, можна провести багато паралелей в закономірностях розвитку, у крої та способах носіння.

Автор ставить перед собою мету проаналізувати загальні риси та відмінності штанів як складової народного чоловічого одягу. Цей процес полегшується тим, що селянський одяг є найбільш стійкою формою одягу впродовж століть, у ньому відбилися багатовікові традиції, доцільність поєднання утилітарної функції з естетичною, на утворення його форм наклали відбиток соціально-економічні та господарсько-географічні умови, до того ж, у порівнянні з жіночим вбранням, чоловічий одяг у своїх старих та нових різновидах є більш однотипним.

На даний час інформація щодо цього елемента чоловічого одягу представлена в різних друкованих виданнях, але актуальність дослідження даної збірки не зменшується, а навіть зростає у рамках послідовного вивчення усієї етнографічної збірки музею. Вважаємо, що інформацію, отриману при даному дослідженні, можна використати як узагальнюючу для українського та російського населення Слобожанщини.

На території різних регіонів України, у тому числі на Слобожанщині, здавна існували декілька видів крою штанів: гуцульській, поліський, буковинський, подніпрянський, степовий, з його закарпатським варіантом, та староруський. У залежності від крою штани мали різноманітні місцеві назви: «гачі», «гаші», «холошні», «ногавиці», «порти», «портки», «сподні», «штани». Для українського населення Слобожанщини були характерні штани подніпрянського та степового типів крою, росіяни ж носили штани староруського типу, розповсюджені на всій території російських губерній.

Штани, які побутували в українських селах Харківської губернії, мали широкі штанини, з'єднані за допомогою вшитої між штанинами вставки-«матні». «Матня» в усіх рішеннях українських штанів мала симетричну по вертикалі будову, а за формою могла бути прямокутною або трикутною. Такі штани були дуже широкими: з глибоким квадратним дном і широкими штанинами. Штани з великою прямокутною вставкою-«матнею», так звані шаровари, були одягом подніпрянського типу, який побутував на Лівобережжі, Катеринославщині та, частково, на Поділлі. Він був зручним для

Харківський історичний музей

верхової їзди і був розповсюджений на територіях, де довгий час існувало відгонне скотарство.

Українські штани другого, степового, типу крою були дуже вільними, інколи навіть рясованими, у стегнах, дещо звужувались до низу і мали велику вставку у формі суцільного або зшитого з фрагментів трикутника з гострим кутом у вершині.

До сер. 19 ст. всі штани шилися і носилися «до очкура». Очкур – це своєрідний пояс, який виготовлявся з плетеного, «крученого», шнура, або з вузького ремня, і пропускався через «очкурню» - широкий рубець в поясі штанів. Очкур стягував штани в стані і ще раз обгортався навколо нього, але вже поверх очкурні.

На поч. 20 ст. шаровари були витіснені штанами з більш вузькими холошами і великою вставкою у формі витягнутого трикутника з тупим кутом угорі. Змінилося також і вирішення верхньої лінії штанів: їх стали шити «до паска», тобто такими, які мають пояс і застібки на різноманітні гудзики.

У збірці ХІМ представлені українські штани цих типів крою.

У російських губерніях штани з прямокутною або ромбовидною вставкою, аналогічні за кроєм західноукраїнським гачам і штанам білорусів та українців, були також відомі. Про це свідчить наявність у колекції ХІМ 1 пари штанів, схожих за кроєм до українських штанів степового типу. Але найбільш розповсюдженими по всій території Росії, у тому числі на Слобожанщині, що також підтверджується складом збірки ХІМ, були «порти» або «штани» з неширокими холошами і неширокою ходюю. Холоші в таких штанах шилися з цілих перегнутих навпіл полотнищ, що з'єднувались у ході двома трапецієвидними вставками, пришитими по діагоналі, а не по горизонталі чи вертикалі, як у різних варіантах українських штанів. Пояс призбирувався на «вздёржку» або на мотузку-«гашник».

Починаючи з 2-ї пол. 19 ст. серед російського населення Слобожанщини з'являються штани з застіркою на поясі.

Влітку як українці, так і росіяни носили полотняні штани, взимку одягали широкі штани з доморобного сукна. Штани закріплювали на стегнах, довжина літніх штанів частіше за все доходила до середини гомілок, але могла доходити і до щиколоток. Зимовий варіант штанів був з довгими холошами. Штани з неширокими штанинами переважно носили з довгою сорочкою навипуск, а широкі штани-шаровари – з сорочкою, заправленою всередину.

Для виготовлення штанів на Слобожанщині здавна використовували тканини рослинного походження – конопляне та вовняне полотно домашнього виробу. Українське населення користувалось переважно білим, рідше вибіячатим, полотном, росіяни

Чотирнадцяті Сумцовські читання

шили штани з фарбованого полотна, пестряді або вибійки. Серед російського населення значну популярність набули штани, пошиті з вибійки, виконаної у синіх тонах, або з тканини, пофарбованої у синій колір. Найчастіше використовували вибійки зі смугастим малюнком або різноманітними орнаментами з крапок, горошку, кілечок, розеток, ромбів; тканини фарбувалися вдома або віддавалися ремісникам – синильщикам, набивачам, які працювали в майстернях чи ходили за заробітками по селах. Для фарбування тканин використовували покупну фарбу індиго або інші кубові фарбники синього кольору. З часом на Слобожанщині почали виготовлювати штани з фабричних тканин: китайки, плису, бумазеї, сукна тощо. Це було пов'язано з активним розвитком товарно-грошових відносин в Російській імперії на рубежі 19-20 ст.ст. та проникненням у народний побут промислових товарів, а також з поширенням серед селян міських смаків. У той же час у побут селян входять штани, шиті «на міський манер», а також брюки. Обстеження пари штанів з колекції музею, виготовлених за міською модою в українських селах Харківської губернії, приводить до висновку, що такий одяг вже був близький до сучасного, мав крій та деякі декоративні та конструктивні елементи, які відрізняли їх від народного одягу.

Підсумовуючи матеріали дослідження, зазначимо, що збірка українських та російських штанів у складі народного чоловічого поясного одягу у колекції ХІМ дуже нечисленна. Зважаючи на приналежність до українського або російського національного вбрання, предмети у збірці поділяються більш-менш рівномірно, але її варіативне наповнення досить низьке, що не дає змоги повніше висвітлювати тему матеріальної культури населення Слобожанщини. Перед науковими співробітниками музею постає довгострокова мета поповнення етнографічної збірки у колекції музею для використання нових музейних предметів в експозиційній та виставочній роботі.

Н.М. Іванова,
зав. сектора відділу науково – фондової роботи ХІМ

МАТЕРІАЛИ ДВІЧІ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ З.К.СЛЮСАРЕНКА В КОЛЕКЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали сотні тисяч харків'ян. Більше двохсот уродженців Харкова і Харківської області стали Героями Радянського Союзу. Двом з них - льотчику А.К. Недбайлу і танкісту З.К. Слюсаренку - це почесне звання було

Харківський історичний музей

присвоєно двічі. Харківський історичний музей зберігає пам'ять про їх героїчні подвиги. Серед значної кількості музейних предметів періоду Великої Вітчизняної війни є у фондах музею і комплекс матеріалів Захара Карповича Слюсаренка.

Народився З.К. Слюсаренко 16.09.1907 р. у місті Зміїві в родині селянина. Важке матеріальне становище не дозволило йому отримати достойну освіту. З 13 років хлопцеві довелося почати самостійне трудове життя: працювати на лісозаготівлі, ремонті залізниці, Мереф'янському скляному заводі. В 1932 році З.К. Слюсаренко за партійною мобілізацією був направлений на навчання до Орловської бронетанкової школи. Так почалася служба в Червоній Армії, з якою він пройшов шлях від курсанта до командира з'єднання, генерал - лейтенанта танкових військ.

Велика Вітчизняна війна застала частину, в якій служив З.К. Слюсаренко, біля західного кордону країни. Танкістам прийшлося вести тяжкі оборонні бої під Тернополем, Львовом, Києвом, Житомиром, Конотопом, Харковом. Батальйон важких танків під командуванням капітана З.К. Слюсаренка приймав участь в запеклих боях під Москвою і Ленінградом. Захар Карпович вміло керував діями танкістів, проявляючи при цьому особисту мужність і відвагу, показуючи приклад виконання військового обов'язку.

З 1942 року З.К. Слюсаренко командував спочатку 168-ю, а потім ушлявленою 56-ю гвардійською танковою бригадою, що пройшла з боями шлях у 4 тисячі кілометрів. Бригада приймала участь у шестидесяти великих битвах, звільнила десятки міст і сотні селищ. П'ять танків, на яких протягом війни бився комбриг, були підбиті. Шість разів був поранений Захар Карпович, але тільки двічі знаходився у шпиталях, в інших випадках залишався в строю.

Восени 1944 року бригада Слюсаренка в складних умовах успішно форсувала Віслу, на західному березі біля м. Сташува і м. Шідлува захопила плацдарм і утримували його до підходу основних сил 7-го гвардійського танкового корпусу. За захоплення, утримання і розширення Сандомирського плацдарму гвардії полковнику Слюсаренку Захару Карповичу указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 вересня 1944 року присвоєне звання Героя Радянського Союзу з врученням медалі "Золота Зірка".

Під час Берлінської операції 26 квітня 1945 року гвардійці З.К. Слюсаренка, діючи у південно – західній частині Берліну, по затопленому танку форсували Тельтов канал і увірвалися в місто, де з'єдналися з частинами 1-го Білоруського фронту, замкнувши коло оточення. За уміле керівництво цією сміливою операцією 31 травня 1945

Чотирнадцяті Сумцовські читання

року гвардії полковнику Слюсаренку З.К. було вдруге присвоєне звання Героя Радянського Союзу.

Після війни генерал – лейтенант Слюсаренко З.К. жив у Києві, займав відповідальні посади в Радянській Армії, у тому числі з 1960 до 1965 року був заступником командуючого Північної групи військ. У 1965 році вийшов у відставку. 6 квітня 1977 року З.К.Слюсаренко пішов із життя. Він був нагороджений двома орденами Леніна, орденами Червоного Прапора, Суворова 2-го ступеню, Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів, Червоної Зірки, медалями, іноземними орденами. На батьківщині славного танкіста, у місті Змійові, йому встановлений бронзовий бюст.

Комплекс матеріалів З.К. Слюсаренка, що зберігається у Харківському історичному музеї, досить різноманітний. Це фотодокументи, негативи, документи, особисті речі, книга, що надходили до музею протягом 1940-1970-х рр. Перші матеріали надійшли ще у 1946 р., коли ХІМ мав назву "Харківський державний історико-краєзнавчий музей ім. Г.С.Сковороди". Серед них 9 фотодокументів (Інв. 12164 – 12172), підбірка фотографій у вигляді буклету "Двічі Герой Радянського Союзу гвардії – полковник Слюсаренко Захар Карпович" (Інв. 12154 - 12163) і телеграма-блискавка дружині героя з повідомленням про нагородження його орденом Леніна (Інв. 9370). На жаль, джерело надходження цих матеріалів невідоме. Привертає увагу фотопортрет 1944 року з дарчим написом дружині (Фт-1856) і фото з зображенням хати у м. Мерефа, де якийсь час мешкав Захар Карпович. У колекції всього 2 фотографії періоду його навчання в школі бронетанкових військ. У 1949 році колекція музею поповнилася ще одним фото (Фт-2046), що було передане сином З.К.Слюсаренка. Це фотопортрет кінця 40 – х років з цікавим дарчим написом: "На пам'ять сину майбутньому танкісту, Ігорю Захаровичу, от отца "старого" танкіста З.К.Слюсаренко, "догоняй".

У 1964 році з архіву Міністерства Оборони СРСР до музею була прислана фотокопія подання від 20.08.1944 р. на присвоєння Слюсаренку З.К. звання Героя Радянського Союзу (Д-12672/1,2).

Найбільша частина комплексу - 32 предмета, була передана до музею у 1973 р. особисто Захаром Карповичем. Серед них срібний портсигар (М-2244), компас (М-2245), шинель (Тк-2965), книга "Останній постріл" (КБ-6373), написана З.К.Слюсаренком, з дарчим написом Харківському історичному музею, подяка за взяття Берліну 2 травня 1945 року (Д – 17215), поздоровча телеграма від однополчан з приводу присвоєння звання двічі Героя Радянського Союзу у липні 1945 року (Д-17216) та 17 негативів. Більша частина їх відноситься до періоду Берлінської операції.

Харківський історичний музей

На жаль, у колекції дуже мало матеріалів, що висвітлюють післявоєнне життя З.К. Слюсаренка, його громадську і літературну діяльність. До цього періоду належать лише дві фотографії к.60-х – п.70-х років (Фт-2047, Фт-2048). У збірці фотографій переважають індивідуальні фотопортрети воєнних років, немає жодного родинного фото, майже немає сюжетних фотографій.

Завершуючи огляд персонального комплексу двічі Героя Радянського Союзу З.К.Слюсаренка, можна зробити висновок, що, хоча колекція цікава і різнопланова, треба докласти зусиль для її подальшого поповнення, що дасть можливість музею всебічно відображати життя нашого відомого земляка.

О.І. Хасанова,

*ст. наук. співробітник відділу
науково-облікового документування фондів ХІМ*

ЗАВОД Ф.Я. ГАРДНЕРА, ЙОГО ВИРОБИ У ФОНДАХ МУЗЕЮ

Завод Гарднера став першим у Росії приватним підприємством по виробництву фарфору. Завод був заснований у 1766 р. у с. Вербілки Московської губернії обрусілим англійським купцем Францем Яковичем Гарднером і належав його нащадкам до 1892 р. Успіх заводу з початку його діяльності зумовлений тим, що Гарднеру була відома технологія виготовлення фарфору, для виробництва якого на заводі використовувалася прекрасна глина з-під м. Глухова на Україні (згодом ця місцевість стала сировинною базою для всієї російської фарфорової промисловості), а також глина із Сибіру та кварц з Соловецьких островів.

На протязі всього періоду існування завод вважався кращим з приватних заводів Росії, на якому вироблялися різноманітні фарфорові вироби. З 1829 р. до 1833 р. на заводі був засвоєний випуск простого фаянсу, а з середини 1840-х років - вищий сорт фаянсу, так званий opak, або непрозорий фарфор.

Як комерційне підприємство завод випускав вироби двох категорій: для широкого продажу - порівняно дешеві і прості та для вузького кола багатих покупців - коштовні, художні речі, часто на замовлення.

Перші розписувалися лише квітами, подекуди розкиданими по поверхні посуду. Звичайно це окремі невеликі квіточки по краях і букет або одна велика квітка посередині. Фон завжди білий, коштовні кобальт

Чотирнадцяті Сумцовські читання

і золото відсутні (напр.: тарілка КС-613, супник КС-43, що зберігаються у фондах музею).

Коштовні речі схожі на західноєвропейські вироби, однак ця схожість ніколи не була наслідком копіювання, вироби завжди відрізнялися вільною творчою роботою, особливим характером. Серед цих виробів, мабуть найкращих, найбільшу увагу привертають чотири орденських столових сервізи, виконаних на замовлення Катерини II для прийомів у палаці в орденські дні кавалерів відповідних орденів. Перший сервіз, Георгієвський, на 60 кувертів, був виконаний у 1778 році. У 1780 р. були виконані сервізи Олександрівський і Андрієвський на 30 кувертів кожний. Загальна вартість усіх трьох сервізів близько 16 тис. крб. У 1785 р. був закінчений замовлений у 1783 р. Володимирський сервіз, найбільший і найкоштовніший - на 140 кувертів, вартістю майже 15 тис. крб. У колекції музею є деякі предмети з цих сервізів: напр., тарілки з Георгієвського орденського сервізу (КС-811; 598; 614), тарілка з Олександрівського сервізу (КС-813), кілька предметів з Володимирського сервізу: тарілка (КС-803), сухарниці (КС-814; 815), горщики для крема (КС-816, 817, 917-920), черенки для ножів (КС-847, 848 - усього 10 шт.).

В основу форм усіх чотирьох сервізів покладені форми великого столового сервізу, піднесеного Фрідріхом II Катерині II, виробництва Берлінського заводу, але значно перероблені. Вони мають більш живий і енергійний профіль. Після випуску цих сервізів на заводі залишилися гипсові форми і моделі, по яких була виготовлена значна кількість виробів, іноді дещо перероблених. Ці вироби розписані окремими квітами замість орденів і гірляндами або простими декоративними стрічками замість орденських стрічок.

Наприкінці 18 ст. завод Гарднера випускав багато інших як сервізів, так і окремих речей, майже завжди з розписом квітами і дуже рідко з побутовими сценами. Часто зустрічаються речі з вензелями замовників. Суцільних фонів майже немає, золото застосовувалося порівняно рідко. Кольори черепка переходять від білого та жовтуватого у 1770-х рр. до чисто білого наприкінці сторіччя.

Вказані тенденції зберігаються і на початку 19 ст., оскільки справжньою межею у стилістичній спрямованості російського фарфору стали події 1812 р. і перемога у Вітчизняній війні, яка викликала велике піднесення у різних колах російського суспільства; відчутним був також вплив західноєвропейської моди. Перед російською керамічною промисловістю постала необхідність випускати продукцію пишну, парадну, навіть помпезну. Це яскраво відобразилося у виробках у стилі ампір з їхніми величавими, вигадливими формами, багатою позолотою, насиченими фарбами, пишними суцільними розписами. Така продукція

Харківський історичний музей

випускалася на заводі Гарднера у 10-х - 20-х рр. 19 ст. для заможних покупців. Предмети з колекції ХІМ дозволяють скласти уявлення про особливості продукції цього періоду на прикладах таких виробів, як полоскальниця (КС-42), чашки з блюдцями (КС-41; 46; 47), ваза (КС-39), тарілка (КС-37), з традиційним гарднеровським розаном.

Найбільш численна група предметів з колекції виробів заводу Гарднера відноситься до періоду 80-х - 90-х рр. 19 ст. (сервіз КС-2932-2945, чашки з блюдцями КС-1632, 1952, 1953, 2077, чашка КС-1572, молочник КС-1635 та інші). У цей час дуже велике місце відводилося механічним засобам декорування (декалькоманія), хоча дуже популярним залишався ручний розпис по фарфору, так звані швидкописні техніки - "агашка", "манер", "прозолоть".

У 18 ст. на заводі Гарднера приділялася головна увага випуску посуду і набагато менша - скульптурі, однак дрібна пластика випускалася з перших років існування заводу. У ній відчутний вплив модної мейсенської скульптури, але до кінця століття перевага віддається національній російській тематиці, що підготовлювало пишний розквіт національної скульптури у першій чверті 19 ст.

Істотну допомогу заводу у цій справі надала книга "Волшебный фонарь", яка вийшла у 1817 р. Малюнки, виконані фарбою, зображали мешканців міст різних професій. По цим малюнкам була виконана серія фігур, випущених великим тиражем. Характерні особливості гарднеровської скульптури цього періоду - подовжені пропорції фігур і чіткі геометричні форми підставок, блискуча глазур. У другій третині сторіччя пропорції стають природними, підставки прикрашаються орнаментами рококо або виготовляються у вигляді землі, глазуровання змінюється суцільним матовим розписом надглазурними фарбами по бісквіту, завдяки чому декоративність змінюється ілюзорністю. Тематика цієї малої скульптури зберігає попередню народну спрямованість, у ній відображаються усі види народної праці і побуту того часу, передані з великою увагою до зображуваної натури (напр., скульптура "Хлопчики, які борються" КС- 2644).

З 1870-х років характер скульптури змінюється: трактовка стає більш шаблонною, поширюються нові сюжети, західноєвропейські типи. Між тим, вплив гарднеровської скульптури на приватні російські фарфорові заводи був дуже великим, і навіть коли деякі заводи (наприклад, Попов) досягали у виробництві дрібної пластики більш високих результатів, найбільше значення належало заводу Гарднера, скульптура якого служила зразком для інших підприємств. Музейна ж колекція дрібної пластики взагалі дуже мала. З виробів заводу Гарднера можна назвати ще скульптури "Українець" (КС-1769), "Нахлібниця" (КС-132) та "Збитенник" (КС-163). Продукція заводу завжди

Чотирнадцяті Сумцовські читання

відрізнялася прекрасними технічними якостями, добрим живописом і самостійною трактовкою орнаментальних мотивів з широким залученням народних узорів та сюжетів. Усе це створювало їй самостійний національний характер. Тільки наприкінці сторіччя завод став втрачати своє значення. У технічному відношенні він перестав бути першим, а у художньому відношенні значно знизив свій рівень, не міг скласти конкуренцію менш кошовній продукції Кузнецових. Після переходу заводу у 1892 р. до М.С. Кузнецова значення заводу зменшилося, незважаючи на збільшення виробництва.

Що стосується питання про марки виробництва, то воно дещо ускладнюється великою кількістю різноманітних марок і виробничих позначень. Завод існував тривалий час і його марки декілька разів змінювалися. У перші роки існування заводу для надання популярності його продукції використовувалася відома марка мейсенського заводу у вигляді схрещених мечів, а також різні за варіантами напису підглазурна французька літера “G”, як і на тюрингському заводі у Гері. Ці обставини стали приводом до того, що згодом вироби обох заводів часто получали неправильну атрибуцію. Приблизно з 1810 - 20-х років марки вже чітко вказували на приналежність виробів до заводу Гарднера - це дуже поширені марки у тісті у вигляді напису “Гарднерь”, а також червоні надглазурні марки з написом “Фабрик Гарднерь въ Москвъ” та іншими варіантами напису, який вказував на відоме виробництво, поряд із зображенням Георгія Побідоносця. До речі, марку з написом “Фабрик Гарднерь въ Москвъ”, зробленим навколо зображення Георгія Побідоносця під гербом Російської імперії, більше десяти років використовували на заводі вже після його переходу до М.С. Кузнецова, що значно ускладнює, як і у випадку із заводом у Гері, атрибуцію виробів останніх тридцяти дореволюційних років.

А.В. Легейда,

наук. співробітник Харківської філії ННДРЦ

А.В. Пашкова,

наук. співробітник відділу науково-фондової роботи ХІМ

МІДНІ МОНЕТИ ЧАСІВ ПЕТРА І У КОЛЕКЦІЇ ХІМ

Мідь як новий вид монетної сировини була запроваджена в Росії ще у середині XVII ст. Ініціатори реформи 1654-1663 рр. мали намір здійснити корінні зміни російського грошового господарства, зробивши спробу організувати його за зразком західноєвропейських систем з їх різноманітними номіналами. Розпочалося карбування срібних карбованців, полуполтин, дротяних копійок, мідних полтин, алтинів,

Харківський історичний музей

грошовиків, копійок. Мідні монети не були розмінними по відношенню до срібних номіналів, а були монетами з примусовим курсом.

Серед цілого ряду причин, що зумовили невдачі грошової реформи середини XVII ст., головною, мабуть, була залежність російської грошової справи від привізної сировини, яка могла приставлятися в Росію тільки за допомогою зовнішньої торгівлі. Далися взнаки економічна і технічна невідповідність до проведення реформи, об'єднання в одну систему монет абсолютно різних за цінністю відповідно одна до одної, неконтрольований випуск мідної копійки у гонитві за зиском від карбування монет з дешевої міді.

Перед грошовою і монетною реформою Петра I кінця XVII - початку XVIII ст. стояли практично ті ж стратегічні завдання удосконалення російського грошового господарства, але тактично вирішувалися ці питання зовсім інакше. Підготовка до проведення реформи була розпочата вже у II пол. 90-х рр. XVII ст. За основу нової монетної системи, як і за часів Олексія Михайловича, були прийняті мідна копійка і срібний карбованець.

Указ про випуск мідних монет вийшов 11 березня 1700 р. Організація виготовлення цього нового для Росії виду монетної продукції була покладена на видатного економіста і знавця технічного боку монетного виробництва Івана Посошкова, який ще у 1694 р. виготовив абсолютно новий монетний стан для карбування монет машинним способом. Він блискуче впорався з цим завданням: «...Егда царського величества состоялся указ, еже делать круглые деньги медные...я...вступил в то дикое дело и все то денежное дело установил». (И.Т. Посошков. Книга о скудости и богатстве. М., 1937, с. 279).

У 1700 р. в обіг увійшли похідні копійки: «денга», «полушка» і «полполушки» машинного карбування. Оскільки в народній пам'яті збереглася недовіра до мідних грошей, дискредитованих попередньою реформою, випуску мідних монет у обіг передувало оповіщення про це населення. У людних місцях були розвішані листки з текстом царського указу, він читався в церквах і на ринках. Підкреслювалася повна рівність нових монет зі срібною копійкою перед скарбницею. Населенню була надана можливість вибору: обрати нові монети чи користуватися срібною копійкою дореформеного зразка, яку з 1700 до 1717 р. карбували з дроту три московські монетні двори («Красний», Новий і Кадашевський).

Набережний мідний монетний двір був першим московським монетним двором, що розпочав регулярне карбування мідних монет на 12 карбованців 80 копійок з пуду міді (пуд міді коштував 8 крб.). Вже через рік вага мідних монет була зменшена: з пуду міді стали карбувати

Чотирнадцять Сумцовських читань

монет на 15 карбованців 44 копійки. Це принесло державній скарбниці прибуток у 3 млн. карбованців. З 1704 р. карбували за новою монетною стопою: на 19 карбованців 20 копійок або 20 карбованців з пуду міді, а з 1718 р. уже на 40 карбованців.

З другої половини 1704 року Кадашевський монетний двір, який до цього карбував тільки золото і срібло, теж почав карбувати мідні монети. Саме у 1704 р. для Кадашевського монетного двору було виготовлено 26 нових станів (14 обрізних і 12 друкарських).

З початку XVIII ст. мідна монета стала невід'ємною часткою внутрішнього обігу Росії.

Музейна колекція має у своєму складі 66 мідних петровських монет. Монети номіналом «денга» за час правління Петра I карбувалися з 1700 до 1718 р. 19-ти різних монетних типів, 12 з яких за каталогами мають надзвичайно високий ступінь рідкості. У музейній колекції тільки 16 монет цього номіналу: 3 датовані 1700 р. (2 з них – новороби), по 1 монеті за 1702 і 1703 рр., 2 монети 1704 р. (одна з написом на реверсі «ВСЕЯ РОССИИ ПОВЕЛИТЕЛЬ», друга – «ВСЕЯ РОССИИ САМОДЕРЖЕЦ»), 2 монети 1705 р. (обидві з написом «...ПОВЕЛИТЕЛЬ»), 3 монети 1706 р., 1 – 1707 р., звичайного зразка монета датована 1710 р., 1 – 1712р. (напис на реверсі «...ПОВЕЛИТЕЛЬ») і 1 монета за станом збереження майже не читається. Немає у колекції монет номіналом «денга» за 1701, 1708, 1709, 1711, 1713 – 1718 рр., а серед тих, що є, – жодного раритету.

Значно меншою кількістю представлені у колекції петровські полушки: 1 монета 1700 р. (дуже потерта), 2 – 1707 р. (одна з написом на реверсі «ВСЕЯ РОССИИ ПОВЕЛИТЕЛЬ», друга – «ВСЕЯ РОССИИ САМОДЕРЖЕЦ»), 1 – 1719 р. (без зазначення монетного двору, дата написана слов'янськими літерами), 2 монети 1720 р. (одна: НД (Набережний мідний двір), зазначення дати слов'янськими літерами, на реверсі корона; друга: без зазначення монетного двору, дата написана арабськими цифрами) і 1 монета датована 1721 р. (без зазначення монетного двору, дата написана арабськими цифрами). Полушки за часів Петра I не карбувалися 5 років: 1715, 1717, 1723 – 1725 рр. У колекції усього 7 монет цього номіналу, але дві мають ступінь рідкості: полушка 1700 р. (Інв. 2835) «не зовсім звичайна монета», а 1719 р. (Інв. 2797) рідкісна монета за каталогом В.Узденікова.

«Полполушки», найменша за номіналом мідна монета (1/8 копійки), карбувалася тільки у 1700 р. (не прижилася в обігу) і є надзвичайно рідкісною монетою. Не дивно, що її немає у музейній колекції.

Нова, мідна, копійка увійшла в обіг на заключному етапі реформи у 1704 р. і не карбувалася тільки у 1720, 1722, 1723 і 1725 рр. Жодної

Харківський історичний музей

копійки з датою 1704 р. у колекції немає, а ось 1705 рік репрезентований 6 монетами, що карбував Кадашевський монетний двір (монетний двір на монетах зазначений літерами «МД»). Копійки 1707 р. (2 монети у колекції (Інв. 1833, Н-6381), карбовані на тонких кружках діаметром 30 мм на Набережному монетному дворі (літери «БК» монетний двір проставляв на монетах на знак того, що на той час він був у веденні «Приказа Большой Казны»), мають за каталогом В.Узденікова ступінь рідкості: «не зовсім звичайна монета». Музейна колекція має копійки 1708 р. (2 монети), 1709 і 1710 рр. (по 1 монеті), 1711 р. (8 монет), 1712 р. (6 монет), 1713 р. (3 монети), 1714 р. (3 монети), 1715 р. (2 монети), 1716 р. (1 монета) і 1724 р. (1 монета). Більшість з цих монет збереглися у музейних і приватних колекціях у досить великій кількості, карбовані на Кадашевському (12) і Набережному (11) монетних дворах (на 5 екземплярах монетний двір не зазначений, чи прочитати його неможливо у зв'язку зі станом їх збереження). А на декілька монет треба звернути увагу. Більш детально треба дослідити мідну копійку 1714 р. (Інв. 2804) за монетним типом схожу (відрізняється орнаментальним віночком) на копійку, яку у 1713-14 рр. карбували в сріблі. Ступінь рідкості «не зовсім звичайна монета» за каталогом В.Узденікова має копійка 1716 р. (Набережний монетний двір, на аверсі зображений вершник на коні, який звівся на диби). Раритетом колекції (якщо не підробка) є копійка 1724 р. (Інв. 2785), ступінь рідкості якої визначається, як виключно рідкісна монета. Такі монети збереглися у декількох примірниках і є пробним відбитком штемпеля, що був призначений для перекарбування копійок зразка 1704 р. Щодо підробок, то слід навести рядки з записки грошової справи уставного майстра Івана Посошкова у Золоту палату, датовану 16 жовтня 1708 р. з пропозицією покласти край появі фальшивих мідних грошей: «медные деньги в весу и воображении изменить и учинить их новым развесом и образцом отметным». Зрозуміло, що монети, які мають надзвичайно високий ступінь рідкості, потребують ретельного дослідження.

До масового карбування мідний монетний номінал «5 копійок» прийняли лише у 1723 р. (у 1701, 1702 і 1704 рр. карбувалася срібна монета номіналом «десять денег», а у 1713-1714 рр. – 5 копійок, але теж в сріблі). Найбільшу мідну монету петровського часу представляють у колекції 5 звичайних монет регулярного карбування: 2 з датою 1723 р., 1 – 1724 р. і 2 – 1725 р.

І ще одна мідна монета номіналом «грош» 1724 р. може бути окрасою колекції, бо ті поодинокі екземпляри монети, що збереглися на цей час, мають надзвичайно високу ступінь рідкості. Грош з музейної колекції (Інв. 2786), вірогідно, більш пізній відбиток зі штемпеля.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Більшою чи меншою кількістю, але майже всі (окрім «полполушки») номінали мідних петровських монет репрезентовані в музейній колекції, і разом зі срібними петровськими монетами вони можуть достойно представити в експозиції грошову реформу кінця XVII - початку XVIII ст.

Н.В. Звержховська,
зав. відділу науково-облікового документування фондів ХІМ

ПАПЕРОВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ РЕФОРМИ С.Ю. ВІТТЕ В КОЛЕКЦІЇ ХІМ

Кінець XIX ст. позначився в Росії проведенням важливої економічної реформи, яка нерозривно пов'язана з ім'ям міністра фінансів С.Ю.Вітте. Протягом короткого часу він зміг реформувати економіку країни таким чином, що Росія за рівнем промислового росту почала наздоганяти найбільш індустріально розвинені держави. Стрижнем курсу на прискорену індустріалізацію Росії Вітте вважав проведення грошової реформи. Цю реформу він з успіхом здійснив протягом 1895 – 1897 рр.

Метою нової грошової реформи, в основу якої був покладений принцип суттєвої девальвації, була заміна інфляційного грошового обігу системою золотого монометалізму. В основу переходу на золотий стандарт С.Ю.Вітте поклав такі головні елементи: надання виняткового емісійного права Держбанку, гарантований обмін паперових грошей на золото, одночасне перебування в обігу паперових і металевих грошей, обмеження випуску паперових грошей у розмірах встановленого ліміту.

Агрегуючи золоті запаси та здійснюючи валютні інтервенції на російських та іноземних біржах, російський уряд від початку 90-х рр. зумів досягнути стабілізації курсу рубля на певному рівні. До моменту оголошення реформи курс паперового рубля дорівнював приблизно 66 коп. золотом. На цьому рівні й вирішено було провести девальвацію. У 1895 р. в Російській державі розпочалася нова грошова реформа, яка вводила систему золотого монометалізму. Одразу було проведено девальвацію рубля на 1/3 його вартості. Для 5-рублевої золотої монети (напівімперіал) була встановлена вартість 7 рублів 50 коп. кредитними білетами, для 10-рублевої (імперіал) – 15 рублів.

Водночас в обіг поступово почало вводитися золото: були дозволені угоди на золото, у всіх банках Росії проводився вільний обмін грошей на золоту монету.

Харківський історичний музей

Почалося активне карбування золотих монет і їх надходження у обіг. У 1897 р. у обіг були випущені, крім імперіалів і напівімперіалів, ще й золоті монети номіналами 5 та 10 рублів.

Завершальним етапом реформи стало прийняття закону, що регулював емісію кредитних білетів. Державному банкові дозволялося здійснювати випуск на 600 млн. рублів. Половина цієї суми забезпечувалася золотом, решта – товарами й нерухомістю. Випуск білетів понад цю суму належало стовідсотково забезпечувати золотом.

У Росії впроваджувався необмежений обмін кредитних білетів на золото, їм була надана сила законного платіжного засобу нарівні із золотою монетою. Основою грошової системи Російської імперії став золотий рубль, який містив 17,424 долі чистого золота. З появою в обігу золотих монет мідні та срібні гроші стали розмінною монетою, їх металевий вміст установлювався законом.

Отже, в результаті грошової реформи 1895 – 1897 рр. у обігу перебували такі грошові знаки: золоті монети, державні кредитні білети (які вільно обмінювалися на золоті монети), повноцінні срібні монети (номіналами 50 і 25 коп.), неповноцінні срібні (20 коп., 15 коп., 10 коп., 5 коп.) і дрібні мідні монети (5 коп., 3 коп., 2 коп., 1 коп., $\frac{1}{2}$ коп., $\frac{1}{4}$ коп.).

У зв'язку з впровадженням системи золотого монометалізму оформлення державних кредитних білетів зазнало суттєвих змін. У перші роки після реформи 1895–1897 рр. у обіг надходили білети номіналами 1, 3, 5, 10 і 25 рублів, зовнішній вигляд яких був таким же, як у грошових знаків відповідних номіналів, що були випущені безпосередньо перед реформою. Змінився лише текст, який у відповідності до зміни грошової системи засвідчував розмір цих грошових знаків на золоту, а не на срібну монету. Додатково до вказаних білетів була проведена емісія нових за оформленням кредитних білетів номіналами 50 рублів зразка 1899 р., 100 рублів (1898 р.) і 500 рублів (1898 р.), на яких було зображено портрети Миколи II, Катерини II і Петра I відповідно. Білет вартістю 500 рублів у історії попередніх емісій державних асигнацій і кредитних білетів не мав аналогів з точки зору номіналу. Знаки названих номіналів випускалися з тим же малюнком і датою пізніше у різні роки наприкінці XIX – на початку XX ст., про що свідчить зміна підписів управляючих Держбанком на білетах (Плеске Е. – до 1903., Тимашев С. – 1903-1909 рр., Коншин А. – 1909-1912 рр., Шипов І. – 1912-1917 рр.). На жаль, увесь цей період паперового грошового обігу в Росії представлений у колекції музею лише одним зразком – кредитним білетом вартістю 5 рублів з підписом управляючого Держбанком С.Тимашева.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Усі кредитні білети, які перебували у грошовому обігу до проведення реформи, були вилучені до 1902 р., а з 1905 р. почалася поступова заміна грошових знаків, випущених у перші роки після реформи, на кредитні білети нових зразків, що було обумовлено вдосконаленням технічної бази Експедиції заготовлення державних паперів, підвищенням майстерності художників, граверів. Незмінними залишилися лише знаки вартістю 1 рубль (1898 р.) та 50 рублів (1899 р.). Перші з них репрезентовані у музейній збірці лише однією купюрою за підписом І.Шипова, останніх налічується 8 (всі також мають підпис І.Шипова).

У результаті багаторічних творчих пошуків було виведено образ “російської валюти”, зображення на якій нерідко перевершували складністю й витонченістю малюнки та гравюри кращих художників. Тоді було випущено в обіг грошові знаки номіналами 3 рублі (зразка 1905 р.), 5, 10 і 25 рублів (1909 р.), 100 рублів (1910 р.) і 500 рублів (1912 р.). На їх оформлення суттєво вплинула система стилю модерн, що склалася на зламі XIX–XX ст. На паперових грошових знаках з’явилися численні елементи звивистих, хвиле- та змієподібних ліній, форми, що звужуються або розпливаються донизу, із заокругленими або зрізаними кутами. У оформленні кредитних білетів простежувалася тенденція уникнути геометричних чітких форм, прямих ліній та кутів. Для кредитних білетів поч. XX ст. характерне органічне поєднання корисного і прекрасного.

На лицевому боці нового кредитного білета 3-рублевої вартості (у колекції музею їх 10 примірників з підписом І.Шипова) назва знака, номінал, малюнок герба, вензель Миколи II, підписи управляючого Держбанком та касира окреслені сполучним декоративним орнаментом зі звивистими, хвилеподібними контурами. Малюнок графічних прикрас включає декілька кольорів, що змінюють один одного. Елементи складної композиції зворотного боку (зображення номіналу, герба, тексти положень про розмін кредитних білетів на золото та сферу їх обігу) теж об’єднані ефектним орнаментом.

Подібні ознаки присутні і у оформленні 5-рублевого знака. Центром складної композиції його зворотного боку є малюнок герба Росії на щиті, що обрамлений горностаєвою мантиєю. Тут же імператорська корона, держава на мечі та скіпетрі, обов’язковий текст про забезпечення та сферу обігу кредитних білетів, зазначення номіналу тощо. У музейній збірці представлені 4 таких знаки, також з підписами І.Шипова.

Той же підхід до оформлення паперових грошових знаків характерний і для купюри вартістю 10 рублів (у колекції ХІМ –7 штук з підписами І.Шипова).

Харківський історичний музей

На купюрах номінальною вартістю 25 рублів було зображено портрет Олександра III, 100 рублів– Катерини II, 500 рублів– Петра I. Музейна збірка налічує відповідно 10, 8 та 3 зразки білетів цих номіналів, серед яких є й такі, що підписані управляючим Держбанком А.Коншиним: 2– вартістю 25 рублів, 4– вартістю 100 рублів і один– у 500 рублів. Композиції зворотних боків 100-рублевих та 500-рублевих білетів вражають високою художньою майстерністю, зображені на них фігури (античний воїн та жінка, яка сидить) підкреслюють красу людського тіла, його високу пластичність. Ці грошові знаки можна віднести до кращих взірців світових валют. До того ж білет у 500 рублів виявився найбільшим за розміром за всю історію паперових грошей.

Як бачимо, російські кредитні білети періоду золотого монометалізму представлені у колекції ХІМ досить чисельною групою (52 примірники), але однобічно. Практично всі вони (за виключенням одного) є грошовими знаками нового зразку, до того ж переважна кількість їх відноситься до останнього періоду перебування в обігу банкнот такого типу, про що свідчить підпис управляючого Держбанком І. Шипова на цих купюрах.

Період стійкого обігу кредитних білетів нових зразків, що отримали неофіційну назву “романовських” із-за великої кількості портретів, виявився надзвичайно коротким. Перша світова війна і Лютнева революція (1917 р.) зруйнували налагоджену дію структурних елементів грошової системи післяреформеного періоду. В Росії настала глибока й затяжна фінансова криза. Емітовані кредитні білети, що до 1914 р. були однією з найбільш ліквідних світових валют, з банкнот перетворилися в нерозмінні паперові гроші.

І.О. Агаєв,

студент Харківської державної академії культури

НУМІЗМАТИЧНІ ЕКСПОНАТИ У ВИСВІТЛЕННІ ІСТОРІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ

На питання “Що таке нумізмати́ка?” можна відповісти двома словами: *“Наука про монети”*.

Тобто нумізмати́ка – наука, що вивчає монети і монетні скарби як пам'ятки, які віддзеркалюють економічний і культурний розвиток окремих країн та народів, роль грошей і грошових систем в ту чи іншу епоху.

Поява монет - важливий етап в історії людства. Це свідчення того, що суспільство досягло високого ступеню економічного і соціального розвитку. В той же час гроші (нумізмати́чні пам'ятки) –

Чотирнадцяті Сумцовські читання

оригінальне і цінне історичне джерело. Імена, дати, що зустрічаються на монетах, їх художні та епіграфічні дані, матеріал і техніка виготовлення, вага і розмір монет як елемент метрології, рахунок грошей і залежність між монетами різних держав, грошові реформи -- все це робить гроші сприятливим матеріалом для різностороннього вивчення економічної і політичної історії народів, їхньої матеріальної та духовної культури.

Тому, як показує практика, музеї історичного та краєзнавчого профілю включають в музейні експозиції певну кількість нумізматичного матеріалу. Це сприяє більш повному розкриттю представленого експозиційного твору і підвищує зацікавленість аудиторії. Але при цьому основна маса нумізматичних предметів остається поза увагою відвідувачів, через неможливість музеїв змінювати чи доповнювати діючу експозицію новими надходженнями нумізматичних пам'яток.

Отже, було б доцільним звести весь нумізматичний матеріал музею в нумізматичну виставку під робочою назвою **“Від гривні до гривні”**. Це дало б можливість виконати основну задачу, яка полягає в вивченні нумізматичних і писемних джерел з історії виникнення грошей як платіжного засобу та їх вплив на суспільно-економічний розвиток українських земель, методичний аналіз грошового господарства на території України в різні періоди її існування.

Період від часів Київської Русі до ХХ ст. вибраний не випадково. Саме в цей час на українських землях відбувались історичні, політичні і економічні процеси, що привели до виникнення держави Київська Русь IX ст., її розквіт і занепад в XII-XIII ст., татаро-монгольське іго XIII-XIV ст., боротьба проти литовсько-польського і російського пригноблення XIV-XVII ст. – ці історичні події безпосередньо впливали на грошовий ринок в українських землях.

Фінансові і історичні явища представленого періоду на території України були часткою загальноєвропейських соціально-політичних та економічних процесів. Тому вивчення і розгляд історії грошового ринку України потрібно проводити у взаємозв'язку з історією грошового обігу в сусідніх країнах: Польщі, Литви (з 1569р.—об'єднаної польсько-шляхетської держави, Речі Посполитої), Росії, Чехії, Угорщини та ін. Особливе значення мали російсько-економічні і політичні зв'язки, що знайшло вияв у процесах, які мали місце на українському грошовому ринку, після Переяславської Ради 1654р. до початку ХХ ст.

Згідно представленого нумізматичного матеріалу тематичний план виставки **“Від гривні до гривні”** може бути таким:

Харківський історичний музей

Розділ I. Грошове господарство на українських землях (IX-XI ст.).

Тема 1. Обіг східноазіатських монет на землях Київської Русі (IX-X ст.)

Тема 2. Західноєвропейські монети і їх вплив на грошовий обіг Київської Русі (X-кінець XI ст.)

Тема 3. Монети власного карбування – пам'ятник державного і політико-економічного розвитку Київської Русі.

Підтема 1. “Златники” і “срібники” Володимира Великого.

Підтема 2. Монети Святополка і Ярослава Мудрого.

Підтема 3. Срібні монети князя Олега-Михайла.

Розділ II. Розпад Київської держави і стан грошової системи в українських землях (XI-XVII ст.).

Тема 1. Український грошовий ринок (XVI-XVII ст.)

Підтема 1. Гривня і її місце в грошового обігу на українських землях (XI-XIV ст.)

Розділ III. Грошовий ринок Слобожанщини в XVIII –початок XX ст.(до 1917р.).

Тема 1. Обіг грошей і лічба монет на Лівобережній і Слобідській Україні в XVIII ст.

Підтема 1. Грошова реформа Петра I.

Тема 2. Грошове господарство Слобожанщини у складі Російської імперії.

Підтема 1. Вплив російської фінансової системи на грошовий ринок українських земель у складі Російської імперії (XIX – початок XX ст.)

Актуальність запропонованої виставки “Від гривні до гривні” пояснюється необхідністю усвідомлення і аналізу закономірностей розвитку українських земель в умовах незалежної України, яка стала суб'єктом світової цивілізації.

Адже донедавна історія господарства України, як і вся її історія, подавалася як складова історії Росії, що не зовсім відповідає історичній справедливості. Тому всебічне і глибоке знання історії свого народу і держави дає можливість зрозуміти, які політичні і економічні процеси проходили на українських землях на шляху побудови самостійної і незалежної держави.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Т.А. Горлова,

ст. науковий співробітник відділу
науково-облікового документування фондів ХІМ

МАТЕРІАЛИ ДВІЧІ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ А.К. НЕДБАЙЛА У КОЛЕКЦІЇ ХІМ

Музей зберігає багато історичних та культурних пам'яток, що розповідають про минуле нашого краю та його сьогодення. Значною частиною колекції є особові фонди, присвячені видатним діячам науки, культури, освіти, спорту, воєначальникам тощо. Серед них комплекс матеріалів двічі Героя Радянського Союзу Недбайла Анатолія Костянтиновича.

Недбайло А.К. народився 28 січня 1924 р. у м. Ізюм Харківської області в сім'ї робітника. У 1940 р. закінчив середню школу і вступив до аероклубу у м. Краматорськ. У 1941 р. став курсантом Ворошиловградської військово-авіаційної школи пілотів. У 1943 р. був призначений рядовим льотчиком-штурмовиком у 75-й гвардійський штурмовий авіаційний полк 1-ої гвардійської авіаційної дивізії 1-ої повітряної армії.

Бойове хрещення льотчик-штурмовик отримав на річці Міус у червні 1943 р. Група штурмовиків, у складі якої був і Недбайло А.К., поставила димову завісу, під прикриттям якої стрілецькі полки блискавично форсували річку і зайняли п'ять укріплених районів. За успішне виконання цього складного завдання Анатолій Костянтинович був удостоєний першої бойової нагороди – ордена Червоної Зірки.

Відзначився молодий льотчик і в боях на річці Молочній та за визволення Криму. Відважний штурмовик топив гітлерівські кораблі в Чорному морі, налітав на ворожі аеродроми, здійснював розвідку. Після перемоги в Криму Недбайло А.К. був призначений командиром ескадрильї.

Ескадрилья Недбайла А.К. приймала участь у боях за визволення Білорусії, Литви, билася на Південному, 4-ому Українському і 3-му Білоруському фронтах. Льотчики штурмували відступаючі німецько-фашистські війська, залізничні ешелони, переправи та інші об'єкти.

До жовтня 1944 р. на бойовому рахунку Анатолія Костянтиновича Недбайла було 130 бойових вилетів на штурмування та бомбардування техніки, живої сили противника. 19 квітня 1945 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР за мужність і героїзм гвардії капітану було присвоєне звання Героя Радянського Союзу.

На заключному етапі війни Недбайло А.К. здійснив ще 89 успішних бойових вилетів, знищив 7 літаків противника. Він приймав участь у розгромі німецько-фашистських військ у районі Кенігсберга.

Харківський історичний музей

Тут льотчик вивів з ладу 63 ворожих танка, 100 автомашин, 5 паровозів, 60 вагонів, більше 70 артилерійських гармат та багато іншої бойової техніки.

За успішні бойові дії, здійснені в останні дні війни, Анатолій Костянтинович 29 червня 1945 р. був нагороджений другою медаллю "Золота Зірка".

Після війни полковник Недбайло А.К. викладав у Харківській військової радіотехнічній академії ППО імені Говорова Л.О. У 1951 р. закінчив Військово-повітряну академію, очолював Київське військово-авіаційне училище. З 1983 р. генерал-майор авіації у відставці. Зараз живе у Києві, займається літературною діяльністю, написав дві книги: "Под крыльями – родная земля" та "В гвардейской семье". Нагороджений багатьма орденами і медалями.

У місті Ізюмі, на батьківщині героя, установлений його бронзовий бюст.

Комплекс матеріалів двічі Героя Радянського Союзу Недбайло А.К. містить 9 одиниць: 5 фото і 4 документи. Складався він поступово, протягом майже 40 років. Першими до музею надійшли 2 фотопортрети льотчика: вст. 976 інв. 12174 – у 1945 р., вст. 1026 інв. 12175 – у 1946 р. Більша частина комплексу була отримана у 50-70-х рр. 20 ст.: 1958 р. – 2 документи (вст. 6789 Д-10240, НДФ-1017); 1964 р. – 1 документ (вст. 9286; фотокопія); 1977 р. – 3 фото (вст. 27184 ОФ-20250, вст. 27185 ОФ-20251, вст. 31444 ОФ-23483). Останній документ (НДФ-7703) було долучено у 1982 р.

Джерела походження матеріалів досить різні. Два документи (Д-10240, НДФ-1017) передав до музею сам Недбайло А.К. (акт N 472 від 26.12.1958 р.). Два фото (інв. 12174, 12175) були куплені музеєм у складі 2-х комплектів фотохроніки ТАРС. Фотокопію подання на присвоєння Недбайлу А.К. звання Героя Радянського Союзу (указ від 19.04.1945 р.) надіслали з архіву Міністерства оборони СРСР, про що свідчить не тільки запис у книзі вступу, а й архівний штамп на самому документі. Джерело походження інших музейних предметів, що входять до складу комплексу, на жаль, встановити не вдалося. Враховуючи дані книг вступу, можна лише констатувати той факт, що вони надійшли із старих фондів музею.

За змістом комплекс не відрізняється різноманітністю. Слід зазначити, що більшу його частину становлять копійні матеріали: фото – інв. 12174, 12175, ОФ-20250, 23483; документи – вст. 9286, НДФ-7703. Вони висвітлюють досить обмежений період життя та діяльності героя, а саме 1945 р., коли Анатолій Костянтинович був двічі удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Крім копій, комплекс містить і оригінальні музейні предмети. Це автобіографія Недбайла А.К., написана ним самим (НДФ-1017), подяка льотчику за участь у боях за оволодіння містом і фортецею Піллау від 25.04.1945 р. (Д-10240) та його фотопортрет (ОФ-20251; 1958 р.). Але вони теж не дають повної інформації про бойовий шлях льотчика-героя, його подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни.

На жаль, поза увагою залишилися дитячі роки Анатолія Костянтиновича Недбайла, навчання у аероклубі та Ворошиловградській школі пілотів, післявоєнний період життя, його викладацька і літературна діяльність.

Отже, аналізуючи даний комплекс матеріалів, можна зробити висновок, що фактично життя та діяльність нашого видатного земляка не знайшли повного відображення у колекції ХІМ. Бракує яскравих оригінальних експонатів, а ті, що є, досить бідні за інформаційним наповненням. Тому і нині надзвичайно актуальною залишається проблема поповнення особових фондів видатних особистостей Харківщини, оскільки тільки таким чином можна зберегти пам'ять про цих людей для майбутніх поколінь.

Харківський історичний музей

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

О.М. Сошнікова. Проект обласної програми відродження Харківського історичного музею як одного із найважливіших елементів культури в умовах сучасної цивілізації.....	3
В.М. Бекетова. Персоналістика в науково-дослідній роботі музею	6
Н.С. Мартемьянова. Освітня діяльність музеїв у ХІХ – першій чверті ХХ ст.	9
А.В. Панченко. Музейна педагогіка в музейних закладах Харківщини на сучасному етапі.....	10
Н.М. Малиновська. Особливості відображення життя і діяльності лікарів-хірургів у експозиціях музеїв Харкова (до 90-ї річниці з дня народження О.О. Шалімова).....	13

МУЗЕЄЗНАВСТВО, ІСТОРИЧНІ ТА КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

С.І. Лиман. Музейна діяльність причорноморського регіону у 1850-ті – першій половині 1880-х років у контексті розвитку медієвістики (За матеріалами державного архіву міста Севастополя)....	16
М.О. Малиновський. І.Я. Франко і Харків: проблеми музеєфікації.....	18
В.В. Ключко. Л.П. Велика – теоретик та практик музейного мистецтва.....	20
А.М. Прохоров. До створення виставки “Перлина Слобожанщини: порцеляна та фаянс Кузнецових у колекції ХІМ”	22
А.В. Малышев. Участие земских Александровских ремесленных училищ в работе по выполнению военных заказов в 1914 – 1917 гг.	25
Д.В. Богданов. Боротьба за незалежність України під час другої світової війни	27
Д.В. Богданов. Мотивація екскурсійної роботи	29
С.М. Куделко, Р.І. Філіпенко. До питання про участь Є.К. Редіна в Російських Археологічних з’їздах.....	31

Чотирнадцяті Сумцовські читання

Ю.А. Конюшенко. Участь Ніжинського історико-філологічного товариства при інституті кн.Безбородька у XII Археологічному з'їзді	33
А.О. Сошніков. Віра у перемагаючий розум (штрих до біографії В.Н. Каразіна)	35
О.Д. Івах. Б.Д. Грінченко – видатний діяч України.....	37
О.Ш. Палтаджян. Богдан Хмельницький – видатний полководець	40
С.С. Мандригіна. Легендарний кошовий отаман запорозьких козаків Іван Сірко	42
О.А. Желтобородова. Полковий устрій на Харківщині в кін. XVII – поч. XVIII ст.	44
С.М. Дейнеко. Структура Харківської митниці.....	46
Ж.М. Перцева. Професор В.Ф. Грубе та його внесок у розвиток медицини Харківщини другої пол. XIX ст.	48
Л.Ю. Глазкова. Творча спадщина О.М. Бекетова у Харкові.....	52
Д.О. Неудачін. Стильові особливості пам'ятників харківської церковної архітектури.....	54
М.Д. Костюченко. Політика коренізації національних меншин на Харківщині	57
Н.О. Яковлева. Мовою свідків (спогади про голодомор 1932-1933 рр.).....	59
І.О. Роман. Трагічна доля науковців УФТІ в період сталінських репресій (20-30 рр. XX ст.).....	61
І.М. Гордєєва. До питання інтерпретації Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. музейними засобами: Партизанський і підпільний рух у Харківській області у 1941-1943 рр.....	64
В.М. Яковлєв. Маловідомі сторінки біографії І.С. Конєва	65
І.Ю. Савеленко. Зайцева балка – одна з ланок великого ланцюга німецько-фашистських злочинів на Харківщині.....	67
А.В. Панченко. Медики Харківщини у партизанських загонах та з'єднаннях	68
Л.М. Орел. Помаранчева революція – яскравий феномен новітньої української історії.....	71
Т.Є. Левченко. Соціальна динаміка міської культури Харківщини у кін. XX – поч. XXI ст.	75

Харківський історичний музей

Т.Є. Левченко. Сучасні меценати Харківщини77

АРХЕОЛОГІЧНІ, ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА НАУКОВО-ФОНДОВА РОБОТА

В.С. Аксьонов. Нове поховання з конем на Нетайлівському
грунтовому могильнику салтівської культури80

І.А. Сніжко. Дослідження пізньопалеолітичної стоянки біля
с. Кам'янки Ізюмського району у 2007 р.85

Л.І. Бабенко. Нові знахідки скіфських кинджалів на
Харківщині86

М.В. Хоружа. Нова знахідка шумлячої підвіски на пам'ятках
салтівської культури Харківщини89

В.А. Сушко. Традиційний костюм як культурний феномен92

Л.Г. Овчіннікова. Плечове вбрання українців: традиції та
новації (з фондів ХІМ)93

Д.В. Бадаєв. Зброя доби російсько-турецької війни 1877 –
1878 рр. у колекції ХІМ95

Л.В. Никипоренко. Колекція журналів “Отечественные
записки” у фондах ХІМ.....97

Г.П. Ярміш. Вшанування пам'яті Г.С. Сковороди: погляд
через музейні експонати (Г.С. Сковорода на плакатах та афішах)99

В.О. Казус. Радянська преса під час голодомору на Україні
1932-1933 рр. (з фондів ХІМ)102

О.М. Пантєлєй. Матеріали Є.Г. Волошинова у фондах ХІМ104

А.О. Погрібний, Н.О. Бахмет. Цікаві знахідки при
реставрації портрета П.А. Белявського105

Т.В. Зибіна. Під царським вензелем (з колекції порцеляни
ХІМ)107

В.В. Буличова. Народний чоловічий поясний одяг у колекції
ХІМ.....110

Н.М. Іванова. Матеріали двічі Героя Радянського Союзу
З.К.Слюсаренка в колекції Харківського історичного музею113

О.І. Хасанова. Завод Ф.Я. Гарднера, його вироби у фондах
музею116

Чотирнадцяті Сумцовські читання

А.В. Легейда, А.В. Пашкова. Мідні монети часів Петра I у колекції ХІМ	119
Н.В. Звержховська. Паперові грошові знаки реформи С.Ю. Вітте в колекції ХІМ.....	123
І.О. Агаєв. Нумізматичні експонати у висвітленні історії Слобожанщини	126
Т.А. Горлова. Матеріали двічі Героя Радянського Союзу А.К. Недбайла у колекції ХІМ	129

Наукове видання

ЧОТИРНАДЦЯТІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

**Збірник матеріалів наукової конференції
“Музей і сучасність:
актуальні проблеми музейної діяльності”**

18 квітня 2008 р.

Видавець: Харківський історичний музей,
61003, м. Харків, вул. Університетська, 5

Редактор: *О.М. Сошнікова*

Відповідальний за випуск: *В.А. Цигульов*

Оригінал-макет, технічна редакція: *І.П. Шевцов*

Видавництво: ППФ “АлМакс” Україна, м. Харків,
тел/факс 758-53-85